

ชุมชนกับการจัดการตนเองในภาวะวิกฤต

วารสารวิจัยสังคม
Journal of Social Research

ฉบับชุมชนกับการจัดการตนเอง

ปีที่ 32 ฉบับที่ 1-2 2552

บรรณาธิการ

ดร.นฤมล อรุโณทัย

ผู้เขียน

ภศิกา ผลารักษ์

นัจพร เพ็ญพูน

นฤมล อรุโณทัย

ปิยาพร อรุณพงษ์

กิ่งแก้ว บัวเพชร

วารสารวิจัยสังคม

Journal of Social Research

ISSN 0857-9180

สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

อาคารวิศิษฐ์ ประจวบเหมาะ ชั้น 5 ถนนพญาไท กรุงเทพฯ 10330

Chulalongkorn University Social Research Institute

Phayathai Road, Bangkok 10330 Thailand

Tel. 0-2218-7394, 0-2218-7401

Fax 0-2215-5523, 0-2255-2353

E-mail: cusri@chula.ac.th, sripub06@yahoo.com

<http://www.cusri.chula.ac.th>

วารสารวิจัยสังคม เป็นวารสารวิจัยรายปี มีกำหนดออก 2 ฉบับต่อปี มีวัตถุประสงค์เพื่อเผยแพร่ผลงานวิจัยของสถาบัน วิทยานิพนธ์ งานวิจัย หรือบทความที่เกี่ยวข้องกับสาขาวิชาด้านสังคมศาสตร์ และรายงานข่าวจากสถาบันฯ ทั้งนี้เพื่อเป็นการเผยแพร่ความรู้แก่คณาจารย์ นักวิชาการ นิสิต นักศึกษา หรือผู้ที่มีความสนใจเกี่ยวกับการวิจัย

ท่านที่สนใจวารสารวิจัยสังคม ติดต่อสั่งซื้อได้ที่

ศูนย์หนังสือจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ถนนพญาไท แขวงวังใหม่ เขตปทุมวัน กรุงเทพฯ 10330

ศาลาพระเกษียณ โทร. 0-2218-7000-3 โทรสาร 0-2251-7021

สยามสแควร์ โทร. 0-2218-9881 โทรสาร 0-2254-9495

มหาวิทยาลัยนเรศวร พิษณุโลก โทร. 0-5526-0162 – 5 โทรสาร 0-5526-0165

มทส (มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี) นครราชสีมา โทร. 0-4421-6131-2

ราคาเล่มละ 100 บาท

บทบรรณาธิการ

วารสารวิจัยสังคมฉบับ “ชุมชนและการจัดการตนเองในภาวะวิกฤต” นี้เป็นการรวบรวมบทความจำนวน 5 บทความ เพื่อนำเสนอข้อค้นพบจากงานวิจัยที่สะท้อนให้เห็นถึงพัฒนาการของแต่ละชุมชนและความเป็นชุมชนที่มีความหลากหลายในแต่ละภูมิภาค เมื่อต้องประสบกับวิกฤตต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นวิกฤตทางธรรมชาติ หรือวิกฤตและการเผชิญความเสี่ยงทางสังคม เช่น นโยบายการพัฒนาที่ขาดการคำนึงถึงสิ่งแวดล้อมและชุมชนอย่างรอบด้าน แต่หลายชุมชนสามารถรวมตัวขึ้นมาแก้ไขและต่อสู้กับปัญหานั้นได้ ภาพสะท้อนของชุมชนในแต่ละพื้นที่ จะช่วยให้เห็นถึงสภาพชุมชน สภาพปัญหา และกลไกที่เอื้อต่อการจัดการชุมชน รวมถึงผลลัพธ์ที่เกิดขึ้น

บทความเรื่อง “การจัดการความรู้เพื่อฟื้นฟูชุมชนและรับมือกับภัยพิบัติ” กรณิศึกษา บ้านน้ำเค็ม จังหวัดพังงา โดย ภศิกา ผลารักษ์ กล่าวถึงความเป็นชุมชนบ้านน้ำเค็มที่มีความแตกต่างหลากหลาย ทั้งทางความสัมพันธ์และโครงสร้างสังคม อาทิ ด้านประชากรในชุมชน วิถีชีวิต อาชีพ บทบาทและสถานภาพ ความแตกต่างทางด้านเศรษฐกิจ-สังคม-วัฒนธรรม ความสัมพันธ์ในลักษณะแบบต่างคนต่างอยู่ รวมถึงความแตกต่างบนพื้นฐานของโครงสร้างทางกายภาพของชุมชน แต่เมื่อเกิดภัยพิบัติทางธรรมชาติ คือ ภัยพิบัติสึนามิในปี พ.ศ.2547 นั้น ความแตกต่างที่มีในชุมชนกลับไม่ใช่ปัญหาในการจัดการความรู้และกระบวนการเรียนรู้ด้านการจัดการภัยพิบัติของชุมชนผู้สังคมนอก กระบวนการและแผนในด้านการจัดการภัยพิบัติของชุมชน

กลับกลายเป็นแนวทางและองค์ความรู้ที่มีประโยชน์ในการริเริ่มแผนการจัดการ ภัยพิบัติแก่ชุมชนในภูมิภาคอื่นอีกด้วย

บทความนี้อธิบายให้เห็นถึงการจัดการความรู้และการจัดการตนเอง ของชุมชนบ้านน้ำเค็มเพื่อฟื้นฟูชุมชนและรับมือกับผลกระทบจากภัยพิบัติสึนามิ โดยแบ่งการจัดการนี้ออกเป็น 3 ระยะ คือ 1) ระยะฉุกเฉิน มีการเรียนรู้ของผู้ประสบภัยสึนามิเพื่อแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นท่ามกลางสถานการณ์ภัยพิบัติ คือ การเรียนรู้ร่วมกันในลักษณะของกระบวนการกลุ่ม ระหว่างผู้ประสบภัยสึนามิ และนักพัฒนาเอกชนที่เข้ามาทำงานร่วมกับผู้ประสบภัยในช่วงแรก กระทั่งเกิดการ พัฒนาเป็นกลุ่มที่มีลักษณะทางการเมืองมากขึ้นภายใต้พื้นที่สภากาแฟ 2) ระยะฟื้นฟู มีการพัฒนาจนสามารถจัดตั้งเป็นศูนย์ประสานงาน ให้ความช่วยเหลือ และพัฒนาการฟื้นฟูด้านต่างๆ อย่างเป็นระบบมากขึ้น และ 3) ระยะเตรียมความพร้อม มีการพัฒนากลไกและต่อยอดกระบวนการกลุ่มให้หลากหลาย มีการจัดกิจกรรมแลกเปลี่ยนเรียนรู้ พัฒนาองค์ความรู้ด้านการจัดการและคู่มือ การรับมือภัยพิบัตินำไปสู่การผลักดันในระดับนโยบาย ทั้งนี้ภาคีได้วิเคราะห์ และชี้ให้เห็นถึงปัจจัยที่มีผลต่อการจัดการความรู้ในแต่ละช่วงเวลา ปัญหาสำคัญ ในการจัดการความรู้ คือ การจัดสรรเวลาของคนแต่ละอาชีพที่มีความ หลากหลาย รวมทั้งกลุ่มชายขอบที่เข้าไม่ถึงความช่วยเหลือ เช่น ชาวเล แรงงาน ข้ามชาติ และการจัดการความขัดแย้งของคนในชุมชน นอกจากนี้ ภาคียัง เสนอแนะแนวทางต่อภาครัฐว่าควรมีนโยบายส่งเสริมการจัดการความรู้ของ ชุมชน รวมทั้งการสนับสนุนงบประมาณในส่วนของกิจกรรมหรือแผนงานเตรียม ความพร้อมเพื่อรับมือภัยพิบัติสึนามิของชุมชน ขณะที่ชุมชนเองก็ต้องมีการ

กระตุ้นให้เกิดกลุ่มคนทำงาน แกนนำ และเยาวชนรุ่นใหม่ การขยายการมีส่วนร่วมในการจัดการความรู้สู่คนทุกกลุ่มที่ยังขาดโอกาสในการเข้าร่วม และการสร้างเครือข่ายในและนอกชุมชนเพื่อเชื่อมโยงงานให้ลึกและกว้างมากขึ้น

บทความเรื่อง “กลยุทธ์การปรับตัวของวงการไ้ชนต่อมาตรการป้องกันโรคไข้หวัดนก แนวทางเลือกสำหรับผู้เกี่ยวข้อง” โดย **นัจพร เพ็ญพูน** กล่าวถึงความเสี่ยงจากภัยพิบัติหนึ่งในโลกสมัยใหม่ คือโรคระบาดที่ลูกกลมและแผ่ขยายวงไปได้อย่างกว้างขวาง กรณีศึกษาในบทความนี้คือไข้หวัดนกซึ่งนอกจากจะเป็นความเสี่ยงสาธารณสุขแล้ว ยังเป็นความเสี่ยงที่มีผลเฉพาะเจาะจงต่อวงการผู้เลี้ยงไก่ชนและผู้มีส่วนเกี่ยวข้องเป็นพิเศษด้วย มาตรการป้องกันการแพร่ระบาดของไข้หวัดนกส่งผลกระทบต่อเศรษฐกิจและสังคมของวงการไก่ชน จากการเก็บข้อมูลพบว่า การกำหนดมาตรการโดยภาครัฐนั้น มุ่งเน้นที่กลุ่มผู้เลี้ยงไก่ในฐานะการผลิตเชิงเศรษฐกิจเป็นหลัก และมาตรการก็พัฒนามาจากพื้นฐานความรู้ทางวิทยาศาสตร์เพียงด้านเดียว ทำให้วงการไก่ชนอาศัยการเลือกปฏิบัติเฉพาะสิ่งที่ยอมรับได้เท่านั้น ขณะเดียวกันก็มีการจัดการความรู้เพื่อปรับตัวต่อสถานการณ์และปัญหาที่เกิดขึ้น โดยอาศัยภูมิปัญญาท้องถิ่นกับความรู้ตามหลักวิชาที่เป็นทางการผสมผสานกัน

นัจพรได้เสนอแนะแนวทางในการจัดการความรู้และการจัดระบบตนเองของผู้เกี่ยวข้องหลายฝ่าย เช่น การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ในเรื่องการเลี้ยงและการดูแลไก่ชนของผู้เลี้ยงไก่ชน เริ่มต้นจากกลุ่มเล็กๆ ในท้องถิ่น เช่น ชมรมไก่ชน สมาคมไก่ชน เจ้าของสนามไก่ชน หรือการร่วมกับกรมปศุสัตว์และหน่วยงานที่เกี่ยวข้องรวบรวมวิธีการเลี้ยงแบบพื้นบ้านที่เป็นความรู้เชิงประสบการณ์จริงมา

ทดลองเชิงวิทยาศาสตร์ เพื่อเป็นการนำความรู้ทั้งสองส่วนมาปรับใช้ด้วยกันอย่างเหมาะสมมากขึ้น สำหรับองค์กรขนาดใหญ่และมีโครงสร้างที่ชัดเจนอาจประสานความร่วมมือกับภาครัฐในการจัดกิจกรรมให้เกิดการจัดการความรู้เกี่ยวกับการป้องกันโรคระบาดร่วมกัน สร้างชุดความรู้ใหม่ร่วมกัน โดยมีแนวปฏิบัติในการป้องกันโรคและรับมือกับโรคระบาดที่มีความเหมาะสมและเป็นประโยชน์แก่ทั้งวงการไก่อชนและสังคมโดยรวม ส่วนการจัดระบบตนเองในชุมชน ควรมีการสร้างระบบเครือข่ายเฝ้าระวังโรคในหมู่บ้านที่ประกอบด้วยบุคคลหลายฝ่าย เป็นต้น

บทความ “การจัดการความรู้กับการจัดการตัวเองของชุมชนในภาวะเสี่ยงภัย” โดย นฤมล อรุโณทัย ใช้กรณีชาวเลมอแกนมาเป็นตัวอย่งในการวิเคราะห์การจัดการความรู้ของชุมชนท้องถิ่น คือ ชุมชนมอแกนหมู่เกาะสุรินทร์ จังหวัดพังงา อาศัยประสบการณ์ในการดำรงชีวิตตามเกาะและฝั่งทะเลผนวกกับความสามารถในการนำความรู้ดั้งเดิมที่สั่งสมมาตั้งแต่บรรพบุรุษ ผ่านเรื่องเล่า ตำนานที่บอกเล่าต่อกันมา ผ่านกระบวนการขัดเกลาทางสังคมและนำมาปรับใช้กับสถานการณ์ภัยพิบัติ จนรอดพ้นจากเหตุการณ์ภัยพิบัติสึนามิในช่วงปลายปี พ.ศ. 2547 ทำให้ช่วยลดความสูญเสียในด้านชีวิตและสามารถฟื้นคืนชุมชนได้อย่างรวดเร็ว แต่เป็นเรื่องน่าเสียดายที่ความรู้พื้นบ้านอันเกิดจากประสบการณ์ของชาวมอแกนกำลังเลือนหายไปและถูกแทนที่ด้วยเทคโนโลยีและความรู้จากภายนอก

บทความนี้ยังได้สังเคราะห์การจัดการความรู้และการจัดการตนเองของชุมชนในภาวะวิกฤต กรณีชุมชนบ้านน้ำเค็ม (ที่ศึกษาโดยภคิภา ผลารักษ์) และ

กรณีชุมชนใกล้เคียงกับความเสี่ยงภัยที่เกิดจากโรคระบาดใช้หวัดนก (ที่ศึกษาโดย นัจพร เพ็งพูน) ในทั้งสองกรณี ชุมชนได้เข้ามามีบทบาทในการจัดการตนเอง ผ่านกระบวนการจัดการความรู้เพื่อที่จะฟื้นฟูตนเองและเตรียมพร้อมรับมือกับความเสี่ยงในอนาคต ทั้งสองกรณีมีความคล้ายคลึงกันคือ การเรียนรู้จากอดีต โดยใช้ทุกข์หรือปัญหาเป็นตัวตั้ง แล้วพัฒนาวิธีบริหารจัดการภายในชุมชนเอง มีการเชื่อมโยงและรวมคนที่มีความทุกข์เข้าเป็นกลุ่มทำงาน

กรณีบ้านน้ำเค็ม ภายหลังเกิดภัยพิบัติได้มีความช่วยเหลือมาสู่ชุมชนอย่างมากมาย แต่ความสับสนจากความช่วยเหลือนี้กลับทำให้คนที่เผชิญชะตากรรมเดียวกันเกิดการสร้างระบบจัดการตนเองขึ้น มีการประชุมปรึกษาหารือกัน รวมกลุ่มกันแลกเปลี่ยน “ความรู้เชิงประสบการณ์” การสร้างสรรค์ “พื้นที่” ในการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างผู้ประสบภัยในรูปของ “สภากาแฟ” และวงประชุมในลักษณะต่างๆ จนทำให้เกิดสำนึกร่วมของกลุ่มในชุมชน ชุมชนบ้านน้ำเค็มจึงประสบความสำเร็จในการฟื้นฟูภัยพิบัติระยะยาว ประสบการณ์และความรู้ในการจัดการภัยพิบัติของชุมชนได้รับการขยายผลต่อไปยังหลายชุมชนเพื่อนำไปประยุกต์ใช้

กรณีวงการไก่ชน เมื่อมีวิกฤตการแพร่ระบาดของไข้หวัดนก ก็เกิดมาตรการในการป้องกันการแพร่ระบาดโดยภาครัฐ แต่มาตรการนี้กลับมุ่งเน้นเฉพาะผู้เลี้ยงไก่เพื่อเศรษฐกิจเป็นหลักและเน้นความรู้เชิงวิทยาศาสตร์ วงการไก่ชนเองจึงอาศัยความรู้และประสบการณ์จากการสังเกต ผนวกกับความรู้เชิงวิทยาการมาปรับใช้ให้เหมาะสมกับตนเองและสร้างพื้นที่ในการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างกลุ่มคนที่รู้จัก การเป็นผู้เผชิญต่อความเสี่ยง ทำให้เกิดความ

ตระหนักต่อปัญหาพร้อม และทำให้เกิดการวางแผนระบบการจัดการและสร้างมาตรฐานที่เหมาะสมเพื่อเตรียมรับมือภัยพิบัติที่เกิดขึ้น การเรียนรู้ของท้องถิ่นยังเปิดโอกาสให้เกิดการเชื่อมโยงเครือข่ายผู้รู้กับชาวบ้านที่สนใจปัญหาใช้หัวหน้าก โดยการประยุกต์ความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นและความรู้เชิงวิทยาศาสตร์เข้าด้วยกัน

บทความ “มิติทางวัฒนธรรมในการจัดการทรัพยากรลุ่มน้ำสงครามตอนล่าง กรณีศึกษาชุมชนท่าบ่อ อำเภอศรีสงคราม จังหวัดนครพนม” โดย ปิยาพร อรุณพงษ์ สะท้อนให้เห็นถึงการจัดการทางสิ่งแวดล้อมของชุมชนที่ได้ก่อตัวขึ้นจากรากฐานวัฒนธรรมชุมชน ซึ่งผิดจากการดำเนินงานพัฒนาที่นำแผนและวิธีการมาจากภายนอก เน้นการปฏิบัติด้านเทคนิคและการวัดผลในเชิงรูปธรรม ผลที่เกิดขึ้นจึงมักจะไม่ยั่งยืนเพราะไม่สามารถทำให้การปฏิบัติส่งผลการเรียนรู้ต่อผู้คน เมื่อเกิดปัญหาใหม่ๆ ขึ้น ผู้คนก็ไม่มีภูมิปัญญา ภูมิคุ้มกัน และภูมิสังคมในการเผชิญปัญหาหรือหาทางออกได้ เพราะการพัฒนานั้นขาดความสัมพันธ์เชื่อมโยงกับกลุ่มคนและวัฒนธรรม ทำให้ละเลยบริบทและเงื่อนไขของสังคมนั้น

ประเด็นที่ปิยาพรพบคือการให้ความสำคัญกับ “คน” และความสัมพันธ์แนวราบในชุมชนเป็นรากฐานสำคัญในการจัดการในชุมชนท่าบ่อ อาทิ การช่วยเหลือเกื้อกูลกัน การอยู่ด้วยกันในฐานะความเป็นพี่เป็นน้องในชุมชน (แม้จะมีความขัดแย้งกันบ้าง) อย่างไรก็ตาม การมองชุมชนแบบหยุดนิ่งนั้นไม่สามารถจะตอบรับกับสถานการณ์การเปลี่ยนแปลงรวดเร็วในปัจจุบัน ชุมชนที่ต้องพึ่งพิงทรัพยากรในท้องถิ่นจำเป็นต้องสร้างและเรียนรู้แนวทางในการจัดการที่

สามารถต่อรองกับการเปลี่ยนแปลงรูปแบบใหม่ที่เกิดขึ้น กรณีของชุมชนท่าบ่อ ได้ใช้กระบวนการเรียนรู้และสร้างการมีส่วนร่วมเพื่อให้คนในชุมชนเกิดความตระหนักและสร้างอุดมการณ์ร่วมกันในการจัดการทรัพยากรในบริบทที่เปลี่ยนแปลงไป ดังจะเห็นได้จากรูปแบบของการเรียนรู้ผ่านงานวิจัยที่บ้าน การสร้างเครือข่ายในการอนุรักษ์ลุ่มน้ำสงคราม หรือแม้แต่การนำวัฒนธรรมชุมชนมาแปลความหมายในลักษณะของการให้คุณค่าและใช้ประโยชน์จากวัฒนธรรมเชื่อมโยงกับฐานทรัพยากรและการจัดการ

ปิยาพรเสนอแนะวิธีการที่เริ่มต้นง่ายที่สุด คือ การเรียนรู้อดีตของชุมชนที่สามารถพึ่งพาธรรมชาติอย่างสมดุล จะทำให้ชุมชนเห็นรากเหง้า ความเป็นมา แห่งการมีปฏิสัมพันธ์ต่อกันระหว่างคนในชุมชนเดียวกัน การพึ่งพากันระหว่างคนกับธรรมชาติ และความสัมพันธ์กันระหว่างคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติในชุมชน เหล่านี้จะเป็นการขัดเกลาคนและชุมชนเพื่อการสร้างความรู้ (ภูมิปัญญา) การตระหนักถึงความผลจากความต้องการที่เกินพอดี (ภูมิคุ้มกัน) และการสร้างวิถีแห่งการอยู่ร่วมกันภายใต้สังคมอันดีงาม (ภูมิสังคม) อย่างยั่งยืน

บทความ “ศิรัวงกับการจัดการชุมชนในภาวะวิกฤต” โดย กิ่งแก้ว บัวเพชร กล่าวถึงชุมชนที่ผ่านประสบการณ์วิกฤตโดยเฉพาะวิกฤตทางธรรมชาติอยู่บ่อยครั้ง ครั้งสำคัญที่สุดคือเหตุการณ์อุทกภัยครั้งใหญ่ในปี พ.ศ. 2531 ซึ่งนำพาความสูญเสียมาสู่ชุมชนอย่างมหาศาล ทั้งชีวิตและทรัพย์สิน ที่อยู่อาศัย ที่ทำกิน ฯลฯ ไม่เพียงเหตุการณ์ภัยพิบัติทางธรรมชาติเท่านั้นที่ส่งผลกระทบต่อชุมชน วิกฤตการเมือง วิกฤตที่เกิดจากสาเหตุภายในชุมชน ปัจจัยด้านกลไกการตลาด และนโยบายการพัฒนาจากภาครัฐที่มีมา

ตลอดตั้งแต่อดีตจนกระทั่งปัจจุบัน ก็ล้วนสร้างปัญหาให้กับชุมชนเป็นอย่างมาก แต่ด้วยพลังชุมชนและความเป็นหนึ่งเดียวในแง่ความเข้มแข็งของโครงสร้างชุมชน ตลอดจนความร่วมมือร่วมใจอย่างพร้อมเพรียงในการจัดการแก้ไขปัญหา ทำให้ชุมชนได้รับการกล่าวขานว่าเป็นชุมชนแห่งการต่อสู้ โดยเฉพาะการต่อสู้กับอำนาจจากส่วนกลางเมื่อประมาณ 300 กว่าปีที่ผ่านมา

ถึงแม้ว่าได้นำเสนอพัฒนาการความเป็นชุมชนท้องถิ่นที่เคยไว้ตัวตนในสังคมในอดีต เนื่องจากสภาพภูมิศาสตร์ที่ถูกปิดล้อมด้วยภูเขาทุกด้าน ทำให้ผู้คนในชุมชนถูกกล่าวหาว่าเป็นผู้ริเริ่มต่อต้านและเป็นปฏิปักษ์ต่ออำนาจส่วนกลางและอำนาจรัฐ แต่ชุมชนไม่ได้ถูกปิดกั้นจากกระแสโลกภายนอกทั้งหมด ที่ผ่านมามีความพยายามในการติดต่อสื่อสารกับสังคมภายนอกในด้านการค้าขาย การบุกเบิกสร้างเส้นทางคมนาคมขนส่งทางบกแทนเส้นทางคมนาคมทางน้ำ การต่อสู้ ช่วยเหลือตนเองในการพัฒนาชุมชนและพลิกฟื้นจากวิกฤตปัญหาไกลตลาดการเกษตร โดยไม่รอการช่วยเหลือจากภาครัฐ เกิดการจัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์ของคนในชุมชนและบริหารจัดการกันเอง ทำให้กลุ่มออมทรัพย์ของชุมชนมีชื่อเสียงจนเป็นที่รู้จักไปทั่วทุกภูมิภาคของประเทศ

ถึงแม้ว่าได้วิเคราะห์ให้เห็นถึงปัจจัยที่เอื้อต่อความสำเร็จในการจัดการปัญหาวิกฤตชุมชนแต่ละครั้ง ซึ่งก็คือ 1) ผู้นำชุมชน 2) รากฐานทางวัฒนธรรม ทูทางสังคม 3) กฎ-กติกาในชุมชน 4) การมีส่วนร่วม 5) ความเข้มแข็งในการจัดการรูปแบบกลุ่มและองค์กร และ 6) การแลกเปลี่ยนเรียนรู้กับภายนอกชุมชน ปัจจัยทั้ง 6 นี้เป็นกลไกสำคัญที่ทำให้ชุมชนดำรงอยู่ได้และเป็นต้นแบบการจัดการชุมชนให้กับชุมชนอื่นๆ แต่ชุมชนยังคงต้องตั้งรับและวางแผน

เพื่อรับมือกับปัญหาที่เกิดขึ้นจากนโยบายและทิศทางการพัฒนาทั้งจากภาครัฐและสังคมภายนอก จึงเป็นเรื่องท้าทายว่าเอกลักษณ์ของชุมชนที่จัดการตนเองได้สำเร็จนั้นจะยังคงยั่งยืนต่อไปในอนาคตหรือไม่ อย่างไร

ตารางสรุปชุมชนและการจัดการตนเองในภาวะวิกฤต

ชุมชน	ลักษณะชุมชน ที่ตั้ง/ การดำรงชีพหลัก	วิกฤตที่พบ	กลไกที่เอื้อในการจัดการ	ผลลัพธ์
ชุมชนมอแกน เกาะสุรินทร์ จังหวัดพังงา	ชนพื้นเมือง	ภัยพิบัติสึนามิ พ.ศ.2547	-การสืบทอดความรู้เรื่องภัยพิบัติผ่าน นิทานพื้นบ้าน -ความชำนาญและทักษะเกี่ยวกับ ชีวิตชายฝั่งทะเล	-ชุมชนรอดพ้นจากภัยสึนามิทั้งที่หมู่บ้านและ ข้าวของถูกทำลายไปหมด -ชาวมอแกนพื้นตัวได้เร็วและกลับมาสร้างบ้าน ที่เกาะสุรินทร์ภายในเวลา 3 เดือนหลังจาก สึนามิ
ชุมชน บ้านน้ำเค็ม จังหวัดพังงา	ชุมชนผสมที่เติบโต จากการอพยพเข้ามา ทำเหมืองแร่ ผู้คนมี ความหลากหลาย	ภัยพิบัติสึนามิ พ.ศ.2547	-การจัดการความรู้ -องค์กรภายนอกเข้ามาจัดกระบวนการ เรียนรู้	-ชุมชนฟื้นตัวจากภัยพิบัติและกลายเป็นหน่วย ประสานกระบวนการนโยบาย -มีการวางแผนการป้องกันภัยพิบัติในระดับ ชุมชนและสร้างฐานความรู้การรับมือ -เป็นพี่เลี้ยงให้ชุมชนอื่น
วงการไก่อชนพื้นที่ อำเภอในจังหวัด ปทุมธานี	กลุ่มเฉพาะที่จัดตั้งขึ้น	ภัยไข้หวัดนก พ.ศ.2547- 2548	-การสร้างพื้นที่แลกเปลี่ยนเรียนรู้ ระหว่างภาคส่วนต่างๆ	-ชุมชนผสมผสานความรู้เพื่อหาแนวทางในการ จัดการกับความเสียง -การเสนอและต่อรองกับภาครัฐในเรื่องมาตรการ ป้องกันโรคระบาด

ชุมชน	ลักษณะชุมชน ที่ตั้ง/ การดำรงชีพหลัก	วิกฤตที่พบ	กลไกที่เอื้อในการจัดการ	ผลลัพธ์
ชุมชนลุ่มน้ำ สงคราม บ้านท่าบ่อ จังหวัดนครพนม	ชุมชนท้องถิ่นอีสาน	นโยบายการ พัฒนา	-การจัดการทรัพยากรที่สอดคล้องกับ วิถีชีวิตและวิถีชุมชน - สร้างกระบวนการเรียนรู้และการมี ส่วนร่วม ทำให้เกิดความตระหนักรู้ - การเชื่อมโยงความรู้ภายในภายนอก ชุมชน	-เกิดการนำรูปแบบและความหมายวัฒนธรรม ชุมชนมากำหนดวิธีการและกระบวนการในการ ปรับตัวของชุมชน - การเกิดเครือข่ายและขยายงานอนุรักษ์ - มีการพัฒนากระบวนการพึ่งพาตนเอง
ชุมชนศรีวัง จังหวัด นครศรีธรรมราช	ชุมชนท้องถิ่นภาคใต้	ภัยพิบัติ น้ำท่วม ดินถล่ม	-ความรู้สึกละเป็นหนึ่งเดียวของชุมชน เมื่อครั้งอดีตที่ถูกเรียกว่าไพร่หนีนาย -ระบบความสัมพันธ์อันดีเครือญาติ -ผู้นำชุมชนที่เกิดขึ้นโดยธรรมชาติ เมื่อเกิดภาวะวิกฤต -บทเรียนที่เกิดจากการเรียนรู้อดีตที่ ผิดพลาด	-เกิดรูปแบบองค์กรชุมชนมากมายที่สอดคล้อง กับการแก้ปัญหาในชุมชน เกิดระบบเศรษฐกิจ อันเป็นต้นแบบการพึ่งพาตนเองให้กับชุมชน อื่นๆ -สามารถสร้างเครือข่ายการทำงานภายใน ชุมชนและเชื่อมโยงกับเครือข่ายภายนอกชุมชน

จากตารางสรุป จะเห็นได้ว่าชุมชนที่กล่าวถึงข้างต้นนั้นมีความหลากหลายทั้งในส่วนของสภาพภูมิประเทศ โครงสร้างทางสังคม ระบบเศรษฐกิจ อัตลักษณ์ชุมชน ฯลฯ แต่ละชุมชนกระจายตัวอยู่ในต่างภูมิภาค ทั้งภาคกลาง ภาคอีสาน และภาคใต้ บางชุมชนต้องประสบกับภัยพิบัติทางธรรมชาติ เช่น ภัยพิบัติสึนามิ ภัยน้ำป่า-ดินถล่ม บางชุมชนเผชิญภัยหรือความเสี่ยงจากนโยบายและปฏิบัติการ ไม่ว่าจะเป็นมาตรการป้องกันโรคระบาด หรือนโยบายการพัฒนาของภาครัฐ แต่ชุมชนที่มีความหลากหลายเหล่านี้สามารถจัดการปัญหาโดยชุมชนเพื่อให้ผ่านพ้นวิกฤตที่เกิดขึ้นได้ เช่น ชุมชนมอแกนเป็นชุมชนพื้นเมืองดั้งเดิม ชุมชนบ้านน้ำเค็ม เป็นชุมชนใหม่ที่มีผู้คนจากหลากหลายพื้นที่เข้ามาอยู่อาศัยและประกอบอาชีพ ทั้งสองชุมชนต่างก็ได้รับผลกระทบจากภัยพิบัติสึนามิเมื่อ พ.ศ.2547 แต่ชุมชนมอแกนมีการสืบทอดความรู้เรื่องภัยพิบัติ มีตำนานที่กล่าวถึงคลื่นเจ็ดชั้น มีการบอกเล่าต่อผ่านนิทานพื้นบ้าน อันเป็นชุดความรู้ทางภูมิปัญญาที่ทำให้ชาวมอแกนรู้จักสังเกตความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับทะเล จึงทำให้ชุมชนรอดพ้นจากภัยพิบัติ มีเพียงหมู่บ้านและข้าวของที่ได้รับ ความเสียหาย ชาวมอแกนจึงสามารถกลับมาฟื้นคืนชุมชนของตนเองได้อย่างรวดเร็ว

ส่วนชุมชนบ้านน้ำเค็มนั้นได้รับความเสียหายทั้งชีวิต ทรัพย์สิน บ้านเรือนและอื่นๆ อีกมากมาย เนื่องจากคนในชุมชนส่วนใหญ่มีความสัมพันธ์แบบต่างคนต่างอยู่ ขาดความรู้และประสบการณ์เกี่ยวกับภัยพิบัติสึนามิ จึงได้รับผลกระทบมากกว่าชุมชนมอแกน แต่เมื่อมีองค์กรต่างๆ เข้ามาให้ความช่วยเหลือในชุมชน ผู้คนต่างรู้สึกถึงการขาดประสิทธิภาพในการทำงานให้ความ

ช่วยเหลือ จึงเกิดการสร้างพื้นที่ทางสังคมเพื่อเป็นการพบปะพูดคุย แลกเปลี่ยนปัญหากัน หลังจากทีองค์กรภายนอกเข้ามาจัดกระบวนการเรียนรู้ ก็เกิดกระบวนการกลุ่มและการจัดการความรู้แบบชาวบ้าน คนในชุมชนจึงปรับเปลี่ยนระบบการจัดการให้ความช่วยเหลือจนสามารถฟื้นตัวจากภัยพิบัติและกลายเป็นหน่วยประสานกระบวนการนโยบาย ที่สามารถขับเคลื่อนการทำงานได้อย่างเป็นระบบ มีชุดความรู้ การวางแผนการป้องกันภัยพิบัติในระดับชุมชน อันเป็นต้นแบบเพื่อขยายผลสู่ชุมชนอื่นๆ ได้

สำหรับวงการไก่อชนแล้ว แม้จะเป็นชุมชนในลักษณะเฉพาะ แต่ด้วยโรคระบาดไข้หวัดนกที่มีการแพร่ขยายไปตามพื้นที่ ทำให้กลุ่มผู้เลี้ยงไก่อชนอยู่บนพื้นที่เสี่ยง อีกทั้งยังได้รับผลกระทบจากมาตรการป้องกันการแพร่ระบาดของไข้หวัดนกจากภาครัฐ ชุมชนวงการไก่อชนในพื้นที่อำเภอจังหวัดปทุมธานี จึงสร้างพื้นที่แลกเปลี่ยนเรียนรู้ข้อมูลและวิธีการจัดการปัญหาระหว่างกันและระหว่างภาคส่วนต่างๆ ทั้งหน่วยงานภาครัฐ สมาคม ธุรกิจต่างๆ ซึ่งทำให้เกิดการประยุกต์ใช้ข้อมูลที่เป็นความรู้สองด้าน ทั้งความรู้ในแง่วิทยาศาสตร์ เภสัชวิทยา และความรู้จากภูมิปัญญา ประสบการณ์การสังเกตและลองปฏิบัติจริง แสดงให้เห็นถึงศักยภาพในการเรียนรู้ของชุมชนในจัดการกับความเสี่ยง รวมทั้งเสนอแนะและต่อรองกับภาครัฐในเรื่องมาตรการป้องกันโรคระบาดได้

ชุมชนลุ่มน้ำสงครามในภาคอีสานเผชิญความเสี่ยงจากนโยบายการพัฒนาที่มุ่งเน้นระบบเศรษฐกิจ พลังงาน และโครงสร้างขนาดใหญ่ จากชุมชนลุ่มน้ำเล็กๆ ที่มีทรัพยากรอุดมสมบูรณ์จึงเกิดการรวมกลุ่มเพื่อผลักดันการใช้กลไกการจัดการทรัพยากรที่สอดคล้องกับวิถีชีวิตและวิถีชุมชน สร้าง

กระบวนการเรียนรู้และการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน ทำให้เกิดความตระหนักรู้ ต่อปัญหาและการจัดการ รวมทั้งมีการเชื่อมโยงความรู้ภายในภายนอกชุมชน

ชุมชนศรีวังในภาคใต้มักจะได้รับผลกระทบจากภัยพิบัติทางธรรมชาติ อยู่บ่อยครั้ง คือ น้ำท่วม ดินถล่ม ซึ่งสร้างความเสียหายต่อชีวิต บ้านเรือน ทรัพย์สินและที่ทำกินของชุมชน ซึ่งในบางครั้งก็รุนแรงไม่แตกต่างจาก ภัยสึนามิ จากพื้นฐานความเป็นเครือญาติของชุมชน ความรู้สึกเป็นหนึ่งเดียวกัน ทำให้การแก้ปัญหาหรือการจัดการภัยพิบัติเป็นเรื่องที่ทุกคนมองว่าเป็นปัญหา ร่วม เป็นทุกข์ของคนในชุมชนทุกคนที่ต้องร่วมกันแก้ไข การเกิดผู้นำทาง ธรรมชาติจากสถานการณ์ภาวะวิกฤตช่วยให้ชุมชนดำเนินการและจัดการปัญหา ได้อย่างรวดเร็ว มีการนำบทเรียนในอดีตและข้อผิดพลาดกลับมาบทบทวนเพื่อเป็น แนวทางในการจัดการชุมชนตนเอง ส่งผลให้ชุมชนสามารถก่อตัวเป็นกลุ่มก้อน เกิดองค์กรเล็กๆ ในชุมชนมากมายที่มีความสอดคล้องกับการแก้ไขปัญหาใน แต่ละด้าน เช่น กลุ่มออมทรัพย์ กลุ่มองค์กรด้านอาชีพ กลุ่มการท่องเที่ยว สร้าง ระบบเศรษฐกิจแบบพึ่งพาตนเองก่อนพึ่งพາภายนอก จนสามารถเป็นต้นแบบใน การดำเนินชีวิต การจัดการปัญหา เป็นพื้นที่ต้นแบบในการศึกษาเรียนรู้ดูงานของ ชุมชนอื่นทั้งในและนอกประเทศ สามารถขยายเครือข่ายการทำงานได้อย่าง กว้างขวาง

ทั้ง 5 บทความข้างต้นนำเสนอข้อมูลเชิงประจักษ์ที่แสดงให้เห็นว่า มุมมองต่อวิกฤตไม่ควรจะเป็นไปในทางลบเพียงอย่างเดียว ในหลายกรณี “วิกฤต” สามารถจะผันแปรไปเป็น “โอกาส” ได้ หากมีปัจจัยบ่มเพาะที่สำคัญ ซึ่งในบทความเหล่านี้ได้กล่าวถึงปัจจัยเรื่องการจัดการความรู้ การสร้างการ

มีส่วนร่วม การนำทุนและรากฐานทางวัฒนธรรมมาเป็นพลังผลักดันในการปรับตัว ฯลฯ สาระสำคัญอีกส่วนหนึ่งที่ได้จากบทความเหล่านี้ก็คือพลังของชุมชนในการพลิกวิกฤตให้กลายเป็นโอกาสในการเรียนรู้ ฟื้นฟู และจุดประกายหรือขยายผลต่อไปยังชุมชนอื่นๆ ดังนั้น ข้อคิดสำคัญคือการพัฒนาที่คำนึงถึงโครงสร้างแบบอ่อน (soft structure) หรืออาจจะเรียกว่า software ที่มีอยู่แล้วนั้น เป็นแนวทางที่สำคัญทั้งในระดับชุมชน ท้องถิ่น และประเทศ สำหรับโลกในอนาคตที่เต็มไปด้วยความเสี่ยงและความไม่แน่นอนนั้น แนวคิดชุมชนและการจัดการตนเองดังที่ปรากฏในบทความทั้ง 5 จึงเป็นสิ่งที่จะเป็นประโยชน์ทั้งต่อชุมชนเอง ต่อนักวิชาการ นักพัฒนาชุมชน และที่สำคัญที่สุดคือนักนโยบายและนักบริหารระดับสูง

บรรณาธิการ

วารสารวิจัยสังคม

Journal of Social Research

ปีที่ 32 ฉบับที่ 1-2 2552

Vol. 32 No.1-2 2009

สารบัญ

หน้า

บทบรรณาธิการ

- การจัดการความรู้เพื่อฟื้นฟูชุมชนและรับมือกับภัยพิบัติ:
กรณีศึกษา บ้านน้ำเค็ม จังหวัดพังงา 1
ภคิภา ผลรักษ์
- กลยุทธ์การปรับตัวของวงการไถ่ชนต่อมาตรการป้องกันโรคไข้หวัดนก:
แนวทางเลือกสำหรับผู้เกี่ยวข้อง 45
นัจพร เพ็ญพูน
- การจัดการความรู้กับการจัดการตัวเองของชุมชนในภาวะเสี่ยงภัย 84
นฤมล อรุโณทัย
- มิติทางวัฒนธรรมในการจัดการทรัพยากรลุ่มน้ำสงครามตอนล่าง:
กรณีศึกษาชุมชนท่าบ่อ อำเภอศรีสงคราม จังหวัดนครพนม 109
ปิยาพร อรุณพงษ์
- ศิรัวงกับการจัดการชุมชนในภาวะวิกฤต 157
กิ่งแก้ว บัวเพชร

การจัดการความรู้เพื่อฟื้นฟู ชุมชนและรับมือกับภัยพิบัติ: กรณีศึกษา บ้านน้ำเค็ม จังหวัดพังงา¹

KNOWLEDGE MANAGEMENT FOR COMMUNITY
REHABILITATION AND DISASTER PREPAREDNESS:
THE CASE STUDY OF BAAN NAM KHEM, PHANGNGA
PROVINCE

ภคิภา ผลารักษ์²

¹บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของวิทยานิพนธ์เรื่อง “การจัดการความรู้เพื่อฟื้นฟูชุมชนและรับมือกับภัยพิบัติ กรณีศึกษา: บ้านน้ำเค็ม จังหวัดพังงา” ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (ศ.ม.) สาขาวิชาพัฒนามนุษย์และสังคม บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ปีการศึกษา 2550 ได้รับการสนับสนุนทุนจาก “ทุน 90 ปี จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย กองทุนรัชดาภิเษกสมโภช รุ่นที่ 2 ปี 2550” และ “โครงการทุนวิจัยมหาบัณฑิต สกว.ด้านมนุษยศาสตร์-สังคมศาสตร์ ปี 2550” ในกลุ่มหัวข้อ การจัดการความรู้และการจัดระบบตนเองเพื่อรับมือกับภัยพิบัติและโรคระบาดในบริบทสังคมเสี่ยงภัย

²นิสิตหลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพัฒนามนุษย์และสังคม (สาขาวิชา) บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย (ปีการศึกษา 2547 - 2550)

1. ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

เหตุการณ์สึนามิเมื่อวันที่ 26 ธันวาคม 2547 ที่ผ่านมานั้นเป็นเหตุการณ์ภัยพิบัติขนาดใหญ่ที่สุดเท่าที่เคยเกิดขึ้นในประเทศไทย (กรมป้องกันและบรรเทาสาธารณภัย, 2550) ที่สร้างความเสียหายเป็นอย่างมากและเป็นเหตุการณ์ที่คนส่วนใหญ่ไม่คิดว่าจะเกิดขึ้น ดังนั้นจึงไม่มีการเตรียมความพร้อมหรือรับมือกับเหตุการณ์ดังกล่าวและเป็นเหตุผลสำคัญอีกประการหนึ่งที่ทำให้เกิดความเสียหายต่อชีวิตและทรัพย์สินทั้งต่อผู้ที่ได้รับผลกระทบและกับประเทศไทยเป็นอย่างมาก

ชุมชนบ้านน้ำเค็ม หมู่ 2 ตำบลบางม่วง อำเภอตะกั่วป่า จังหวัดพังงา เป็นบริเวณหนึ่งที่ได้รับผลกระทบรุนแรงที่สุดแห่งหนึ่งของประเทศไทยจากเหตุการณ์สึนามิ ประการหนึ่งเกิดจากความ “ไม่รู้” ว่า “สึนามิ” คืออะไรและจะเตรียมรับมืออย่างไร ประการต่อมาเนื่องจากตำแหน่งที่ตั้งและสภาพทางกายภาพของบ้านน้ำเค็มซึ่งอยู่ในแนวปะทะของสึนามิซึ่งไม่มีเกาะ แนวปะการัง หรือแนวป่าชายเลน ซึ่งเปรียบเสมือนภูเขาในทะเลที่จะคอยรับแรงปะทะและทำให้พลังของสึนามิลดลง นอกจากนี้ เมื่อพิจารณาจากลักษณะความลึกของทะเลแล้ว บริเวณบ้านน้ำเค็มมีลักษณะของพื้นทะเลเป็นร่องลึก (เช่นเดียวกับบริเวณเขาหลัก) คลื่นจะมารวมตัวกัน (converge) เมื่อสึนามิเคลื่อนตัวเข้าสู่ฝั่งจะมีความรุนแรงมากเป็นพิเศษเนื่องจากพลังของคลื่นไม่ได้ถูกลดทอนลงโดยสภาพของภูมิประเทศพื้นที่ท้องทะเลบริเวณชายฝั่ง (เจ็ดจินดา ชาติยุปุตตะ, 2548)

ก่อนหน้านี้เคยมีการออกมาเตือนภัยเรื่องการเกิดเหตุการณ์สึนามิแต่ก็ไม่มีผู้ใดมีการเตรียมความพร้อมเพื่อที่จะรับมือ แต่หลังจากเกิดเหตุการณ์สึนามิ

ขึ้นมาเป็นที่สังเกตได้ว่ามีผู้ที่มีความรู้ออกมาอธิบายถึงสาเหตุของการเกิด ตลอดจนข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับภัยพิบัติสึนามิเป็นจำนวนมากสะท้อนให้เห็นว่า

“ความรู้ในเรื่องของภัยพิบัติสึนามินั้นไม่ใช่เรื่องใหม่เพราะสามารถอธิบายได้ด้วยหลักการทางวิทยาศาสตร์อย่างรวดเร็วภายหลังจากเกิดเหตุการณ์และในประเทศไทยเองก็มีผู้ที่มีความรู้ในเรื่องนี้อยู่ แต่ความรู้นั้นจำกัดไว้เฉพาะในวงวิชาการหรือผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องเท่านั้น ความรู้เหล่านี้มิได้มีการถ่ายทอดสู่ผู้ที่อาจจะได้รับผลกระทบอย่างแท้จริง” แสดงให้เห็นว่าก่อนเกิดเหตุการณ์สึนามิซึ่งเป็นเหตุการณ์ภัยพิบัติขนาดใหญ่ สังคมไทยในทุกภาคส่วนขาดความตระหนักในเรื่องของการจัดการภัยพิบัติ (Disaster Management) โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเรื่องของการเตรียมความพร้อมและลดความเสี่ยงจากภัยพิบัติ

นอกจากนี้ หลังจากเหตุการณ์สึนามิเป็นที่สังเกตได้ว่าสังคมไทยตื่นตัวกับการ “รับมือภัยพิบัติ” กันอย่างกว้างขวางแต่เน้นกลไกของการ “รับมือ” ในรูปแบบของเทคโนโลยี กล่าวคือ ประเทศไทยมีการลงทุนติดตั้งระบบเตือนภัยสึนามิในทะเลอันดามันและดำเนินการสร้างหอเตือนภัยสึนามิในบริเวณพื้นที่เสี่ยงภัย อย่างไรก็ตาม ที่ผ่านมานั้นพบว่ามีข้อผิดพลาดหลายประการที่เกิดขึ้นกับการเตือนภัยในรูปแบบของเทคโนโลยีดังกล่าว เช่น การกวดสัญญาณ ผิดสร้างความตระหนักและความไม่มั่นใจให้กับคนในพื้นที่เป็นอย่างมาก (เอกสารว่าด้วยการพัฒนาระบบเตือนภัยสึนามิในประเทศไทย, 2549) ดังนั้นสะท้อนให้เห็นว่าการ “รับมือ” กับภัยพิบัติสึนามินั้น เทคโนโลยีเป็นเพียงกลไกประการหนึ่งเท่านั้น ซึ่งสามารถจะเกิดความผิดพลาดได้ตลอดเวลา

ในโลกยุคปัจจุบัน มนุษย์กำลังเผชิญกับปัญหาที่มีความซับซ้อนมากขึ้น เหตุการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นรอบตัวไม่ว่าจะเป็นปรากฏการณ์ธรรมชาติ หรือ ปรากฏการณ์ในสังคมมนุษย์ การจัดการแก้ไขปัญหานั้นไม่สามารถกระทำ ได้โดยง่าย จะต้องใช้เทคนิคความรู้หรือวิธีการใหม่ๆ เพื่อแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นให้ ตรงจุด บางครั้งความรู้ที่มีอยู่หรือการแก้ไขปัญหาแบบเดิม อาจไม่สามารถ จัดการกับความเสียหายใหม่ๆ ได้ เพราะแต่ละปัญหามีความเกี่ยวข้องกันในหลาย สาเหตุและหลายปัจจัย การแสวงหาทางออกด้วยการสร้างความรู้ใหม่นั้นนับว่า เป็นเรื่องสำคัญและจำเป็นอย่างยิ่ง กรณีเหตุการณ์สึนามิถ้ามนุษย์มีความรู้และ ตระหนักในเรื่องการรับมือภัยพิบัติก็คงไม่มีความสูญเสียเกิดขึ้น

ท่ามกลางสถานการณ์ภัยพิบัติขนาดใหญ่ที่เต็มไปด้วยความสูญเสีย ความท้อแท้ สิ้นหวังของชาวบ้านที่ได้รับผลกระทบ เกิดการรวมตัวกันของ ชาวบ้านน้ำเค็มขึ้นเพื่อแก้ปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้นในขณะนั้น สถานการณ์ภัยพิบัติ ที่เกิดขึ้นเป็นสิ่งที่ทำให้ชาวบ้านได้เกิดการเรียนรู้เพื่อแก้ปัญหาเฉพาะหน้า พื้นฟู และเตรียมการรับมือต่อไป ซึ่งการศึกษาถึงการจัดการความรู้ที่เกิดขึ้นใน ท่ามกลางสถานการณ์ภัยพิบัติขนาดใหญ่ที่ไม่เคยเกิดขึ้นมาก่อนในสังคมไทยที่มี แต่ความสับสนวุ่นวายนั้นจึงเป็นปรากฏการณ์ทางสังคมที่น่าสนใจเพราะชุมชน บ้านน้ำเค็มเป็นชุมชนที่ได้รับความเสียหายจากสึนามิอย่างหนักแต่ในเวลาต่อมา ชุมชนสามารถที่จะจัดการกับปัญหาต่างๆ และสามารถฟื้นฟูผู้ประสบภัย สึนามิได้อย่างไรนั้นจึงเป็นประเด็นที่ควรศึกษาเป็นอย่างยิ่งเพื่อให้สอดคล้องกับ สถานการณ์ของการเกิดภัยพิบัติในปัจจุบันที่นับวันจะเกิดขึ้นบ่อยครั้งและ ทวีความรุนแรงมากขึ้นเรื่อยๆ

2. วัตถุประสงค์ ขอบเขต ข้อจำกัดและประโยชน์ที่ได้จากการศึกษา

2.1 วัตถุประสงค์

การศึกษานี้มีวัตถุประสงค์ คือ

1) ศึกษาการจัดการความรู้และการจัดการตนเองเพื่อฟื้นฟูชุมชนและรับมือกับภัยพิบัติสึนามิของชุมชนบ้านน้ำเค็มใน 3 ระยะเวลา คือ ระยะเวลาคือ ระยะเวลาฉุกเฉิน ระยะเวลาฟื้นฟูและระยะเตรียมความพร้อม

2) วิเคราะห์ปัจจัยที่มีผลต่อการจัดการความรู้เพื่อฟื้นฟูชุมชนและรับมือกับภัยพิบัติสึนามิของชุมชนบ้านน้ำเค็มใน 3 ระยะเวลา คือ ระยะเวลา คือ ระยะเวลาฉุกเฉิน ระยะเวลาฟื้นฟู และระยะเตรียมความพร้อม

3) เสนอแนะแนวทางในการส่งเสริมการเรียนรู้ การจัดการความรู้และการจัดการตนเองของชุมชนเพื่อเตรียมรับมือกับภัยพิบัติและความเสี่ยงต่างๆ

2.2 ขอบเขตการศึกษา

ผู้ศึกษาแบ่งขอบเขตการศึกษาเป็นเชิงพื้นที่ เชิงเนื้อหาและเชิงเวลา คือ

2.2.1 **เชิงพื้นที่** ศึกษา ชุมชนบ้านน้ำเค็มหมู่ 2 ตำบลบางม่วง อำเภอตะกั่วป่า จังหวัดพังงา ซึ่งหลังจากที่ชาวบ้านน้ำเค็มประสบภัยพิบัติสึนามิ ชาวบ้านน้ำเค็มได้ย้ายมาอยู่ที่บริเวณศูนย์พักชั่วคราวบางม่วงและต่อมาจึงย้ายกลับไปอยู่บ้านพักถาวรหรือซ่อมแซมบ้านเรือนที่อยู่อาศัยในชุมชนบ้านน้ำเค็ม

2.2.2 **เชิงเนื้อหาและเวลา** ศึกษาการเรียนรู้ การจัดการความรู้และการจัดการตนเองของชุมชนบ้านน้ำเค็มเพื่อรับมือกับภัยพิบัติสึนามิโดยแบ่งเนื้อหาตามระยะเวลาดังนี้

1) **ระยะที่ 1 ช่วงฉุกเฉิน** หลังเหตุการณ์สึนามิ เริ่มตั้งแต่ชาวบ้านน้ำเค็มได้รับผลกระทบจากคลื่นยักษ์สึนามิเมื่อวันที่ 26 ธันวาคม 2547 โดยศึกษาการเรียนรู้ การจัดการความรู้ และการจัดการตนเองของผู้ประสบภัยสึนามิ ชุมชนบ้านน้ำเค็ม ในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับการจัดหาเต็นท์พักชั่วคราวสำหรับผู้ประสบภัยและการจัดการศูนย์พักชั่วคราวบางม่วง ตำบลบางม่วง อำเภอตะกั่วป่า จังหวัดพังงา

2) **ระยะที่ 2 ช่วงฟื้นฟู** เริ่มตั้งแต่ช่วงที่ผู้ประสบภัยสึนามิบ้านน้ำเค็มทยอยเข้าอาศัยในบ้านพักชั่วคราว (ช่วง 1-3 เดือนหลังจากเกิดเหตุ-ช่วงที่ผู้ประสบภัยย้ายเข้าบ้านพักถาวร) โดยศึกษาการเรียนรู้ การจัดการความรู้ และการจัดการตนเองของผู้ประสบภัยสึนามิชุมชนบ้านน้ำเค็มในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับการจัดกิจกรรมบำบัดด้านจิตใจ การส่งเสริมด้านรายได้ในระหว่างที่อยู่ศูนย์พักชั่วคราวบางม่วง ตำบลบางม่วง อำเภอตะกั่วป่า จังหวัดพังงา และการจัดการเรื่องบ้านพักถาวรของผู้ประสบภัยสึนามิบ้านน้ำเค็ม (ที่ไม่มีกรรมสิทธิ์ในที่ดินเดิม)

3) **ระยะที่ 3 ช่วงเตรียมความพร้อม** ศึกษาการเรียนรู้ การจัดการความรู้ และการจัดการตนเองของชุมชนบ้านน้ำเค็มในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับการจัดทำแผนเตรียมความพร้อมเพื่อรับมือกับภัยพิบัติสึนามิของชุมชนบ้านน้ำเค็มตั้งแต่เดือนมกราคม-เดือนธันวาคม พ.ศ. 2550

2.3 ข้อจำกัดในการศึกษา

ข้อจำกัดในการศึกษาคั้งนี้คือ

1) **ข้อจำกัดด้านภาษา** เรื่องของการสื่อสารเป็นภาษาถิ่นได้แต่เมื่อผู้ศึกษาพูดคุยหรือสัมภาษณ์ชาวบ้านน้ำเค็มก็ได้รับความร่วมมือเป็นอย่างดีใน

การให้ข้อมูลโดยชาวบ้านพูดภาษากลาง และการสื่อสารเป็นภาษาพม่า เนื่องจากชุมชนบ้านน้ำเค็ม จังหวัดพังงา มีแรงงานต่างด้าวชาวพม่าที่เป็นแรงงานหลักของภาคประมงอยู่เป็นจำนวนมากแต่ด้วยข้อจำกัดด้านภาษาที่ผู้ศึกษาไม่สามารถเข้าใจภาษาพม่าได้ แม้ว่าแรงงานต่างด้าวชาวพม่าบางคนจะสามารถเข้าใจภาษาไทยแต่ก็ไม่ได้อยู่ในระดับที่จะสอบถามหรือสัมภาษณ์อย่างเป็นเรื่องเป็นราวได้ผู้ศึกษาจึงขอความร่วมมือในการขอใช้ล่ามที่สามารถพูดและฟังภาษาพม่าเข้าใจจากองค์การระหว่างประเทศเพื่อการโยกย้ายถิ่นฐานที่ทำงานอยู่ในพื้นที่ช่วยแปลให้

2) **ข้อจำกัดด้านเวลา** ที่ไม่ตรงกับของชาวบ้าน เช่น การประกอบอาชีพประมงของชาวบ้านที่ต้องออกเรือไปแต่เช้ามืดและไม่อยู่ในช่วงเวลากลางวันแต่ภายหลังผู้ศึกษาขยเวลาในการเก็บข้อมูลออกไปซึ่งครอบคลุมช่วงเวลามรสุมซึ่งชาวประมงไม่สามารถออกเรือได้ผู้ศึกษาจึงสามารถเก็บข้อมูลในช่วงเวลาดังกล่าวได้

2.4 ประโยชน์ที่จะได้รับ

1) สะท้อนให้เห็นถึงความสำคัญของการรับมือกับภัยพิบัติสึนามิโดยที่ชุมชนผู้ประสบภัยเป็นศูนย์กลางของการจัดการตนเอง

2) เพื่อให้เห็นความสำคัญของความร่วมมือในการทำงานร่วมกันของชุมชน องค์การภาคประชาชน องค์การพัฒนาเอกชน กลุ่มธุรกิจเอกชน รวมทั้งการทำงานในลักษณะที่เป็นเครือข่าย (Networking)

3) เพื่อเป็นประโยชน์ต่อชุมชนบ้านน้ำเค็มและหน่วยงานที่รับผิดชอบในการดำเนินการจัดทำแผนเตรียมความพร้อมเพื่อรับมือภัยพิบัติต่างๆ ในการนำ

แนวทางที่ได้รับจากการศึกษาไปประยุกต์ใช้ให้เกิดประโยชน์ในการลดความเสี่ยงจากภัยพิบัติในชุมชนอื่นๆ

4) เพื่อให้ทุกภาคส่วนของสังคมไทยตระหนักในการลดความเสี่ยงจากภัยพิบัติทั้งในระดับปัจเจก ครุวัเรือน ชุมชนและสังคม

3. วิธีการศึกษาวิจัย

ผู้ศึกษาใช้วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลโดยวิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ (qualitative research) เพื่ออธิบายวิธีการเรียนรู้ วิธีการจัดการความรู้และการจัดการตนเองของชาวบ้านน้ำเค็ม จังหวัดพังงาผ่านการดำเนินงานและกิจกรรมต่างๆ ที่เกิดขึ้นในระยะฉุกเฉิน ระยะฟื้นฟูและระยะเตรียมความพร้อมเพื่อฟื้นฟูชุมชนและรับมือกับภัยพิบัติสึนามิของชุมชนบ้านน้ำเค็มรวมทั้งศึกษาบทบาทขององค์กรภายนอกที่เป็นภาคีของชุมชนในการสนับสนุนให้ชุมชนเกิดการเรียนรู้และจัดการความรู้ในแต่ละช่วงเวลาเพื่อให้เห็นปฏิสัมพันธ์ระหว่างคนในชุมชนและระหว่างชุมชนกับองค์กรภายนอกโดยมี**ประชากรเป้าหมายคือ**

ระยะที่ 1 ช่วงฉุกเฉิน คือ ผู้ที่มีส่วนในการจัดการศูนย์พักชั่วคราว บางม่วง ได้แก่ แกนนำชุมชนบ้านน้ำเค็ม ผู้ประสบภัยสึนามิบ้านน้ำเค็ม ภาครัฐ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น นักพัฒนาเอกชน หน่วยงานอื่นๆ

ระยะที่ 2 ช่วงฟื้นฟู คือ ผู้ที่มีส่วนในการจัดการศูนย์พักชั่วคราว บางม่วง ได้แก่ แกนนำชุมชนบ้านน้ำเค็ม ผู้ประสบภัยสึนามิบ้านน้ำเค็ม ภาครัฐ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น นักพัฒนาเอกชน หน่วยงานอื่นๆ

ระยะที่ 3 ช่วงเตรียมความพร้อม คือ ผู้ที่มีส่วนร่วมในกระบวนการจัดทำแผนเตรียมความพร้อมเพื่อรับมือกับภัยพิบัติสึนามิของชุมชน ได้แก่

แกนนำชุมชนบ้านน้ำเค็ม อาสาสมัครป้องกันภัยฝ่ายพลเรือนบ้านน้ำเค็ม คณะกรรมการจัดทำแผนเตรียมความพร้อมรับมือภัยพิบัติสึนามิของชุมชน ซึ่งประกอบด้วยตัวแทนจากหน่วยงานต่างๆ ที่มีอยู่ในชุมชน ศูนย์ประสานงานชุมชนบ้านน้ำเค็มที่ทำหน้าที่ประสานงานทั้งในชุมชนและภายนอกชุมชน องค์กรจากภายนอก ได้แก่ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น (อ.บ.ต.บางม่วง) องค์กรพัฒนาเอกชนที่ดำเนินงานสนับสนุนการจัดทำแผนเตรียมความพร้อมรับมือภัยพิบัติสึนามิของชุมชน แรงงานต่างด้าวชาวพม่าหรือขององค์กรพัฒนาเอกชนที่ทำงานเกี่ยวข้องกับแรงงานต่างด้าวชาวพม่า

การเก็บรวบรวมข้อมูลใช้วิธีการคือ

1) การศึกษาจากเอกสาร (documentary review) โดยการเก็บรวบรวมข้อมูลจากเอกสาร แผ่นพับ หนังสือตลอดจนถึงอิเล็กทรอนิกส์ เช่น วีซีดี ที่หน่วยงานต่างๆ ทั้งภาครัฐ เอกชน องค์กรพัฒนาเอกชน ชุมชน สถาบันการศึกษาจัดทำขึ้นเพื่อประกอบการประชุม การเสวนาและกิจกรรมต่างๆ ที่จัดขึ้นและเกี่ยวข้องกับเหตุการณ์สึนามิซึ่งที่ผ่านมาอันมีการจัดการประชุม การเสวนาตลอดจนกิจกรรมต่างๆ เป็นจำนวนมาก ผู้ศึกษาติดตามและให้ความสำคัญกับข้อมูลที่ได้มาจางานต่างๆ ดังกล่าว เพราะเป็นข้อมูลที่น่าเสนอจากหลากหลายมุมมองของผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการปฏิบัติงานในพื้นที่จริง ทำให้ได้ข้อมูลที่ใกล้เคียงกับความเป็นจริงและตรงกับสถานการณ์ที่เป็นอยู่ของชุมชน

2) การสัมภาษณ์ (interview) ประกอบด้วย

ก. สัมภาษณ์อย่างเป็นทางการ ผู้ศึกษาใช้การสัมภาษณ์อย่างเป็นทางการกับเจ้าหน้าที่ที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการจัดการความรู้เพื่อฟื้นฟูชุมชนและ

รับมือกับภัยพิบัติสึนามิในส่วนของภาครัฐ ได้แก่ นายกองค้การบริหาร ส่วนตำบลบางม่วง รวมทั้งในส่วนขององค์กรพัฒนาเอกชนด้วย

ข. **สัมภาษณ์อย่างไม่เป็นทางการ** ผู้ศึกษาใช้การสัมภาษณ์อย่างไม่เป็นทางการกับชาวบ้านน้ำเค็ม แต่ในการลงพื้นที่นั้นมีรูปแบบของการ สัมภาษณ์อย่างไม่เป็นทางการและเป็นทางการหรือบางครั้งก็สลับกันไปมา ขึ้นอยู่กับบุคคลและสถานการณ์และผู้ศึกษาไม่ได้สัมภาษณ์เพียงครั้งเดียว เนื่องจากข้อมูลนั้นเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา รวมถึงการสอบถามพูดคุยเพิ่มเติม หากมีประเด็นที่ไม่เข้าใจและต้องกลับไปถามอีกครั้ง โดยสัมภาษณ์ คณะกรรมการจัดทำแผนเตรียมความพร้อมรับมือภัยพิบัติสึนามิของชุมชน แกนนำชุมชน เจ้าหน้าที่ศูนย์ประสานงานชุมชนบ้านน้ำเค็ม อาสาสมัครป้องกัน ภัยฝ่ายพลเรือนบ้านน้ำเค็ม นายกองค้การบริหารส่วนตำบลบางม่วง องค์กร พัฒนาเอกชนที่ให้การสนับสนุนการจัดทำแผนเตรียมความพร้อมรับมือ ภัยพิบัติสึนามิ และชาวบ้านน้ำเค็มทั่วไปเนื่องจากการเก็บข้อมูลภาคสนามของ ผู้ศึกษานั้นต้องเข้าไปอาศัยอยู่ร่วมกับคนในชุมชนเป็นเวลาหลายเดือน (เดือน มีนาคม-เดือนธันวาคม 2550 โดยในแต่ละเดือนจะอยู่ที่บ้านน้ำเค็มประมาณ 10-20 วัน)

ค. **สัมภาษณ์แบบเจาะลึก** สัมภาษณ์แบบเจาะลึกกับแกนนำชุมชน บ้านน้ำเค็ม อาสาสมัครป้องกันภัยฝ่ายพลเรือนบ้านน้ำเค็ม เจ้าหน้าที่ของ องค์กรพัฒนาเอกชนที่ให้การสนับสนุนการจัดทำแผนเตรียมความพร้อมรับมือ ภัยพิบัติสึนามิ

3) การจัดสนทนากลุ่มย่อย ผู้ศึกษาได้จัดสนทนากลุ่มย่อยในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับการรับมือกับภัยพิบัติของชุมชน จำนวน 1 ครั้ง การจัดประชุมสนทนากลุ่มย่อยครั้งนี้ผู้เข้าร่วมประชุมประกอบด้วยแกนนำชุมชนบ้านน้ำเค็มและชาวบ้านน้ำเค็มที่มีบทบาทในการทำงานวางแผนเตรียมความพร้อมคืออาสาสมัครป้องกันภัยฝ่ายพลเรือนบ้านน้ำเค็มจำนวน 12 คน

4) การสังเกตแบบมีส่วนร่วม การที่ผู้ศึกษาเก็บข้อมูลภาคสนามและต้องพักอยู่ในชุมชน จึงสามารถสังเกตเห็นการทำงานระหว่างชาวบ้านน้ำเค็ม การติดต่อประสานงานระหว่างกันและการทำงานระหว่างชุมชนบ้านน้ำเค็มกับองค์กรภายนอกทั้งในส่วนของภาครัฐและองค์กรพัฒนาเอกชนตลอดจนภาคีอื่นๆ

นอกจากนี้ยังเข้าร่วมรับฟังการประชุมตลอดจนกิจกรรมต่างๆ ที่ชุมชนและองค์กรพัฒนาเอกชนต่างๆ จัดขึ้น ตลอดจนนิทรรศการที่องค์กรต่างๆ จัดขึ้นในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับเหตุการณ์สึนามิทั้งในพื้นที่และกรุงเทพมหานคร

4. แนวคิดที่ใช้ในการศึกษา

แนวคิดที่ใช้ศึกษาคือ แนวคิดการจัดการภัยพิบัติ แนวคิดการจัดการความรู้และแนวคิดการเรียนรู้

4.1 แนวคิดการจัดการภัยพิบัติ

พระราชบัญญัติป้องกันภัยฝ่ายพลเรือน พ.ศ. 2550 ให้ความหมายของคำว่า “ภัยพิบัติ” หรือ “สาธารณภัย” ว่าหมายถึง อัคคีภัย วาตภัย อุทกภัย ภัยแล้ง โรคระบาดในมนุษย์ โรคระบาดในสัตว์ โรคระบาดสัตว์น้ำ การระบาดของ

ของศัตรูพืช ตลอดจนภัยอื่นๆ อันมีผลกระทบต่อสาธารณสุข ไม่ว่าจะเกิดจากธรรมชาติ มีผู้ทำให้เกิดขึ้น อุบัติเหตุหรือเหตุอื่นใด ซึ่งก่อให้เกิดอันตรายแก่ชีวิตร่างกายของประชาชนหรือความเสียหายแก่ชีวิตและทรัพย์สินของประชาชนหรือของรัฐและให้หมายความรวมถึงภัยทางอากาศและวินาศกรรมด้วย (กรมป้องกันและบรรเทาสาธารณภัย, 2550) นอกจากนี้ “ภัยพิบัติ” ยังเป็นเหตุการณ์หรือปรากฏการณ์ที่มีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับคำดังต่อไปนี้ คือ 1. ภัย (hazard) 2. ความเสี่ยง (risk) 3. ความล่อแหลมหรือความเปราะบาง (vulnerability) และ 4. ศักยภาพหรือขีดความสามารถของชุมชนในการรับมือ (capacity)

กรมป้องกันและบรรเทาสาธารณภัย (2549) ได้กำหนดสูตรที่ใช้ในการจัดการภัยพิบัติในปัจจุบันไว้ดังนี้

$$\text{ความเสี่ยง} = \frac{\text{ภัย} \times \text{ความล่อแหลม}}{\text{ขีดความสามารถในการรับมือ}}$$

Ian Davis (2004: 131) กล่าวว่าในช่วงระหว่างปี ค.ศ. 1980s ได้มีการกำหนดและอธิบายความหมายและมีการใช้ศัพท์เฉพาะ (terminology) ของคำว่า “vulnerability” และ “capacity” ซึ่งทั้ง 2 คำนี้มีความหมายที่เชื่อมโยงกันได้ทั้งทางบวกและลบ ต่อมาช่วงต้น ค.ศ. 1990s จึงมีการอธิบายการเกิดภัยพิบัติเป็นสูตรดังนี้คือ

$$\text{ภัยพิบัติ} = \text{ภัย} \times \text{ความล่อแหลม}$$

จะเห็นได้ว่าจากสูตรนี้ไม่ได้มีการกล่าวถึงความสำคัญของขีดความสามารถของชุมชน ในเวลาต่อมาจึงได้มีการเพิ่มคำว่า “capacity” เข้าไปเพื่อให้เห็นความสำคัญของขีดความสามารถในการรับมือกับภัยพิบัติของชุมชนมากกว่าที่จะให้ความสำคัญกับผลกระทบจากภัยพิบัติเพียงอย่างเดียว และพัฒนาจนมาเป็นสูตรที่ใช้อยู่ในปัจจุบันตามที่สำนักเลขาธิการระหว่างองค์การด้านยุทธศาสตร์ระหว่างประเทศเพื่อการลดภัยพิบัติแห่งสหประชาชาติ (United Nations International Strategy for Disaster Reduction - UNISDR) ได้กำหนดไว้คือ

$$\text{ภัยพิบัติ} = \frac{\text{ภัย (hazard)} \times \text{ความล่อแหลม (vulnerability)}}{\text{ขีดความสามารถในการรับมือ (capacity)}}$$

จากการให้ความหมายและอธิบายความสัมพันธ์ของภัยพิบัติในลักษณะของสูตรดังกล่าวข้างต้นนั้นทำให้เห็นว่า “ภัย” และ “ภัยพิบัติ” นั้นมีความหมายที่แตกต่างกัน กล่าวคือ “ภัย” (hazard) จะหมายถึงภัยอันตรายเหตุการณ์หรือปรากฏการณ์นั้นๆ ที่ก่อให้เกิดความเสียหายแต่หากกล่าวถึง “ภัยพิบัติ” (disaster) จะหมายถึงความรวมถึงความเสียหายอย่างร้ายแรงที่มีต่อประชาชนหรือคนในชุมชนเน้นว่าเกิดผลกระทบในทางลบกับคนหรือชุมชน ซึ่งความเสียหายที่เกิดขึ้นนี้จะมากหรือน้อยเป็นผลมาจาก “ความล่อแหลม” (vulnerability) ในรูปแบบต่างๆ เข้าไปด้วย อย่างไรก็ตาม ปัจจัยที่สำคัญอีกประการหนึ่งที่มีผลโดยตรงกับระดับความรุนแรงของภัยพิบัตินั้นคือ

“ขีดความสามารถ” (capacity) ในการรับมือกับภัยพิบัติของชุมชนที่เป็นองค์ประกอบสำคัญ

ดังนั้น ย่อมสะท้อนให้เห็นว่า ชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งขีดความสามารถในการรับมือภัยพิบัติของชุมชนนั้นเป็นตัวแปรสำคัญที่มีผลต่อระดับความรุนแรงของภัยพิบัติที่จำเป็นจะต้องได้รับการเสริมสร้างศักยภาพของชุมชนเพื่อเตรียมรับมือกับภัยพิบัติต่อไป

ขั้นตอนของการจัดการภัยพิบัติโดยทั่วไป

กรมป้องกันและบรรเทาสาธารณภัย (2550) ได้แบ่งขั้นตอนของการจัดการภัยพิบัติไว้เป็น 3 ขั้นตอนคือ

1) **ก่อนเกิดภัย (prevention and preparedness)** การดำเนินการก่อนเกิดภัยเป็นการดำเนินการป้องกันและลดผลกระทบจากภัยพิบัติและเตรียมพร้อมเผชิญเหตุ ได้แก่ มีการจัดทำแผนเตรียมความพร้อมรับมือกับภัยพิบัติ มีการกำหนดพื้นที่เสี่ยงภัยและปรับปรุงให้ตรงกับข้อเท็จจริงตลอดเวลา พร้อมทั้งมีการประชาสัมพันธ์แจ้งให้สมาชิกทุกคนทราบตามสื่อต่างๆ ตามความเหมาะสม มีการกำหนดพื้นที่ปลอดภัย การกำหนดโซนในการอพยพ การจัดให้มีการฝึกอบรม การเตรียมบุคลากรและเครื่องมืออุปกรณ์ต่างๆ ให้พร้อมตลอดเวลา มีการฝึกการซ้อมแผนร่วมกันในหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง รวมทั้งมีการให้ความรู้กับคนในชุมชนเรื่องของภัยพิบัติ

2) **ขณะเกิดภัย (response, rescue, relief and mitigation)** เป็นการดำเนินงานในสภาวะฉุกเฉิน เมื่อทราบว่าจะเกิดภัยพิบัติขึ้นในไม่ช้า ซึ่งต้องเป็นการปฏิบัติที่เป็นขั้นตอนชัดเจน ต้องมีการแจ้งเตือนสมาชิกทุกคนในชุมชน มีการ

เตรียมการอพยพโดยจัดแบ่งประเภทของบุคคลตามลำดับความสำคัญ มีการกำหนดจุดนัดหมายและพื้นที่รองรับการอพยพ มีการสำรวจยานพาหนะ น้ำมัน เชื้อเพลิง ระบบสื่อสาร รวมทั้งแจกจ่ายคู่มือการอพยพให้กับประชาชน การดำเนินการอพยพควรปฏิบัติตามแผนที่วางไว้ จัดระเบียบสถานที่อพยพและการอำนวยความสะดวกที่บ้านเรือนประชาชน การอำนวยความสะดวกแก่ผู้อพยพ การปฐมพยาบาล การช่วยเหลือผู้บาดเจ็บ การแจ้งความเคลื่อนไหวของสถานการณ์เพื่อเตรียมการอพยพกลับ

3) **หลังเกิดเหตุ (recovery and development)** มีการจัดตั้งศูนย์บรรเทาทุกข์หมู่บ้าน (village relief center) โดยให้มีหน่วยปฐมพยาบาล หน่วยกู้ภัย หน่วยค้นหาและกู้ภัย เพื่อสนับสนุนความช่วยเหลือในด้านต่างๆ รวมทั้งเป็นศูนย์กลางในการรับแจ้งความเสียหายทั้งชีวิตและทรัพย์สิน สำรวจความเสียหายต่างๆ ให้ความช่วยเหลือในเบื้องต้น มีการติดต่อประสานงานระหว่างองค์กรต่างๆ ในการดำเนินการให้ความช่วยเหลือ จัดตั้งศูนย์ฟื้นฟูสุขภาพจิตของผู้ที่ได้รับผลกระทบให้สามารถกลับมาใช้ชีวิตเป็นปกติอย่างเดิมโดยเร็วที่สุด

4.2 แนวคิดการจัดการความรู้

วิจารณ์ พานิช (2548) กล่าวว่าเป็นการยากมากที่จะนิยามคำว่า “ความรู้” ด้วยถ้อยคำสั้นๆ ยิ่งในความหมายที่ใช้ในศาสตร์ด้านการจัดการความรู้ คำว่าความรู้ยิ่งมีความหมายในหลายนัยและหลายมิติโดยได้กล่าวว่า ความรู้แบ่งได้ 2 ประเภทหลัก คือ 1. ความรู้เด่นชัด (explicit knowledge) เป็นความรู้ที่อยู่ในรูปแบบของเอกสารหรือวิชาการอยู่ในตำราคู่มือปฏิบัติงานและ 2. ความรู้

ซ่อนเร้น (tacit knowledge) เป็นความรู้ที่แฝงอยู่ในตัวคน เป็นประสบการณ์ที่สั่งสมมายาวนาน เป็นภูมิปัญญา ซึ่งความรู้ทั้ง 2 ประเภทนี้จะเปลี่ยนสถานภาพสลับปรับเปลี่ยนไปตลอดเวลาบางครั้งจาก tacit knowledge เป็น explicit knowledge และจาก explicit knowledge เป็น tacit knowledge โดยที่การจัดการความรู้ทั้ง 2 ประเภทนี้ก็แตกต่างกันด้วย กล่าวคือ การจัดการความรู้เด่นชัดจะเน้นที่การเข้าถึงแหล่งความรู้ ตรวจสอบและตีความได้เมื่อนำไปใช้แล้วเกิดความรู้ใหม่ก็นำมาสรุปไว้เพื่อใช้อ้างอิงหรือให้ผู้อื่นเข้าถึงได้ต่อไป ส่วนการจัดการความรู้ซ่อนเร้นนั้นจะเน้นไปที่การจัดเวทีเพื่อให้มีการแบ่งปันความรู้ที่อยู่ในตัวผู้ปฏิบัติทำให้เกิดการเรียนรู้ร่วมกัน อันนำไปสู่การสร้างความรู้ใหม่ที่แต่ละคนสามารถนำไปใช้ในการปฏิบัติงานได้ นอกจากนี้ ศ.นพ.วิจารณ์ พานิช ยังกล่าวว่า การจัดการความรู้คือเครื่องมือเพื่อใช้ในการบรรลุเป้าหมายอย่างน้อย 3 ประการไปพร้อมๆ กัน ได้แก่

1) บรรลุเป้าหมายของงาน

2) บรรลุเป้าหมายการพัฒนาคน

3) บรรลุเป้าหมายการพัฒนาองค์กรไปสู่การเป็นองค์กรแห่งการเรียนรู้

ดังนั้นการจัดการความรู้จึงไม่ใช่เป้าหมายในตัวของมันเองแต่เป็นกระบวนการที่เป็นเครื่องมือหรือวิธีการเพิ่มมูลค่าหรือคุณค่าของกิจการขององค์กร กลุ่มบุคคลหรือเครือข่ายของกลุ่มบุคคลหรือองค์กรโดยการจัดการความรู้ประกอบด้วยกิจกรรมและกระบวนการต่อไปนี้เป็นอย่างน้อย

- การขุดค้นและรวบรวมความรู้คัดเลือกเอาไว้เฉพาะความรู้ที่จำเป็นสำหรับการใช้ประโยชน์ทั้งจากภายในและภายนอกองค์กรนำมาตรวจสอบความน่าเชื่อถือและความเหมาะสมกับบริบทของสังคม

- การจัดหมวดหมู่ความรู้ให้เหมาะสมกับการใช้งาน
- การจัดเก็บความรู้ เพื่อให้ค้นหาได้ง่าย
- การสื่อสารเพื่อถ่ายทอดความรู้
- การจัดกิจกรรมและกระบวนการเพื่อให้เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้
- การวิเคราะห์สังเคราะห์เพื่อยกระดับความรู้
- การสร้างความรู้ใหม่
- การประยุกต์ใช้ความรู้
- การเรียนรู้จากการใช้ความรู้

ศ.นพ.วิจารณ์ พานิช ยังกล่าวเสริมว่าชุมชนควรเรียนรู้จากอดีต ปัจจุบัน และอนาคต โดยมองถึงความรู้ที่มีอยู่ในตัวคนและในชุมชนแล้วนำความรู้จากภายนอกมาประยุกต์ใช้ให้เกิดการผสมผสานทางความคิด ความรู้ และมีการจัดการความรู้อย่างต่อเนื่อง ซึ่งมีแนวทางในการจัดการดังนี้

1) ใช้ “ทุกข์” หรือ “ปัญหา” เป็นตัวตั้งในการจัดการตนเองของชุมชน และเชื่อมโยงคนที่มีความทุกข์เข้าด้วยกันเป็นกลุ่มเพื่อจัดการกับปัญหาที่เกิดขึ้น

2) ค้นหาปัญหาของตัวเองโดยเน้นการมีส่วนร่วมมีการจัดการและทดลองปฏิบัติด้วยตนเองเพื่อเห็นคุณค่าและความสำคัญของการทำงานร่วมกัน รวมทั้งมีการประสานงานเชื่อมโยงกับสถาบันอื่นหรือองค์กรอื่นหรือประยุกต์

ความรู้จากชุมชนอื่นซึ่งกระบวนการดังกล่าวจะเป็นกลไกที่หล่อเลี้ยงให้ชุมชนมีการหมุนเวียนความรู้และการจัดการตนเองอย่างต่อเนื่อง

3) มุ่งการพัฒนาที่เริ่มต้นจากการพัฒนาความคิดของคนในชุมชน เพื่อให้เห็นความสำคัญของส่วนรวมและมุ่งทำงานในลักษณะของความร่วมมือ

4) สร้างความรู้และวิธีการใหม่โดยมุ่งเน้นสิทธิของส่วนรวมหรือมีกลไกการทำงานร่วมกันซึ่งจะก่อให้เกิดความยั่งยืน

5) เน้นการจัดการความรู้โดยผสมผสานกับความรู้เดิมที่มีอยู่ ความรู้ด้านวิทยาศาสตร์เทคโนโลยี และความรู้ในกระแสโลกาภิวัตน์เพื่อปรับใช้ในชุมชนของตน

6) จัดการความรู้ด้วยการ “ประเมิน” “ผลิตซ้ำ” “ทำใหม่” และส่งเสริมความรู้ของคนในชุมชนอย่างต่อเนื่อง

4.3 แนวคิดการเรียนรู้

สถาบันการจัดการความรู้เพื่อสังคม (2546) ให้นิยามความหมายของ “การเรียนรู้” ว่าหมายถึงการเพิ่มความรู้ ความเข้าใจและทักษะต่างๆ เพื่อให้สามารถทำและทำได้ดี การเรียนรู้นั้นเป็นส่วนหนึ่งของการจัดการความรู้และเป็นมิติที่มีความสำคัญในตนเอง

ปารีชาติ วลัยเสถียร (2549: 150) อธิบายว่าการเรียนรู้มีหลายประเภท หลายวิธี วิธีการหลักๆ คือ

1) การเรียนรู้ด้วยตนเอง

2) การเรียนรู้ร่วมกับผู้อื่นหรือเรียนรู้จากผู้อื่นซึ่งเป็นกระบวนการเชิง ปฏิสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน คนกับสิ่งแวดล้อม มีเทคนิคต่างๆ อาทิ การเรียนรู้แบบการสะท้อนกลับต่อชีวิตและประสบการณ์ การสรุปบทเรียนการทำงาน การเรียนรู้จากการปฏิบัติจริง การเรียนรู้จากบรรพบุรุษ ภูมิปัญญา บุคคลต้นแบบ การเรียนรู้จากพื้นที่รูปธรรมหรือแหล่งเรียนรู้ทั้งในและนอกชุมชน วิธีการเรียนรู้นี้ ต้องอาศัยเทคนิคและเครื่องมือที่เหมาะสม โดยพิจารณาจากความต้องการของ ชุมชน ความสอดคล้องกับปัญหาที่เกิดขึ้นและทรัพยากรที่มีอยู่และที่สำคัญต้อง อยู่ในขีดความสามารถที่ชาวบ้านเรียนรู้ได้ ทำได้ ทั้งนี้มีเครื่องมือหลายชนิด อาทิ

- เครื่องมือที่เป็นตัวบุคคล
- เครื่องมือที่เป็นศิลปวัฒนธรรม
- เครื่องมือที่เป็นสถานการณ์หรือกิจกรรมการพัฒนาในชุมชน

หมายรวมทั้งสถานการณ์วิกฤต เวทีการพบปะการประชุมทั้งที่เป็นทางการและ ไม่เป็นทางการ สถานการณ์จำลอง

- เครื่องมือที่เป็นวัสดุอุปกรณ์ต่างๆ สื่อโสตทัศนศึกษาต่างๆ
- เครื่องมือทางวิชาการและเทคโนโลยี ซึ่งการเรียนรู้และการจัดการ

ความรู้เป็นกระบวนการที่ไม่แยกจากกัน

4.4 การจัดการตนเอง (self-directed) หรือการจัดระบบตนเอง (self-organizing)

แนวคิดที่น่าสนใจอีกหนึ่งแนวคิดในบริบทของสถานการณ์การเกิด ภัยพิบัติขนาดใหญ่คือ การจัดการตนเอง (self-directed) หรือการจัดระบบตนเอง (self-organizing)

สุริชัย หวันแก้วและคณะ (2550: 11) กล่าวถึงแนวคิดการจัดระบบตนเองโดยให้ความสำคัญในมิติของการจัดการทรัพยากรภัยพิบัติไว้กล่าวคือ ในการรับมือและฟื้นฟูหลังภัยพิบัติของประเทศไทยนี้มีปรากฏการณ์การจัดระบบตนเอง (self-organizing) เกิดขึ้น การจัดระบบตนเองขึ้นมานั้นนับเป็นเครื่องมือสำคัญในการแก้ไขปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้นอยู่ตลอดเวลาท่ามกลางสถานการณ์ภัยพิบัติ ซึ่งเกินกว่าความสามารถที่ภาครัฐหรือส่วนกลางจะช่วยเหลือได้ **เรื่องการจัดระบบตนเองจึงนับเป็นมิติที่สำคัญที่สุดในการจัดการรับมือจากภัยพิบัติโดยเฉพาะในช่วงฉุกเฉิน** เนื่องจากเป็นกระบวนการสำคัญในการแก้ไขปัญหาโดยคนที่ประสบปัญหาเองหรือคนที่อยู่ใกล้ชิดกับสถานการณ์ทั้งนี้ เหตุผลสำคัญอาจจะไม่ใช่ว่าผู้ที่เกี่ยวข้องปัญหามากที่สุดแต่เป็นเพราะความจำเป็นที่จะต้องเร่งแก้ไขปัญหาเฉพาะหน้า คุณสมบัตินในการแก้ไขปัญหาเฉพาะหน้านี้สามารถเกิดขึ้นได้ในทุกพื้นที่และทุกกลุ่มคน โดยไม่ต้องรอการสั่งการ ลักษณะสำคัญคือริเริ่มขึ้นเอง สิ่งที่ขับเคลื่อนคือ จิตใจที่ต้องการทำ ขณะเดียวกันก็แก้ปัญหาไปพลาง เรียนรู้ซึ่งกันและกันไปพลางพร้อมๆ กัน

ก่อนหน้านี้มีผู้ที่ได้กล่าวถึงการจัดการตนเองไว้ก็คือ

วิจารณ์ พานิช (2548) กล่าวว่า ชุมชนควรเรียนรู้จากอดีต ปัจจุบัน และอนาคต โดยมองถึงความรู้ที่มีอยู่ในตัวคนและในชุมชนแล้วนำความรู้จากภายนอกมาประยุกต์ใช้ให้เกิดการผสมผสานทางความคิด ความรู้ และมีการจัดการความรู้อย่างต่อเนื่อง ซึ่งมีแนวทางในการจัดการดังนี้ 1. ใช้ “ทุกข์” หรือ “ปัญหา” เป็นตัวตั้งในการจัดการตนเองของชุมชนและเชื่อมโยงคนที่มีความทุกข์เข้าด้วยกันเป็นกลุ่มเพื่อจัดการกับปัญหาที่เกิดขึ้น

ปารีชาติ วลัยเสถียร (2549) กล่าวว่า การเรียนรู้ของชุมชนเป็นการเรียนรู้เพื่อแก้ทุกข์และเพิ่มอำนาจในการจัดการตนเอง (self-directed)

ดั่งที่ ศ.นพ.วิจารณ์ พานิช และปารีชาติ วลัยเสถียร ได้กล่าวไว้ข้างต้น จากข้อความดังกล่าว ในทัศนะของผู้ศึกษามีความเห็นว่า การเรียนรู้และการจัดการความรู้ที่เชื่อมโยงกับการจัดการตนเอง (self-directed) กล่าวคือ การเรียนรู้และการจัดการความรู้ก่อให้เกิดการจัดการตนเองและพัฒนาไปสู่การจักระบบตนเองได้ในทุกสถานการณ์ไม่ใช่แค่สถานการณ์ภัยพิบัติหรือภาวะวิกฤตเพียงอย่างเดียวแต่ที่ผ่านมานั้นการจัดการตนเองหรือการจักระบบตนเองนี้เกิดขึ้นและเห็นชัดเจนที่สุดได้ในสถานการณ์ภัยพิบัติขนาดใหญ่ในช่วงเวลาฉุกเฉิน

ดั่งนั้นในทัศนะของผู้ศึกษา การเรียนรู้และการจัดการความรู้ของชุมชนนั้นเกิดจากความต้องการที่จะแก้ปัญหาของชุมชนโดยใช้การเรียนรู้และการจัดการความรู้เป็นเครื่องมือ (means) ส่วนการจัดการตนเองหรือการจักระบบตนเองนั้นเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นเป็นเป้าหมายหรือผล (ends) ที่ได้จากการเรียนรู้และการจัดการความรู้เพื่อแก้ปัญหาของชุมชนในเรื่องนั้นๆ

5. ผลการศึกษา

5.1 วิเคราะห์ความสัมพันธ์ทางสังคมของชุมชนบ้านน้ำเค็ม

จากข้อมูลประวัติและข้อมูลพื้นฐานของชุมชนสรุปได้ว่าก่อนเกิดเหตุการณ์สึนามินั้น “ชุมชนบ้านน้ำเค็ม” สามารถแบ่งเป็นยุคต่างๆ ได้ 4 ยุค ประกอบด้วย ยุคที่ 1 (ก่อนปี พ.ศ. 2515) คือ ยุคที่ชุมชนยังประกอบอาชีพประมงพื้นบ้าน ยุคที่ 2 (พ.ศ. 2515-2524) คือ ยุคที่ชุมชนมีการประกอบอาชีพ

เหมืองแร่ดีบุกซึ่งเป็นช่วงที่เศรษฐกิจของชุมชนเติบโตอย่างรวดเร็วที่สุด ยุคที่ 3 (พ.ศ. 2524) ยุคที่ชุมชนหันกลับมาประกอบอาชีพประมงพาณิชย์ เนื่องจากทรัพยากรแร่ดีบุกเริ่มลดลง ยุคที่ 4 (พ.ศ. 2533-2547) ชุมชนบ้านน้ำเค็มและบริเวณเขตอำเภอตะกั่วป่ามีการประกอบอาชีพและเศรษฐกิจที่หลากหลายขึ้น เช่น การเผาไม้ป่าโกงกางและการทำนาุ้งและมีลักษณะของชุมชนที่สำคัญสรุปเป็นความสัมพันธ์ของชุมชนได้ดังนี้

แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 3 (2515-2519) มีมาตรการทางเศรษฐกิจโดยส่งเสริมการพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติให้ได้ผลตอบแทนที่สูงขึ้นรวมทั้งสนับสนุนให้มีการลงทุนจากภาคเอกชน (วรพันธ์ วิจารย์, 2538: 1) ดังนั้นจึงเกิดนโยบายการอนุญาตให้มีการประทานบัตรกับบริษัทเอกชนต่างๆ ในธุรกิจเหมืองแร่ดีบุกเพิ่มมากขึ้นด้วยเช่นกัน ซึ่งส่วนใหญ่ผู้ที่ได้ประทานบัตรจะเป็นบริษัทจากต่างชาติที่มีกำลังในการลงทุนทางเศรษฐกิจสูงกว่า ดังนั้นจึงเกิดการลงทุนในการทำเหมืองแร่ทางภาคใต้ของประเทศไทยในรูปแบบต่างๆ อย่างกว้างขวาง ส่งผลให้เกิดการเคลื่อนย้ายแรงงานจากภูมิภาคต่างๆ เข้ามาทำงานในอุตสาหกรรมเหมืองแร่ทางภาคใต้ของประเทศไทยเป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเขตอำเภอตะกั่วป่า จังหวัดพังงาที่มีความอุดมสมบูรณ์ของแร่ดีบุกรวมทั้งที่บ้านน้ำเค็มด้วย

จากนโยบายดังกล่าวจึงส่งผลให้บ้านน้ำเค็มจากที่เคยเป็นชุมชนประมงพื้นบ้านขนาดเล็กและมีลักษณะสังคมแบบปิด เปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว เกิดการเคลื่อนย้ายแรงงานจากต่างถิ่นเพื่อมาทำงานในชุมชนบ้านน้ำเค็มก็เพราะปัจจัยทางเศรษฐกิจเป็นแรงผลักดันโดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงปี พ.ศ. 2518

ด้วยพื้นฐานที่แตกต่างกันของประชากรที่อพยพเข้ามาเป็นแรงงาน ความต้องการทางเศรษฐกิจ ผลประโยชน์จากแร่ดีบุก และเงิน เหล่านี้เป็นกำแพง กั้นการก่อเกิดความสัมพันธ์ทางสังคมในแนวราบ (Horizontal) ทำให้สภาพ สังคมบ้านน้ำเค็มกลายเป็นชุมชนที่ไม่มีลักษณะของ “ความสัมพันธ์แบบ เครือญาติ” เมื่อชุมชนไม่มีลักษณะของความสัมพันธ์แบบเครือญาติเป็นพื้นฐาน จึงไม่มีสิ่งยึดโยงความรู้สึกผูกพันหรือความสัมพันธ์เข้ากันได้

ดังนั้นชุมชนบ้านน้ำเค็มจึงไม่มีการสั่งสมการเรียนรู้และถ่ายทอดความรู้ ในลักษณะของการรวบรวมเป็น “ภูมิปัญญา” หรือ “องค์ความรู้ของชุมชน” ไม่ สามารถรวมกลุ่มหรือทำงานสาธารณะเพื่อส่วนรวมได้แม้ว่าจะมีการเรียนรู้แต่ เป็นการเรียนรู้ในระดับปัจเจกที่เป็นไปเพื่อตอบสนองของความต้องการด้านอาชีพ ผลประโยชน์ เช่น การลงทุนในการพัฒนาเครื่องมือเพื่อดำดุดแร่ ชุดแร่ เรือดุด ดำแร่ที่มีราคาสูงนับล้านบาท สะท้อนให้เห็นถึงการจัดการความสัมพันธ์ระหว่าง มนุษย์และธรรมชาติที่ขาดความสมดุล

ชุมชนบ้านน้ำเค็มจัดการกับระบบนิเวศตามระบบความสัมพันธ์ที่ผูกติด ไว้กับธุรกิจเหมืองแร่ดีบุก ตลาดและนโยบายรัฐ การใช้เทคโนโลยีในการดุดดำแร่ ให้ได้ผลผลิตตามที่ต้องการ ธุรกิจ นายทุน นโยบายรัฐ ล้วนตั้งเป้าหมายการ ส่งออกแร่ดีบุกตามความต้องการของตลาดโลก การใช้และจัดการกับระบบนิเวศ และทรัพยากรแร่ดีบุกเพื่อตอบสนองความต้องการของภายนอกเป็นหลักนี้ นำไปสู่การใช้ทรัพยากรอย่างปราศจากการบำรุงรักษาหรือทดแทน (ร่องรอย ชุมเหมืองในปัจจุบัน) ดังนั้นสรุปว่าปัจจัยทางเศรษฐกิจมีอิทธิพลต่อโครงสร้าง ของสังคม แบบแผนการจัดการความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์และธรรมชาติในการ

จัดการทรัพยากรของบ้านน้ำเค็มในอดีตส่งผลกระทบต่อให้เกิดลักษณะเฉพาะของชุมชนในปัจจุบันดังนี้

1) ด้วยกระบวนการทำเหมืองแร่ที่บ้านน้ำเค็มนั้นเป็นประเภทเหมืองเปิดหน้าดิน (Surface Mining) ประเภทเหมืองขุด (บนบก) เหมืองสูบ (บนบก) เหมืองเรือขุด (ทั้งบนบกและในทะเล) และเหมืองเรือสูบ (ในทะเล) การทำเหมืองประเภทเหมืองขุดและเหมืองสูบนั้นทำให้สภาพพื้นที่ของบ้านน้ำเค็มมีชุมชนเหมืองอยู่เป็นจำนวนมากและทำให้สภาพพื้นที่ในชุมชนแตกต่างกันด้วย เช่น เป็นที่ราบเป็นเนินซึ่งลักษณะทางกายภาพของพื้นที่นี้ทำให้เป็นอุปสรรคต่อการหนีภัยสึนามิที่ผ่านมารวมทั้งการวางแผนเส้นทางหนีภัยสึนามิในปัจจุบันด้วย

2) การลงทุนของนายทุนและการที่มีประชากรเป็นจำนวนมากหลังไหลเข้ามาทำงานในพื้นที่นั้นส่งผลให้การพัฒนาเศรษฐกิจในช่วงเวลาดังกล่าวในพื้นที่อำเภอตะกั่วป่าและที่บ้านน้ำเค็มเป็นไปในทางบวก ประชาชนมีรายได้เพิ่มขึ้น การเงินสะพัด มีการตัดถนนผ่านเข้าไปในบริเวณที่มีการทำเหมืองแร่ สภาพสังคมมีความเป็นเมืองมากขึ้น มีการตั้งถิ่นฐานรอบๆ บริเวณที่มีการทำเหมืองแร่ ในทางตรงข้าม ด้านทรัพยากร (ดินและน้ำ) และด้านสังคมกลับเป็นไปในทางลบ บ้านน้ำเค็มกลายเป็นชุมชนเปิด การเติบโตของชุมชนเป็นแบบไร้ทิศทาง ซึ่งลักษณะของสังคมในช่วงเวลาดังกล่าวนี้มีผลต่อรูปแบบความสัมพันธ์ทางสังคมของบ้านน้ำเค็มในช่วงนั้นและช่วงเวลาต่อมาที่เป็นไปในลักษณะของการแก่งแย่งแข่งขันไม่สามารถรวมกลุ่มหรือทำงานชุมชนร่วมกันได้ อีกทั้งมีผลต่อลักษณะการปรับตัวของชุมชนเมื่อหมดยุคเหมืองแร่มาประกอบอาชีพประมง

ในรูปแบบที่เป็นไปในเชิงพาณิชย์ เช่น ในปัจจุบันที่ต้องมีการใช้อุปกรณ์เสริมหลายชนิดในการจับปลาในยุคของการทำประมงของชุมชนต่อมา

3) บ้านน้ำเค็มกลายเป็นชุมชนขนาดใหญ่ที่มีประชากรเป็นจำนวนมากและมีความหลากหลายของประชากรทั้งภาษา ประเพณี รวมทั้งมีความหลากหลายของเศรษฐกิจ ปัจจัยเหล่านี้จึงมีผลต่อทัศนคติต่อการประกอบอาชีพ และรูปแบบการใช้ชีวิตที่ต่างกัน ตลอดจนความไม่เข้าใจกันเพราะความต่างทางภาษา ทัศนคติทางชาติพันธุ์ เช่น ระหว่างคนไทยและแรงงานต่างด้าวชาวพม่า เป็นต้น

4) ระดับความรุนแรงของภัยพิบัติมีความสัมพันธ์กับความเปราะบางของพื้นที่รวมทั้งสภาพของบุคคล ลักษณะทางกายภาพและลักษณะทางสังคม (Canon, Rowell&Twigg, 2003) ซึ่งเมื่อพิจารณาจากพัฒนาการยุคต่างๆ ของชุมชนบ้านน้ำเค็ม พบว่าชุมชนมีความเปลี่ยนแปลงทางอาชีพ เศรษฐกิจและสังคมอย่างชัดเจนในแต่ละช่วงเวลา สภาพสังคมของชุมชนนั้นเชื่อมโยงกับเศรษฐกิจจากภายนอกตั้งแต่ยุคเหมืองแร่ ยุคประมง ทำให้ชุมชนไม่มีการวางแผนในการพัฒนา ภาครัฐไม่ได้มีแผนพัฒนาชุมชนมารองรับในชุมชนที่ไม่ใช่เขตท่องเที่ยว อีกทั้งจากประวัติของชุมชนที่ในอดีตยุคเหมืองแร่นั้นชุมชนบ้านน้ำเค็มเป็นชุมชนที่กฎหมายเข้าไม่ถึงและมีประชากรที่เป็นคนชายขอบอยู่เป็นจำนวนมาก ได้แก่ แรงงานต่างด้าวชาวพม่า ชาวมอแกน-มอแกน และผู้ที่ไม่ม่มีกรรมสิทธิ์ในที่ดินที่เข้ามาทำงานในยุคเหมืองแร่ ประกอบกับสภาพชุมชนที่แออัด ส่งผลให้การเติบโตของชุมชนเป็นแบบไร้ทิศทาง ดังนั้นจากเหตุผล

ดังกล่าวจึงทำให้บ้านน้ำเค็มเป็นชุมชนที่มีความเสี่ยงทั้งเชิงกายภาพและเชิงสังคมต่อการได้รับภัยพิบัติสึนามิอย่างหนักเมื่อวันที่ 26 ธันวาคม 2547 ที่ผ่านมา

หลังเหตุการณ์สึนามิ สามารถแบ่งช่วงการจัดการชุมชนเป็น 3 ระยะ คือ

ระยะที่ 1 ช่วงฉุกเฉิน ระยะนี้เป็นช่วงที่สถานการณ์สับสนวุ่นวาย ชาวบ้านน้ำเค็มไม่สามารถที่จะรวมตัวกันได้ ระยะนี้เกิดปัญหาอย่างมากในหลายประเด็น ผู้ศึกษาสรุปเป็นประเด็นหลัก ได้แก่

- 1) ปัญหาการรวมคนให้มาอยู่บริเวณเดียวกัน
- 2) ปัญหาการขาดข้อมูลความเสียหายจึงไม่สามารถประเมินความต้องการเพื่อช่วยเหลือผู้ประสบภัยสึนามิได้ในเบื้องต้น
- 3) ปัญหาการจัดสรรเต็นท์พักชั่วคราวให้เพียงพอกับจำนวนผู้ประสบภัยและดูแลเรื่องความปลอดภัยในศูนย์พักชั่วคราวบางม่วง
- 4) ปัญหาการขาดระบบจัดการของบริจาค เนื่องจากมีผู้มาบริจาคสิ่งของเป็นจำนวนมาก เช่น อาหาร เสื้อผ้า แต่สิ่งของนั้นมากเกินความต้องการ และสิ่งของบางชนิดไม่สามารถใช้งานได้
- 5) ความขัดแย้งระหว่างผู้ประสบภัยด้วยกันเองที่เกิดจากความเครียด เพราะต้องสูญเสียทั้งครอบครัว ทรัพย์สิน เป็นต้น ความขัดแย้งที่เกิดจากการทำงานภายในศูนย์พักชั่วคราวบางม่วง ความขัดแย้งจากการได้รับของบริจาคที่ไม่เท่าเทียม ฯลฯ
- 6) สภาวะทางจิตใจของผู้ประสบภัย

ระยะที่ 2 ช่วงฟื้นฟู สรุปประเด็นหลักได้คือ

การจัดกิจกรรมเพื่อให้เกิดกระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้และการสร้างความรู้ใหม่เพื่อแก้ไขปัญหาใน 2 ประเด็นคือ

- 1) การส่งเสริมให้มีรายได้
- 2) แก้ปัญหาเรื่องที่อยู่อาศัย ในระหว่างนี้การฟื้นฟูด้านที่อยู่อาศัยก็ดำเนินงานควบคู่กันไปกับการส่งเสริมให้มีรายได้โดยได้รับการสนับสนุนจากหน่วยงานทั้งภาครัฐและองค์กรพัฒนาเอกชนทั้งในประเทศและต่างประเทศ

ระยะที่ 3 ช่วงเตรียมความพร้อม สรุปประเด็นหลักได้คือ

- 1) ธนาคารชุมชนชนบ้านน้ำเค็ม และศูนย์ประสานงานชุมชนชนบ้านน้ำเค็มที่จัดตั้งขึ้นในช่วงฟื้นฟู ทำหน้าที่เป็นศูนย์กลางในการประสานความร่วมมือเพื่อทำแผนเตรียมความพร้อมรับมือภัยพิบัติสึนามิ
- 2) ชาวบ้านเกิดการเรียนรู้จากเหตุการณ์และตระหนักในความสำคัญของการรับมือภัยพิบัติมากขึ้น

5.2 การเรียนรู้ การจัดการความรู้และการจัดการตนเองของชาวบ้านน้ำเค็ม เพื่อฟื้นฟูชุมชน และรับมือกับภัยพิบัติ

ระยะฉุกเฉิน

การจัดกิจกรรมเพื่อส่งเสริมกระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้: การประชุมอย่างไม่เป็นทางการและการใช้กระบวนการกลุ่ม

การเรียนรู้ของผู้ประสบภัยสึนามิเพื่อแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นท่ามกลางสถานการณ์ภัยพิบัตินี้คือ การเรียนรู้ร่วมกันในลักษณะของกระบวนการกลุ่มระหว่างผู้ประสบภัยสึนามิและนักพัฒนาเอกชนที่เข้ามาทำงานร่วมกับ

ผู้ประสบภัยในช่วงแรก ได้แก่ สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน มูลนิธิชุมชนไท คณะกรรมการประสานงานองค์กรพัฒนาเอกชนภาคใต้ (กป.อพช.ภาคใต้) มูลนิธิเพื่อการพัฒนาที่อยู่อาศัย เครือข่ายสลัมสี่ภาค เครือข่ายแผนแม่บทชุมชนภาคใต้ เครือข่ายแผนชีวิตชุมชนภาคใต้ เป็นต้น การเรียนรู้ร่วมกันในลักษณะกระบวนการกลุ่ม กลุ่มที่เกิดขึ้นนี้คือ กลุ่มของผู้ประสบภัยสี่นามิที่มาจากบ้านน้ำเค็ม

ก่อนเกิดเหตุการณ์สี่นามินั้น ความสัมพันธ์ทางสังคมของชุมชนเป็นแบบต่างคนต่างอยู่ เพราะชุมชนไม่ได้เกิดขึ้นจากความสัมพันธ์แบบเครือญาติ แต่ในสถานการณ์ภัยพิบัติสี่นามิ เกิดการรวมตัวกันของผู้ประสบภัยเพื่อแก้ไขปัญหาโดยมีการจัดการความรู้ในรูปแบบของการประชุมเพื่อร่วมกันแลกเปลี่ยนความคิดเห็นทุกคืน เพื่อพูดคุยถึงปัญหาที่เกิดขึ้นในแต่ละวันและร่วมกันแก้ไขปัญหาระหว่างผู้ประสบภัยและนักพัฒนาเอกชน เกิดการจัดการตนเองขึ้นมาเพื่อแก้ไขปัญหา กล่าวคือ จากการประชุมร่วมกันของผู้ประสบภัยในแต่ละคืน ทำให้มีการแบ่งงานแบ่งหน้าที่ความรับผิดชอบ มีการกำหนดให้มีหัวหน้าแถว หัวหน้าโซน เพื่อประสานงานระหว่างกัน เพื่อดูแลแก้ไขปัญหาตนเอง

ต่อมาหลังเหตุการณ์สี่นามิ 10 วัน ผู้นำชุมชน แกนนำและนักพัฒนาเอกชนได้ร่วมกันก่อตั้ง “สภากาแฟชุมชนสายสัมพันธ์” ขึ้นเพื่อแก้ปัญหาต่างๆ ในช่วงฉุกเฉิน (ศูนย์ประสานงานชุมชนบ้านน้ำเค็ม, 2551: 39) “สภากาแฟชุมชนสายสัมพันธ์” เป็นวิธีการจัดการความรู้ของผู้ประสบภัยในลักษณะของการดื่มกาแฟและพูดคุยกันในตอนเช้า ที่มีรูปแบบเน้นการประชุมแบบไม่เป็นทางการ แลกเปลี่ยนเรียนรู้ ปรึกษากันเพื่อหาทางแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้น

โดยมีการรวมหุ้นเพื่อเปิดร้านกาแฟซึ่งระดมหุ้นจากแกนนำชาวบ้านที่ทำงานในช่วงฉุกเฉินคือหัวหน้าแถว หัวหน้าโซน จำนวน 32 หุ้น หุ้นละ 100 บาท เพื่อเป็นทุนในการเปิดร้าน การสร้างตัวร้านนั้น ผู้ประสพภัยใช้เศษไม้ที่เหลือจากการสร้างบ้านพักชั่วคราวมาสร้างเป็นเพิงและที่นั่งเปิดเป็นร้านกาแฟ

การก่อตั้ง “สภากาแฟชุมชนสายสัมพันธ์” นี้เกิดขึ้นท่ามกลางสถานการณ์ภัยพิบัติและรูปแบบของสภากาแฟนี้คือ “พื้นที่” สำคัญของผู้ประสพภัยในการสร้างความรู้ใหม่และการสื่อสารเพื่อถ่ายทอดความรู้ไปพร้อมกัน โดยการประชุม แลกเปลี่ยนเรียนรู้ การสื่อสารเพื่อถ่ายทอดความรู้นั้นเป็นการสื่อสารโดยการประชุมอย่างไม่เป็นทางการของผู้นำ แกนนำ ผู้ประสพภัย นักพัฒนาเอกชนในขณะนั้น

จากสภากาแฟพัฒนามาเป็นศูนย์ประสานงานชุมชนบ้านน้ำเค็มเพื่อประสานความช่วยเหลือผู้ประสพภัยสันามิ มีการจัดการปัญหาด้วยการประชุมร่วมกันทุกคืนจึงมีการกำหนดให้มีการคัดเลือกตัวแทนมาบริหารศูนย์ประสานความช่วยเหลือผู้ประสพภัยสันามิที่เกิดขึ้นจากสภากาแฟนี้ เช่น ฝ่ายจัดการเรื่องของบริจาค ฝ่ายบัญชี ฝ่ายแม่ครัว ฝ่ายรักษาความปลอดภัย ฝ่ายประสานข้อมูล ผู้เข้าพักอาศัยในเต็นท์พักชั่วคราว ซึ่งการกำหนดงานให้ผู้ประสพภัยรับผิดชอบนี้ นอกจากจะเป็นการจัดระบบของตนเองแล้วยังเป็นการช่วยเยียวยาจิตใจของผู้ประสพภัยทางอ้อมด้วยเพราะผู้ประสพภัยสันามิจะเป็นผู้มีบทบาทหลักในการดำเนินการจัดการแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นทั้งหมด

สถานการณ์ภัยพิบัติช่วงระยะฉุกเฉินนั้น การที่ผู้ประสพภัยสันามิได้ร่วมแลกเปลี่ยนความคิดเห็นในลักษณะของการประชุมร่วมกันทุกคืนนี้เป็นการ

ถ่ายโอนความรู้ที่มีอยู่ในตัวคน (tacit knowledge) เป็นความรู้ที่สามารถนำไปใช้งานได้ (explicit knowledge) เพื่อแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นในช่วงนั้น การเรียนรู้และการจัดการความรู้ในสถานการณ์ภัยพิบัติสึนามิของผู้ประสบภัยในระยะฉุกเฉินนี้มีการเรียนรู้เพื่อที่จะแก้ไขปัญหาเฉพาะหน้าที่เกิดขึ้น โดยใช้การเรียนรู้จาก ความทุกข์ ความเดือดร้อนในสถานการณ์ที่วิกฤต โดยใช้วิธีการรวมกลุ่มของผู้ประสบภัย เป็นการทำงานเพื่อแก้ไขปัญหาแบบกระบวนการกลุ่ม มีการจัดการความรู้ในรูปแบบของการประชุมร่วมกันทุกคืนระหว่างแกนนำผู้ประสบภัยซึ่งเป็นวิธีการที่ชัดเจนที่สุดของการเรียนรู้และการจัดการความรู้ของผู้ประสบภัย และนักพัฒนาเอกชน การเรียนรู้และการจัดการความรู้ด้วยวิธีการดังกล่าว ก่อให้เกิดการจัดการตนเองเพื่อแก้ปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้น โดยมีกลไกสำคัญในการจัดการความรู้หรือนักจัดการความรู้ในช่วงนี้คือ นักพัฒนาเอกชน ที่เป็นผู้มีส่วนบทบาทหลักในการสนับสนุนการเรียนรู้และการจัดการความรู้ของชาวบ้านน้ำเค็ม ซึ่งไม่เคยมีการจัดการความรู้ร่วมกันเพื่อแก้ปัญหามาก่อน

ต่อมาในท่ามกลางปัญหาต่างๆ ที่ยังคงมีอยู่ ประกอบกับการจัดการความรู้ในรูปแบบของสภากาแฟที่ได้ผล จึงสามารถแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นในช่วงฉุกเฉินได้ จึงพัฒนาการทำงานของผู้ประสบภัยสึนามิบ้านน้ำเค็มมาเป็น “ศูนย์ประสานงานชุมชนบ้านน้ำเค็ม” เพื่อจัดการปัญหาต่างๆ อย่างเป็นระบบมากขึ้น

การแก้ไขปัญหในช่วงฉุกเฉิน “สภากาแฟ” ถือเป็นรูปแบบหนึ่งของการจัดการความรู้และการเรียนรู้ร่วมกันในสถานการณ์ภัยพิบัติที่ใช้สถานที่บริเวณศูนย์พักชั่วคราวบางม่วงเป็นร้านกาแฟที่เป็นศูนย์กลางในการประชุม ปรึกษา พูดคุยกันอย่างไม่เป็นทางการแต่สามารถแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นได้สอดคล้องตาม

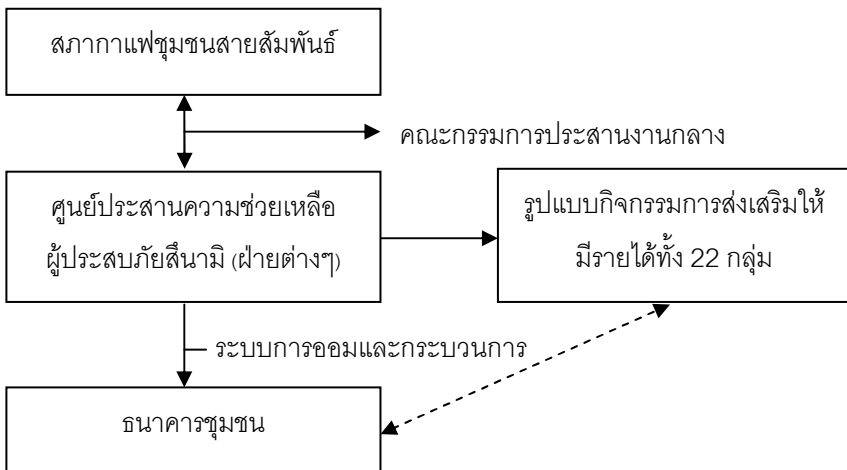
สถานการณ์ภัยพิบัติที่เผชิญ “สภากาแฟ” เป็นเหมือนศูนย์กลางการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ในสถานการณ์ของภัยพิบัตินั้นจำเป็นจะต้องมีพื้นที่ที่ใช้ในการพูดคุยเพื่อร่วมกันแก้ปัญหาเพื่อให้เกิดความเข้าใจที่ตรงกันเพื่อลดความขัดแย้งจากการทำงานท่ามกลางปัญหา และความเครียด ความเดือดร้อนของผู้ประสบภัยสึนามิ การเรียนรู้และการจัดการความรู้แบบ “สภากาแฟ” ของผู้ประสบภัยซึ่งเป็นการประชุมแบบไม่เป็นทางการนั้นใช้ได้ผลดีในสถานการณ์ภัยพิบัติ การแลกเปลี่ยนเรียนรู้แบบสภากาแฟของชาวบ้านนี้ เป็นการเชื่อมโยงผู้ประสบภัยเข้าหากัน เชื่อมโยงผู้ประสบภัยและนักพัฒนาเอกชนให้ได้มีโอกาสในการปรึกษาปัญหากันมากขึ้น มีการสื่อสารแบบกันเอง เป็นความสัมพันธ์ในแนวราบ ทุกคนเป็นผู้ประสบภัยสึนามิเหมือนกัน จึงสามารถบอกความต้องการและปัญหาต่างๆ ได้ ในขณะเดียวกัน สภากาแฟจึงเหมือนเป็นศูนย์กลางของผู้ประสบภัยที่เชื่อมต่อกับองค์กรภายนอกทำให้ผู้ประสบภัยสึนามิกลายเป็นศูนย์กลางของความช่วยเหลือในลักษณะที่สามารถกำหนดกฎและกติการ่วมกันระหว่างผู้ประสบภัยและระหว่างองค์กรภายนอกได้ จากแนวคิดการจัดการภัยพิบัติที่เน้นการทำงานทุกขั้นตอนโดยให้ชุมชนได้มีส่วนร่วม แต่ถ้าหากว่าชุมชนผู้ประสบภัยไม่มีระบบการจัดการตนเองที่ดีแล้วนั้น แม้ว่าภาครัฐ หรือหน่วยงานต่างๆ จะเปิดโอกาสให้ชุมชนได้มีส่วนร่วมเพียงใดก็ตามการทำงานก็จะปรากฏออกมาในลักษณะบนลงล่าง อยู่เช่นนั้น

ระยะฟื้นฟู

ระยะฟื้นฟูนี้เป็นกระบวนการที่ต่อเนื่องมาจากระยะฉุกเฉิน การฟื้นฟูชุมชนสามารถดำเนินการไปได้ดีจนสามารถที่จะจัดตั้งศูนย์ประสานงานชุมชน

บ้านน้ำเค็มและพัฒนาการฟื้นฟูต่างๆ อย่างเป็นระบบได้มากขึ้น เช่น การฟื้นฟูในเรื่องที่อยู่อาศัยที่นอกจากภาครัฐจะเข้ามาให้ความช่วยเหลือแล้ว ชุมชนก็มีการจัดการความรู้เพื่อฟื้นฟูในเรื่องที่อยู่อาศัยกันเอง ในรูปแบบของการก่อตั้ง “สหกรณ์เคหสถานบ้านน้ำเค็มพัฒนา จำกัด” ซึ่งเป็นการให้สิทธิสำหรับชาวบ้านน้ำเค็มที่ไม่มีกรรมสิทธิ์ในที่ดินของตนเองและให้โอกาสในการได้มีส่วนร่วมในการออกแบบบ้านของตนเองด้วย โดยใช้การทำงานแบบกระบวนการกลุ่มและการออมเงินเข้าธนาคารชุมชนเป็นกลไกสำคัญในการทำงาน

การจัดการความรู้ในช่วงฟื้นฟูยังคงใช้รูปแบบของการจัดการความรู้แบบการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างผู้ประสบภัยด้วยกันเอง ซึ่งเป็นสิ่งสำคัญที่ทำให้เกิดความร่วมมือของการทำงานมากขึ้นในระยะต่อมาแสดงดังภาพที่ 1

ภาพที่ 1: รูปแบบกลไกการทำงานของชุมชนที่ศูนย์พักชั่วคราวบางม่วง

ระยะเตรียมความพร้อม

จากแนวคิดการจัดการภัยพิบัติที่กล่าวว่า จะสามารถเรียกว่า “ภัยพิบัติ” ได้ก็ต่อเมื่อสถานการณ์นั้นมีภัยและความเสี่ยงรุนแรงเกินกว่าขีดความสามารถของชุมชนจะรับมือได้ (Anderson & Woodrow, 1989) ดังนั้นขีดความสามารถของชุมชนจึงเป็นตัวแปรสำคัญของการเตรียมความพร้อมเพื่อลดความเสียหายต่างๆ

รูปแบบการรับมือกับภัยพิบัติสึนามิของชุมชนบ้านน้ำเค็มในระยะเตรียมความพร้อม

ระยะเตรียมความพร้อมนี้กล่าวได้ว่าเป็นระยะของการก้าวไปสู่การพัฒนาเพื่อการรับมือกับภัยพิบัติสึนามิของชุมชนบ้านน้ำเค็มสามารถสรุปได้ดังนี้

1) มีการต่อยอดและพัฒนากลไกกระบวนการกลุ่มและการออมเงินในระยะฟื้นฟู พัฒนาเป็นระบบอาสาสมัครของชุมชน คือ อาสาสมัครป้องกันภัยฝ่ายพลเรือนบ้านน้ำเค็ม รุ่นที่ 1

2) พัฒนางานอาสาสมัครป้องกันภัยฝ่ายพลเรือนของชุมชนโดยการพัฒนาทักษะด้านการป้องกันภัยพิบัติในชุมชนเบื้องต้นทั้งภาคทฤษฎีและปฏิบัติ

3) จัดกิจกรรมเพื่อให้เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ เช่น การสำรวจข้อมูลเพื่อประเมินความเสี่ยงของชุมชนต่อการได้รับภัยพิบัติ การรวบรวมสิ่งผิดปกติจากธรรมชาติ การทำแผนที่ชุมชนเพื่อกำหนดจุดปลอดภัย จุดเสี่ยงภัย เส้นทางหนีภัยสึนามิ จัดตั้งคณะทำงานป้องกันภัยพิบัติของชุมชน

4) การต่อยอดความรู้ที่ได้เป็นองค์ความรู้ด้านการรับมือกับภัยพิบัติ สึนามิของชุมชนในรูปแบบของการจัดเสวนาและการจัดทำข้อมูลเป็นหนังสือ โดยมีองค์กรพัฒนาเอกชนเป็นผู้สนับสนุนงบประมาณ

5) ขยายผลความรู้ด้านการรับมือกับภัยพิบัติสึนามิไปยังชุมชนใกล้เคียงโดยอาสาสมัครป้องกันภัยฝ่ายพลเรือนบ้านน้ำเค็ม

6) ผลักดันการวางแผนเตรียมความพร้อมรับมือกับภัยพิบัติสึนามิสู่ระดับนโยบายเพื่อให้เกิดการสนับสนุนด้านงบประมาณและด้านนโยบายจากภาครัฐ

จากกระบวนการทำงานดังกล่าวจึงนับได้ว่าชุมชนบ้านน้ำเค็มเป็นชุมชนที่มีการเตรียมความพร้อมเพื่อรับมือกับภัยพิบัติสึนามิได้เป็นอย่างดีโดยใช้การเรียนรู้จากประสบการณ์เมื่อครั้งที่ได้รับภัยพิบัติเป็นข้อมูลที่สำคัญ

5.3 ปัจจัยที่มีผลต่อการจัดการความรู้เพื่อฟื้นฟูชุมชนและรับมือกับภัยพิบัติทั้ง 3 ช่วงเวลา

ในช่วงฉุกเฉินสถานการณ์ต่างๆ นั้นเป็นไปอย่างสับสนวุ่นวายแต่ท่ามกลางความวุ่นวายนั้นก็สามารถที่จะแก้ปัญหาได้ ต่อเนื่องมาถึงระยะฟื้นฟูจนกระทั่งถึงระยะเตรียมความพร้อม โดยมีปัจจัยที่เกี่ยวข้องในช่วงเวลาต่างๆ สามารถสรุปเป็นตารางได้ดังนี้

ตารางที่ 1: แสดงปัจจัยที่มีผลต่อการจัดการความรู้เพื่อฟื้นฟูชุมชนและรับมือกับภัยพิบัติทั้ง 3 ช่วงเวลา

ช่วงเวลา	ปัจจัยที่มีผลต่อการจัดการความรู้เพื่อฟื้นฟูชุมชนและรับมือกับภัยพิบัติสี่นาปีของชุมชนบ้านน้ำเค็มทั้ง 3 ช่วงเวลา
ฉุกเฉิน	<ol style="list-style-type: none"> 1. ความพยายามรวมตัวกันของชาวบ้านเพื่อแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นหลังจากเหตุการณ์สี่นาปี เช่น ความช่วยเหลือจากภาครัฐที่ล่าช้าและไม่เท่าเทียม 2. ความเห็นอกเห็นใจกันของคนในชุมชนเดียวกัน 3. การสนับสนุนการทำงานขององค์กรพัฒนาเอกชน 4. การสนับสนุนการทำงานจากองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น 5. ผู้นำชุมชนมีความเข้มแข็งและกระตุ้นให้เกิดการรวมตัวกันได้
ฟื้นฟู	<p>การที่ผู้ประสบภัยสามารถรวมกลุ่มแก้ปัญหาและจัดการตนเองในเรื่องต่าง ๆ ได้ ทำให้ผู้ประสบภัยกลายเป็นศูนย์กลางของความช่วยเหลือและมีการเรียนรู้และจัดการความรู้ที่ต่อเนื่อง</p>
เตรียมความพร้อม	<ol style="list-style-type: none"> 1. สถานการณ์แผ่นดินไหวในทะเลที่มีอย่างต่อเนื่องทำให้บ้านน้ำเค็มยังคงเป็นชุมชนที่เสี่ยงต่อการได้รับภัยพิบัติสี่นาปี 2. การช่วยเหลือที่ต่อเนื่องขององค์กรพัฒนาเอกชน 3. นโยบายจากภาครัฐ 4. ผู้นำสามารถขยายผลการทำงานในระดับเครือข่าย 5. ศูนย์ประสานงานชุมชนบ้านน้ำเค็มที่เกิดขึ้นมีกลไกการจัดการความรู้ที่ชัดเจน 6. การได้รับการยอมรับทางสังคมให้เป็นชุมชนต้นแบบด้านการรับมือกับภัยพิบัติ

สิ่งที่สามารถเห็นได้ชัดเจนที่สุดที่สามารถทำให้การดำเนินงานเพื่อฟื้นฟูชุมชนและรับมือกับภัยพิบัติสึนามิของชุมชนบ้านน้ำเค็มนั้นประสบความสำเร็จได้ทั้ง 3 ช่วงเวลา คือ การดำเนินงานฟื้นฟูและรับมือกับภัยพิบัติของชุมชนเองในทุกขั้นตอนโดยมีองค์กรพัฒนาเอกชนเป็นผู้ที่ให้การสนับสนุนทั้งเรื่องของการจัดระบบชาวบ้าน การสนับสนุนงบประมาณ เป็นต้น

5.4 ผลที่เกิดขึ้นจากการจัดการความรู้เพื่อฟื้นฟูชุมชนและรับมือกับภัยพิบัติสึนามิของชุมชนบ้านน้ำเค็ม

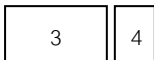
1) ก่อนเกิดเหตุการณ์สึนามิความสัมพันธ์ทางสังคมของชุมชนบ้านน้ำเค็มนั้นมีลักษณะต่างคนต่างอยู่ หลังจากการจัดการความรู้ร่วมกันเพื่อฟื้นฟูชุมชน ชุมชนบ้านน้ำเค็มเกิดการปรับเปลี่ยนระบบคิด ระบบคุณค่า โดยให้ความสำคัญกับการทำงานแบบรวมกลุ่มกันมากขึ้น ซึ่งประเด็นนี้คือความเปลี่ยนแปลงที่ชัดเจนที่สุดที่เกิดจากการจัดการความรู้เพื่อฟื้นฟูชุมชนและรับมือกับภัยพิบัติสึนามิของชุมชนบ้านน้ำเค็ม

2) เกิดระบบการเตรียมความพร้อมเพื่อรับมือกับภัยพิบัติสึนามิที่เป็นของชุมชนกล่าวคือ มีระบบอาสาสมัครของชุมชน คือ อาสาสมัครป้องกันภัยฝ่ายพลเรือนที่เป็นกลไกสำคัญของการพัฒนาระบบการเตรียมความพร้อมรับมือกับภัยพิบัติสึนามิ

3) ชุมชนพัฒนาไปสู่การเป็นชุมชนต้นแบบของการจัดการภัยพิบัติ

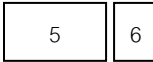
4) ชุมชนสามารถขยายผลความรู้ด้านการรับมือกับภัยพิบัติออกไปในระดับเครือข่ายคือ “เครือข่ายผู้ประสบภัยสึนามิ” นอกจากนี้การจัดการความรู้ยังก่อให้เกิดการรวมตัวกันเพื่อแก้ปัญหาของชาวบ้านน้ำเค็มและภาคีในชุมชนอื่น ๆ

ที่ประสบปัญหาเดียวกันเป็น “เครือข่ายชุมชนเพื่อการปฏิรูปสังคมและการเมือง”
ซึ่งเครือข่ายทั้ง 2 นี้มีจุดเริ่มต้นจากการจัดการความรู้ร่วมกันของผู้ประสบภัย
สึนามิที่บ้านน้ำเค็ม

ภาพที่ 1-2: การทำแผนเตรียมความพร้อมรับมือภัยพิบัติสึนามิของชุมชน
บ้านน้ำเค็ม (มีนาคม 2550) ภาพโดย ผู้เขียน

ภาพที่ 3-4: ชุมชนบ้านน้ำเค็มกำหนดรูปแบบของป้ายหนีคลื่นยักษ์ ภาพโดย
ผู้เขียน

ภาพที่ 5-6: ป้ายบอกเส้นทางหนีภัยสึนามิ 2 แบบที่ชุมชนบ้านน้ำเค็มกำหนดขึ้น
ภาพโดย ผู้เขียน

5.5 ปัญหาอุปสรรคของการจัดการความรู้

การจัดการความรู้ของชุมชนบ้านน้ำเค็มในช่วงของการเตรียมความพร้อมนั้นส่วนใหญ่จะเป็นรูปแบบของการจัดกิจกรรมเพื่อให้เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ซึ่งพบว่ายังมีปัญหาต่อการเข้าร่วมกิจกรรมในการจัดการความรู้ร่วมกันของชุมชนคือ

1) การจัดสรรเวลา อาสาสมัครป้องกันภัยฝ่ายพลเรือนบ้านน้ำเค็มส่วนใหญ่ประกอบอาชีพประมง หรือประกอบอาชีพค้าขาย ดังนั้นการที่รับงานอาสาสมัครอาจทำให้มีผลกระทบต่อการทำงานอาชีพและรายได้

2) กลุ่มต่างๆ กลุ่มคนชายขอบ ชาวเล แรงงานต่างด้าวชาวพม่ายังไม่สามารถเข้าถึงได้อย่างเต็มที่ แรงงานต่างด้าวชาวพม่า หลังเหตุการณ์สึนามินั้นมีองค์กรพัฒนาเอกชนที่เข้ามามีบทบาทในการให้ความช่วยเหลือแรงงานต่างด้าว

ชาวพม่า คือองค์การระหว่างประเทศเพื่อการโยกย้ายถิ่นฐาน ที่เข้ามาดำเนินการจัดกิจกรรมให้แรงงานต่างด้าวชาวพม่าในบ้านน้ำเค็มนั้นมีการเรียนรู้ และจัดการความรู้ในรูปแบบของกิจกรรมต่างๆ เช่น กิจกรรมเวิร์คช็อป หรือการส่งตัวแทนเข้าร่วมในการประเมินความเสี่ยงของชุมชน อย่างไรก็ตาม การสนับสนุนขององค์กรพัฒนาเอกชนนั้นย่อมมีระยะเวลาที่จำกัด ซึ่งจากการสังเกตแบบมีส่วนร่วมนั้นพบว่าแรงงานต่างด้าวชาวพม่าที่บ้านน้ำเค็มนั้นเป็นกลุ่มเปราะบางที่มีความเสี่ยงในการได้รับภัยพิบัติสึนามิเพราะอุปสรรคทางด้านภาษาตลอดจนอคติทางชาติพันธุ์ของคนไทยที่มีต่อแรงงานต่างด้าวชาวพม่า

3) ความขัดแย้งต่างๆ ของคนในชุมชน ประเด็นปัญหาสำคัญของชุมชนบ้านน้ำเค็มนั้นมีที่มาจากหลายสาเหตุ เช่น ทักษะคิดต่อผู้นำ ความขัดแย้งในเรื่องผลประโยชน์ต่างๆ ฯลฯ จะเห็นได้ว่าปัญหาต่างๆ เหล่านี้เป็นปัญหาที่เกิดขึ้นจากความขัดแย้งทั้งในระหว่างชุมชนด้วยกันเองและในระหว่างชุมชนกับหน่วยงานภายนอก อย่างไรก็ตาม แม้ว่าจะมีความขัดแย้งเกิดขึ้นแต่ชุมชนก็มีการจัดการกับความขัดแย้งนั้นโดยใช้การจัดการความรู้เป็นการลดความขัดแย้ง เช่น การใช้การประชุมเป็นเครื่องมือให้ชุมชนหันหน้าเข้าหากันในการแก้ปัญหามากกว่าช่วงก่อนเหตุการณ์สึนามิ

6. ข้อเสนอแนะ

6.1 ข้อเสนอแนะระดับนโยบายในการส่งเสริมการจัดการความรู้เพื่อรับมือกับความเสี่ยงต่างๆ ของชุมชน

หลังจากเหตุการณ์ภัยพิบัติผ่านพ้นไปก็เข้าสู่ขั้นตอนของการฟื้นฟูและจัดการชุมชนให้กลับสู่สภาพเดิมโดยใช้หลักการฟื้นฟูตามโครงสร้างหน้าที่จาก

ภาครัฐ อย่างไรก็ตาม การช่วยเหลือฟื้นฟูภายหลังจากการเกิดภัยพิบัตินั้นมักจะไม่ครอบคลุมถึงวิถีชีวิตและความยั่งยืนต่อการรับมือภัยพิบัติในอนาคต (Adger, 2001) แต่จากการศึกษาการจัดการความรู้ของชุมชนบ้านน้ำเค็มนั้นพบว่าสิ่งที่ก่อให้เกิดการจัดการความรู้ร่วมกันได้คือการจัดกิจกรรม เวทีเสวนา เหล่านี้ก่อให้เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ดังนั้น ภาครัฐควรมีนโยบายส่งเสริมการจัดการความรู้ของชุมชน เช่น สนับสนุนงบประมาณในการส่งคนในชุมชนที่มีประสบการณ์ในการจัดการภัยพิบัติไปศึกษาดูงานยังชุมชนอื่น เพื่อให้เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้และขยายผลความรู้ที่ได้มาประยุกต์หรือปฏิบัติงานของชุมชนต่อไป รวมทั้งการสนับสนุนงบประมาณในส่วนของกิจกรรมหรือแผนงานเตรียมความพร้อมเพื่อรับมือภัยพิบัติสึนามิของชุมชน เช่น ในรูปของการสนับสนุนการก่อตั้งกองทุนงานอาสาสมัครของชุมชน เพื่อให้ชาวบ้านที่เป็นอาสาสมัครนั้นสามารถที่จะปฏิบัติงานได้อย่างเต็มที่และมีกำลังใจที่จะปฏิบัติงานเพื่อชุมชนต่อไป

6.2 ข้อเสนอแนะในระดับชุมชน

ในการรับมือกับภัยพิบัตินั้นส่วนที่เปราะบางที่สุด (vulnerable) ของภาคสังคมคือผู้ที่อยู่ในพื้นที่ที่มีความเสี่ยงสูงต่อการเกิดภัยพิบัติโดยเฉพาะกลุ่มคนที่มีฐานะยากจนที่ยังต้องพึ่งพิงทรัพยากรในท้องถิ่น ดังนั้นชุมชนควรมีการเตรียมแผนต่างๆ ไว้รองรับการเกิดภัยพิบัติ (กนกพรรณและภคิภา, 2551: 181) ซึ่งมีข้อเสนอแนะสำหรับชุมชนบ้านน้ำเค็มดังนี้

1) ชุมชนควรมีการกระตุ้นให้เกิดเยาวชนรุ่นใหม่ในชุมชนที่สามารถทำงานร่วมกับผู้ที่มีประสบการณ์ในการทำงานไม่ว่าจะเป็นการทำงานร่วมกับนักพัฒนาเอกชนหรือแกนนำชาวบ้านเพื่อให้เกิดการขยายการทำงานได้มากขึ้น

2) ควรมีการสร้างเครือข่ายในชุมชนเพื่อเชื่อมโยงประชากรกลุ่มต่างๆ โดยปราศจากเงื่อนไข จากการศึกษาพบว่าชุมชนบ้านน้ำเค็มมีจุดแข็งในเรื่องการขยายผลความรู้ในระดับเครือข่าย มีการเชื่อมโยงการทำงานและการแก้ไขปัญหาในระดับเครือข่าย แต่ชุมชนยังไม่มีการสร้างเครือข่ายที่เป็นของชุมชนเอง เช่น การเชื่อมโยงระหว่างชุมชนกับกลุ่มแรงงานต่างด้าวชาวพม่า แม้ว่าจะมีองค์กรพัฒนาเอกชนเข้ามาดูแลและให้ความช่วยเหลือกับกลุ่มแรงงานต่างด้าวชาวพม่า แต่ในความเป็นจริงแรงงานต่างด้าวชาวพม่าซึ่งเป็นประชากรกลุ่มใหญ่ของชุมชนยังไม่สามารถที่จะเชื่อมโยงกับกลุ่มของคนไทยได้ หรือ แม้กระทั่งกลุ่มของคนไทยในชุมชนด้วยกันเองที่ยังขาดเครือข่ายของการเชื่อมโยง

3) ควรมีการขยายการมีส่วนร่วมในการจัดการความรู้โดยการกระตุ้นให้คนที่ยังไม่เคยได้เข้าร่วมกิจกรรมได้เข้ามามีส่วนร่วมให้มากขึ้น

6.3 ข้อเสนอแนะในการศึกษาครั้งต่อไป

การศึกษาวិทยานิพนธ์เล่มนี้เป็นการศึกษาที่เน้นการจัดการความรู้ในการศึกษาครั้งต่อไปควรมีการศึกษาเชิงลึกในเรื่องของการสร้างกระบวนการเรียนรู้หรือการพัฒนากระบวนการเรียนรู้ของชุมชนเพื่อให้เห็นกระบวนการได้ชัดเจนยิ่งขึ้น

รายการอ้างอิง

ภาษาไทย

กนกพรพรณ อยู่ชา และภคิภา ผลารักษ์. แนวทางการพัฒนาระบบการรับมือกับภัยพิบัติของชุมชนและการจัดการปกครอง: กรณีศึกษากรณีพิบัติสึนามิจากญี่ปุ่น ศรีลังกา อินเดียและอินโดนีเซีย. **เอเชียปริทัศน์** ปีที่ 29 ฉบับที่ 1 (เดือนมกราคม-มิถุนายน 2550): 181.

คาร์ล เชกชไนเดอร์ และคณะ. (2550) **เอกสารว่าด้วยการพัฒนาาระบบเตือนภัยสึนามิในประเทศไทยในรูปแบบหนังสือรวบรวมข้อมูล พร้อมบทสรุปและข้อเสนอแนะจากชุมชนผู้ประสบภัย 30 เดือนภายหลังเหตุการณ์สึนามิ**. เชียงใหม่: โรงพิมพ์สุเทพการพิมพ์.

เจดจินดา ชาติยะบุตรตะ. (2548) **จากวิกฤติ (ธรณีพิบัติภัยสึนามิ) สู่อโอกาสเพื่อฟื้นฟูและบริหารจัดการทรัพยากรชายฝั่ง**. กรมทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่ง กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม. (อัครสำเนา)

นิลบล สู่พานิช. (2549) **แนวทางการปฏิบัติงานสำหรับผู้ปฏิบัติงานภาคสนามในการจัดการความเสี่ยงจากภัยพิบัติโดยอาศัยชุมชนเป็นฐานในประเทศไทย**. (อัครสำเนา)

ป้องกันและบรรเทาสาธารณภัย, กรม. (2550) **การประเมินผลการฝึกซ้อมแผนการจัดการความเสี่ยงจากภัยพิบัติในพื้นที่นำร่องชุมชนบ้านทับละมุ จังหวัดพังงา**. (อัครสำเนา)

- ปาริชาติ วลัยเสถียรและคณะ. (2549) **โครงการวิจัยกระบวนการเรียนรู้และการจัดการความรู้ของชุมชน** เอกสารเสนอสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย. (อัดสำเนา)
- วรพันธ์ วิจารณ์. (2538) **พัฒนาการการค้าปลีกในประเทศไทยในช่วงปี พ.ศ.2515-2536.** (อัดสำเนา)
- วิจารณ์ พานิช. (2548) **องค์กรกับการจัดการความรู้.** ม.ป.ท..
- ศุภย์ประสานงานชุมชนบ้านน้ำเค็ม. (2549) **บ้านน้ำเค็มกับพลังใหม่ หลังภัยสึนามิ.**
- สถาบันส่งเสริมการจัดการความรู้เพื่อสังคม. (2546) **1 ปี สคส. จัดการความรู้สู่สังคมแห่งปัญญา (รายงานประจำปี 2546).** กรุงเทพมหานคร: สถาบันส่งเสริมการจัดการความรู้เพื่อสังคม.
- สุริชัย หวันแก้วและคณะ. (2550) **สังคมวิทยาสึนามิ: การรับมือกับภัยพิบัติ.** กรุงเทพฯ ฯ: โรงพิมพ์เด็อนตุลา.

ภาษาต่างประเทศ

- Adger, W.N. (2001) **Living with environmental change: social vulnerability and resilience in Vietnam.** London: Routledge.
- Anderson, M.B., and Woodrow, P.J.. (1989) **Rising from the ashes: development strategies in times of disaster.** Boulder, CO: Westview Press.

Canon, T. Rowell, J., and Twigg, J.. (2003) **Social vulnerability, sustainable livelihoods and disaster**. Kent, England: Natural Resources Institute.

Davis Ian. (2004) "Progress in Analysis of social vulnerability and capacity." Greg Bankoff, Dorothea Hilhorst, and George Frerks. ed. in **Mapping Vulnerability Disaster Development and People**. UK: Earthscan.

กลยุทธ์การปรับตัวของวงการไก่ชน ต่อมาตรการป้องกันโรคไข้หวัดนก: แนวทางเลือกสำหรับผู้เกี่ยวข้อง¹

COPING STRATEGIES OF COCKFIGHTING
COMMUNITIES TO MEASURES AGAINST AVIAN
INFLUENZA: ALTERNATIVES FOR CONCERNED
PARTIES

นัจพร เพ็ญพูน²

¹ วิทยานิพนธ์ตามหลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพัฒนามนุษย์และสังคม (สหสาขาวิชา) บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ปีการศึกษา 2550 ได้รับการสนับสนุนทุนจาก “ทุน 90 ปี จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย กองทุนรัชดาภิเษกสมโภช รุ่นที่ 2 ปี 2550” และ “โครงการทุนวิจัยมหาบัณฑิต สกว.ด้านมนุษยศาสตร์ – สังคมศาสตร์ ปี 2550” ในกลุ่มหัวข้อการจัดการความรู้และการจัดระบบตนเองเพื่อรับมือกับภัยพิบัติและโรคระบาดในบริบทสังคมเสี่ยงภัย

² นิสิตหลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพัฒนามนุษย์และสังคม (สหสาขาวิชา) บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย (ปีการศึกษา 2547 - 2550) ปัจจุบันเป็นเจ้าหน้าที่ปฏิบัติการท่าอากาศยาน 4 บริษัทการทำอากาศยานไทย จำกัด (มหาชน)

1. ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

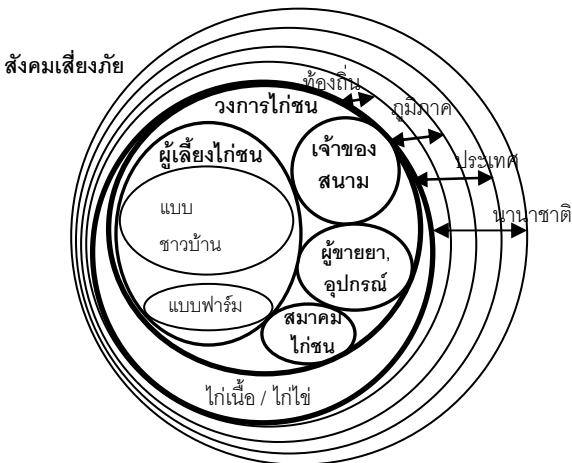
การระบาดของโรคไข้หวัดนก (Avian Influenza, AI) เป็นปรากฏการณ์ทางสังคมที่มาพร้อมกับการเปลี่ยนแปลงทางธรรมชาติ โดยเป็นผลมาจากการเปลี่ยนแปลงทางนิเวศวิทยา จึงเป็น “ความเสี่ยงทางธรรมชาติ” (Natural Risk) ที่มนุษย์ไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ ยากจะคาดเดาและไม่แน่นอนว่าจะเกิดขึ้นอีกหรือมาถึงตัวเราเมื่อไร ถ้าเรามองโลกเป็นสังคมใหญ่ อาจกล่าวได้ว่า เราทั้งโลกตกอยู่ใน “สังคมเสี่ยงภัย” (Risk Society) โรคไข้หวัดนกเป็นปัญหาข้ามชาติที่ส่งผลกระทบต่อหลายประเทศในโลก เนื่องจากเป็นโรคที่มีความรุนแรงสามารถแพร่ระบาดในวงกว้างได้อย่างรวดเร็ว องค์การโรคระบาดสัตว์ระหว่างประเทศ (Office International des Epizooties, OIE) จึงกำหนดให้โรคไข้หวัดนกเป็นโรคใน List A

ในประเทศไทยโรคไข้หวัดนกเป็นโรคระบาดสัตว์ตามพระราชบัญญัติโรคระบาดสัตว์ พ.ศ. 2499 (แก้ไขเพิ่มเติม พ.ศ. 2542) มีรายงานการพบโรคไข้หวัดนกครั้งแรกเดือนมกราคม 2547 จากนั้นมีการระบาดต่อเนื่องเป็นระลอก โดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงฤดูฝนย่างเข้าสู่ฤดูหนาวในปี 2547 และ 2548 ต่อมา ยังคงมีการระบาดอยู่แต่ลดน้อยลง กรมปศุสัตว์ (2549) ได้กำหนดมาตรการควบคุมและกำจัดโรคไข้หวัดนกในสัตว์ปีก โดยในการระบาดรอบแรก (23 มกราคม-24 พฤษภาคม 2547) มีมาตรการคือ การทำลายสัตว์ปีกทั้งหมดในรัศมี 5 กิโลเมตร ต่อมาลดลงเหลือ 1 กิโลเมตร และท้ายสุดเฉพาะจุดเกิดโรค นอกจากนี้ยังมีการควบคุมการเคลื่อนย้ายสัตว์ปีกในรัศมี 50 กิโลเมตร และลดลงเหลือ 5 กิโลเมตรจากจุดที่พบเชื้อ รวมทั้งการปิดสนามชนไก่ทั้งหมด รอบ

ที่สอง (3 กรกฎาคม 2547–12 เมษายน 2548) มีมาตรการคือ การทำลายสัตว์ปีกเฉพาะจุดเกิดโรค การควบคุมการเคลื่อนย้ายสัตว์ปีกในรัศมี 10 กิโลเมตรจากจุดที่พบเชื้อ และการปิดสนามชนไก่ทั้งหมด เมื่อมีการระบอบที่สาม (1 กรกฎาคม–9 พฤศจิกายน 2548) รัฐบาลใช้มาตรการเช่นเดียวกับรอบที่สอง และมีการกำหนดมาตรการป้องกันโรคไข้หวัดนกในไก่ชนคือ การทำสมุดประจำตัวไก่ชน (Fighting Cock Passport) การปรับระบบการเลี้ยง การจัดระบบป้องกันโรคในสนามชนไก่ ส่วนการปิดสนามชนไก่ให้ผู้ว่าราชการจังหวัดเป็นผู้พิจารณาจากการกำหนดมาตรการดังกล่าวทำให้เกิดเสียงสะท้อนกลับ การต่อต้าน และข้อเรียกร้องต่างๆ จากผู้เลี้ยงสัตว์ปีก เนื่องจากมาตรการป้องกันโรคไข้หวัดนกทำให้เกิดผลกระทบหลายประการทั้งทางสังคมและเศรษฐกิจ ส่งผลให้ผู้เลี้ยงไก่เนื้อไก่ไข่ รวมทั้งผู้ที่อยู่ในวงการไก่ชนทั้งระดับปัจเจกบุคคลและระดับกลุ่มต้องปรับตัวและปรับเปลี่ยนวิธีการปฏิบัติ

การศึกษานี้ ศึกษา “วงการไก่ชน” ซึ่งเป็นหน่วยย่อยหนึ่งของสังคมที่เป็นประเด็นปัญหาเมื่อเกิดโรคไข้หวัดนก ทั้งนี้ไก่ชนมีความพิเศษแตกต่างไปจากไก่อื่นคือ มีคุณค่าทางสังคมและวัฒนธรรม มีคุณค่าทางจิตใจ ปัจจุบันนี้การชนไก่ยังคงเป็นวัฒนธรรมพื้นบ้านและกลายมาเป็นธุรกิจหนึ่งที่นิยมกันอย่างแพร่หลาย มีการตั้งสนามชนไก่ สนามซ้อมไก่ การประกวดไก่ชน ทำให้เกษตรกรหันมายึดอาชีพเลี้ยงไก่ชน ซึ่งมีตั้งแต่รายย่อยไปจนถึงรายใหญ่ อีกทั้งยังเกิดอุตสาหกรรมต่อเนื่องหลายอย่าง เช่น การผลิตอาหารไก่ การผลิตยาไก่ชน การผลิตอุปกรณ์ไก่ชน เป็นต้น วงการไก่ชนจึงเป็นวัฒนธรรมย่อยหนึ่ง ผู้ที่อยู่ในวงการมีความสัมพันธ์กันทั้งในเชิงธุรกิจและเชิงนันทนาการ

ในสถานการณ์โรคใช้หวัดนกระบาดวงการไถ่ชนประสบกับความเสียง
 ชั้นแรกคือ “ความเสียงจากโรคใช้หวัดน” และความเสียงชั้นที่สองคือ “ความ
 เสียงจากมาตรการ” ซึ่งมีความเกี่ยวข้องข้องกับวงการไถ่ชนโดยตรง ดังนั้นวงการ
 ไถ่ชนจึงมีการจัดการเพื่อลดความเสียง โดยใช้ความรู้ (Knowledge) จัดการกับ
 ความเสียง และมีการปรับตัวในด้านต่างๆ โดยวงการไถ่ชนมีความเป็นพลวัตใน
 ตัวเอง มีการปรับเปลี่ยนไปตามสถานการณ์ และมีความสัมพันธ์กับหน่วยอื่นใน
 สังคมตั้งแต่ระดับท้องถิ่น ภูมิภาค ประเทศ จนถึงนานาชาติ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง
 กับภาครัฐ ทั้งในระดับประเทศ ได้แก่ กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ซึ่งเป็นผู้
 กำหนดมาตรการที่เกี่ยวข้องข้องกับวงการไถ่ชน และในระดับท้องถิ่น ได้แก่ ปศุสัตว์
 จังหวัด ปศุสัตว์อำเภอ อาสาสมัครปศุสัตว์ ผู้นำชุมชนซึ่งมีความใกล้ชิดกัน
 การติดต่อประสานงานเพื่อดำเนินการเรื่องต่างๆ ดังภาพที่ 1

ภาพที่ 1: ความสัมพันธ์ของวงการไถ่ชนกับหน่วยต่างๆ ในสังคมเสี่ยงภัย

2. วัตถุประสงค์ ขอบเขต ข้อจำกัด และประโยชน์ที่ได้จากการศึกษา

การศึกษานี้มีวัตถุประสงค์คือ 1. ศึกษาข้อมูลพื้นฐานของผู้เลี้ยงไก่ชน เจ้าของสนามชนไก่ ผู้ขายยาและอุปกรณ์ไก่ชน และสมาคมไก่ชน 2. วิเคราะห์การปรับตัวทางสังคมและเศรษฐกิจของผู้ที่อยู่ในวงการไก่ชนและผู้เกี่ยวข้องต่อมาตรการป้องกันโรคไข้หวัดนก และ 3. เสนอแนวทางเลือกสำหรับผู้ที่เกี่ยวข้อง

ขอบเขตของการศึกษาในด้านประชากร ศึกษาผู้ที่อยู่ในวงการไก่ชน 4 กลุ่ม คือ ผู้เลี้ยงไก่ชน เจ้าของสนามชนไก่ ผู้ขายยาและอุปกรณ์ไก่ชน และสมาคมไก่ชน นอกจากนี้ยังศึกษาผู้ที่เกี่ยวข้องกับวงการไก่ชน เช่น กรมปศุสัตว์ ปศุสัตว์จังหวัด ปศุสัตว์อำเภอ เป็นต้น ส่วนด้านพื้นที่ เน้นศึกษาผู้เกี่ยวข้องกับวงการไก่ชนที่อยู่ในจังหวัดปทุมธานี โดยเฉพาะผู้เลี้ยงไก่ชน เจ้าของสนามชนไก่ ผู้ขายยาและอุปกรณ์ไก่ชน และด้านเนื้อหา ศึกษาการปรับตัวทางสังคมและเศรษฐกิจของผู้ที่อยู่ในวงการไก่ชน อันเนื่องมาจากมาตรการป้องกันโรคไข้หวัดนก ซึ่งได้แก่ การทำลาย การควบคุมการเคลื่อนย้าย การทำสมุดประจำตัวไก่ชน การปรับระบบการเลี้ยง การปิดสนามชนไก่ และการจัดระบบป้องกันโรคในสนามชนไก่

ส่วนข้อจำกัดในการศึกษามีอยู่บ้าง เนื่องจากการเก็บข้อมูลจากผู้เลี้ยงไก่ชนขึ้นอยู่กับความเต็มใจในการให้ข้อมูล บางคนกลัวว่าจะมาสำรวจว่าเลี้ยงไก่ชนและเมื่อเกิดโรคไข้หวัดนกจะมาทำลาย ดังนั้นผู้เลี้ยงไก่ชนที่เป็นกลุ่มตัวอย่างส่วนใหญ่ได้จากการแนะนำของปศุสัตว์อำเภอ ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน อาสาสมัครสาธารณสุขชุมชน (อสม.) และผู้เลี้ยงไก่ชนด้วยกันเอง เพื่อให้ผู้ให้สัมภาษณ์เกิดความไว้วางใจและมั่นใจที่จะให้ข้อมูลตามความจริง อีกทั้งการ

ชนไก่เป็นเรื่องของการพนัน ทำให้บางครั้งผู้ให้สัมภาษณ์ไม่กล้าตอบ ผู้ศึกษาจึงต้องอธิบายให้เห็นถึงความสำคัญของข้อมูลที่ต้องการ การนำข้อมูลที่ได้มาศึกษาในภาพรวมและไม่เปิดเผยผู้ให้สัมภาษณ์ เพื่อให้ผู้ให้สัมภาษณ์กล้าที่จะตอบมากขึ้น

และประโยชน์ที่ได้จากการศึกษาได้แก่ 1. ได้ข้อมูลพื้นฐานของผู้เลี้ยงไก่ชน เจ้าของสนามชนไก่ ผู้ขายยาและอุปกรณ์ไก่ชน และสมาคมไก่ชน เพื่อเป็นฐานในการเข้าใจวงการไก่ชน และเป็นประโยชน์แก่ผู้ที่สนใจศึกษาเกี่ยวกับไก่ชนต่อไป 2. ได้ข้อมูลเกี่ยวกับการปรับตัวทางสังคมและเศรษฐกิจของผู้ที่อยู่ในวงการไก่ชนต่อมาตรการป้องกันโรคไข้หวัดนก อันจะช่วยให้เกิดความเข้าใจวิถีปฏิบัติของวงการไก่ชนที่มีต่อมาตรการตามสภาพจริง 3. แนวทางเลือกสำหรับผู้เกี่ยวข้อง เพื่อเป็นแนวทางลดความเสี่ยงจากโรคระบาดและมาตรการป้องกันโรค

3. วิธีการศึกษาวิจัย

การเลือกพื้นที่ใช้วิธีการเลือกแบบเจาะจง (Purposive sampling) โดยการสอบถามจากผู้รู้ในวงการไก่ชน พื้นที่ศึกษาเน้นที่อำเภอหนึ่งในจังหวัดปทุมธานี เนื่องจากเป็นจังหวัดที่มีการเลี้ยงไก่ชนแพร่หลาย มีสนามชนไก่ในจังหวัด เคยเป็นพื้นที่เสี่ยงของการเกิดโรคไข้หวัดนกระบาด กลุ่มตัวอย่างที่ศึกษาคือ ผู้เกี่ยวข้องกับวงการไก่ชนดังนี้ ผู้เลี้ยงไก่ชนแบบชาวบ้าน 120 คน จาก 3 ตำบลของอำเภอหนึ่งในจังหวัดปทุมธานี เจ้าของฟาร์มไก่ชน 3 คน เจ้าของสนามชนไก่ 3 คน ผู้ขายยาและอุปกรณ์ไก่ชนในสนามชนไก่ 6 คน สมาคมไก่ชนโดยเน้น 2 สมาคม คือ สมาคมสมาพันธ์ไก่ชนไทย และสมาคม

ส่งเสริมอาชีพให้แก่คนไทย นอกจากนี้ยังศึกษาข้อมูลเพิ่มเติมจากเจ้าหน้าที่ปศุสัตว์ ได้แก่ หัวหน้ากลุ่มสุขภาพสัตว์ ปศุสัตว์สัตว์อำเภอ

การเก็บรวบรวมข้อมูล ใช้วิธีการศึกษาจากเอกสารและเว็บไซต์ที่เกี่ยวข้อง การสัมภาษณ์ผู้เลี้ยงไก่ชนแบบชาวบ้านโดยใช้แบบสัมภาษณ์ การสัมภาษณ์เจาะลึก (In-depth Interview) เจ้าของฟาร์มไก่ชน เจ้าของสนามชนไก่ ผู้ขายยาและอุปกรณ์ไก่ชน สมาคมไก่ชน รวมทั้งเจ้าหน้าที่ปศุสัตว์ที่เกี่ยวข้อง และการสังเกต (Observation) โดยสังเกตสภาพทางกายภาพและสังคมของสถานที่ต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับไก่ชนและการชนไก่

ในการวิเคราะห์ข้อมูล ข้อมูลที่ได้จากการเก็บข้อมูลจากแบบสัมภาษณ์ นำมาวิเคราะห์ข้อมูลทางสถิติเชิงพรรณนา ได้แก่ ค่าความถี่ ค่าร้อยละ ค่าเฉลี่ย และค่ามัธยฐาน ส่วนข้อมูลจากเอกสารและการสัมภาษณ์เจาะลึกนำมาวิเคราะห์เนื้อหา และข้อมูลจากการสังเกตนำมาประกอบกับข้อมูลจากเอกสารและการสัมภาษณ์ จากนั้นวิเคราะห์ในภาพรวมเชื่อมโยงกับแนวคิดที่ใช้ในการศึกษา

4. แนวคิดและกรอบแนวคิดในการศึกษา

แนวคิดที่ใช้ในการศึกษาคือ แนวคิดการจัดการความรู้ การปรับตัว และการประเมินผลกระทบ

แนวคิดการจัดการความรู้

รัตนา โตสกุล และคณะ (2548) กล่าวถึงการจัดการความรู้ คือ การนำความรู้ไปสู่การปฏิบัติ เป็นการจัดการทำให้สามารถนำความรู้มาใช้ประโยชน์เพื่อการแก้ไขปัญหาภายใต้บริบทหนึ่งๆ

ในการจัดการความรู้ที่มีความรู้ลักษณะต่างๆที่เกี่ยวข้องและนำมาใช้ในการจัดการความรู้ โดยแบ่งประเภทของความรู้ได้เป็น 2 ประเภทใหญ่ คือ

1. ความรู้ตามหลักวิชา (Explicit Knowledge) อยู่ในรูปแบบที่เป็นเอกสารหรือวิชาการ ตำรา หรือคู่มือปฏิบัติงาน ได้จากการศึกษาค้นคว้าแล้วนำมาบันทึกในรูปสื่อต่างๆเช่น หนังสือ สิ่งพิมพ์ สื่ออิเล็กทรอนิกส์ จนเป็นที่ปรากฏได้อย่างชัดเจน สามารถแลกเปลี่ยนกันได้ง่าย และได้มีการจัดเป็นกลุ่มหมวดหมู่ เพื่อให้สะดวกในการสืบค้นและใช้ประโยชน์

2. ความรู้เชิงภูมิปัญญา (Tacit Knowledge) เป็นความรู้ที่อยู่ในตัวคน จากประสบการณ์ การปฏิบัติงาน รวมถึงวิธีการแก้ปัญหา เป็นประสบการณ์ที่สั่งสมมายาวนาน เป็นภูมิปัญญา และเกี่ยวข้องกับปัจจัยที่จับต้องไม่ได้ เช่น ความคิด ความเชื่อ มุมมองของแต่ละคน ค่านิยม และระบบคุณค่า Nonaka and Takeuchi, (2001 อ้างถึงใน ประกอบ ใจมั่น, 2547: 32-33) แบ่งความรู้เชิงภูมิปัญญาเป็น 2 มิติ คือ มิติด้านเทคนิค เช่น ทักษะ ความรู้เนื่องจากการลงมือกระทำ (Know - how) ประสบการณ์ที่ซับซ้อน และมิติด้านการรับรู้ เช่น การจัดการ รูปแบบการนึกคิด ความเชื่อ ความรู้ความเข้าใจ การสะท้อนภาพของข้อเท็จจริง และการมองภาพอนาคต

สถาบันส่งเสริมการจัดการความรู้เพื่อสังคม (ออนไลน์, 5 ตุลาคม 2549) กล่าวถึง การจัดการ “ความรู้ตามหลักวิชา” ว่า จะเน้นไปที่การเข้าถึงแหล่งความรู้ ตรวจสอบ และตีความได้ เมื่อนำไปใช้แล้วเกิดความรู้ใหม่ก็นำมาสรุปไว้ เพื่อใช้อ้างอิงหรือให้ผู้อื่นเข้าถึงได้ต่อไป (วงจรทางซ้ายในภาพที่ 2) ส่วนการจัดการ “ความรู้เชิงภูมิปัญญา” นั้นจะเน้นไปที่การจัดเวทีเพื่อให้มีการ

แบ่งปันความรู้ที่มีอยู่ในตัวผู้ปฏิบัติ ทำให้เกิดการเรียนรู้ร่วมกัน อันนำไปสู่การสร้างความรู้ใหม่ที่แต่ละคนสามารถนำไปใช้ในการปฏิบัติงานได้ต่อไป (วงจรทางขวาในภาพที่ 2) ความรู้ 2 ประเภทนี้จะเปลี่ยนสภาพสลับสับเปลี่ยนไปตลอดเวลา บางครั้งความรู้เชิงภูมิปัญญาก็ออกมาเป็น ความรู้ตามหลักวิชา และบางครั้งความรู้ตามหลักวิชา ก็เปลี่ยนไปเป็นความรู้เชิงภูมิปัญญา ในการประยุกต์ใช้นั้นควรทำให้เกิดการเรียนรู้ทั้ง 2 ความรู้ควบคู่กันไปเพื่อให้เกิดการนำไปปรับใช้ให้เหมาะสมกับการปฏิบัติงาน

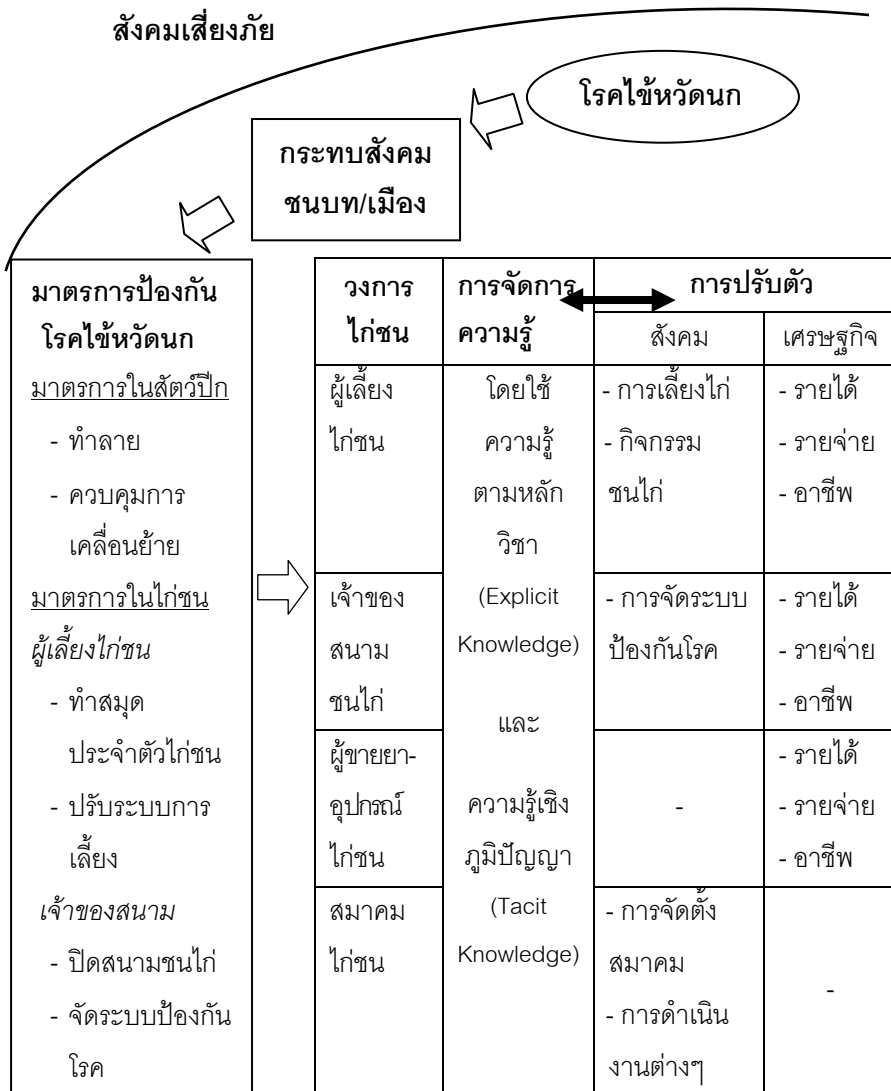
ภาพที่ 2: วงจรการจัดการความรู้ตามหลักวิชาและความรู้เชิงภูมิปัญญา แนวคิดการปรับตัว

การปรับตัวเกิดขึ้นเนื่องจากสภาพแวดล้อมหรือสภาพการณ์ที่เป็นอยู่เดิมมีการเปลี่ยนแปลง ทำให้ต้องปรับเปลี่ยนตัวเองหรือสิ่งต่างๆ ให้สามารถเผชิญกับสภาพที่เปลี่ยนแปลงไปได้ โดยปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อม

บรรทัดฐาน รวมถึงเพื่อการแก้ปัญหาต่างๆ (ราชบัณฑิตยสถาน, 2542: 7; ปทุมทิพย์ วงศ์แก้ว, 2537: 7; Bennett, 1976: 246, 252 cited in Pelto, G. H., and Pelto, P. J., 1989: 14) การปรับตัวในระดับพฤติกรรม Steward (1995) กล่าวว่าพิจารณาได้ 3 แนวทาง คือ 1. ด้านเทคโนโลยี 2. ด้านการจัดระเบียบสังคม 3. ด้านอุดมการณ์ (ค่านิยม ความคิด ความเชื่อ)

แนวคิดการประเมินผลกระทบ

การประเมินผลกระทบเป็นกระบวนการที่จะปรับปรุงกระบวนการตัดสินใจและสร้างความมั่นใจว่า กิจกรรมที่เป็นทางเลือกทั้งหลายที่กำลังพิจารณาเป็นทางเลือกที่มีความเหมาะสมทางสิ่งแวดล้อม สุขภาพ สังคม และมีความยั่งยืนในการพัฒนา กระบวนการประเมินผลกระทบต้องการการระบุ (identification) การประเมินผล (evaluation) และการคาดการณ์ (prediction) (กระทรวงสาธารณสุข, ออนไลน์, 7 กุมภาพันธ์ 2549) โดยการศึกษาผลกระทบทางสังคม (Social Impact Assessment, SIA) คือ การศึกษาผลกระทบที่เกิดขึ้นกับชุมชน ตลอดจนการคาดการณ์การเปลี่ยนแปลงในด้านสังคม เศรษฐกิจ วัฒนธรรม และองค์ประกอบอื่น ที่จะเปลี่ยนแปลงไปอันเนื่องมาจากเกิดกิจกรรม/โครงการบางอย่างขึ้น (สถาบันนโยบายศึกษา, 2539: 1-1) ซึ่งประเด็นการศึกษาผลกระทบทางสังคม ได้แก่ ด้านประชากร สังคม-เศรษฐกิจ สถาบันวัฒนธรรม มิติหญิงชาย เป็นต้น

ภาพที่ 3: กรอบแนวคิดของการศึกษา

5. ผลการศึกษาและการวิเคราะห์

5.1 ข้อมูลพื้นฐานของกลุ่มตัวอย่าง

ผู้เลี้ยงไก่ชนแบบชาวบ้านเป็นกลุ่มผู้เลี้ยงรายย่อยหรือเลี้ยงเป็นอาชีพเสริม หรือบางคนเลี้ยงเพราะมีความชอบไก่ชนเป็นทุนเดิม ใช้เงินทุนในการเลี้ยงไม่มากนัก เป็นการเลี้ยงเพื่อขาย ดูเล่น และชนเป็นส่วนใหญ่ มีไก่ชนไม่เกิน 20 ตัว รายได้จากไก่ชนจึงเป็นรายได้เสริมของครอบครัว กิจกรรมชนไก่ไม่ได้เน้นทางธุรกิจเป็นหลักเหมือนนักพนันหรือเซียนไก่ชนรายใหญ่ แต่เป็นการนำไก่มาชนด้วยความรักความชอบ เพื่อความสนุกสนานเพลิดเพลิน สนามชนไก่ที่ไปส่วนใหญ่ก็เป็นสนามในอำเภอหรือในจังหวัด เงินเดิมพันที่พนันกันประมาณ 1,000 – 2,000 บาท คนที่มีทุนน้อยถ้าจะไปเล่นตามสนามชนไก่ก็รวมตัวกันหลายๆ คนนำไก่เก่งไป 1 ตัว แล้วลงขันเงินเดิมพันกัน เมื่อได้เสียก็ได้กำไรหรือขาดทุนไม่มาก

ภาพที่ 4: ผู้เลี้ยงไก่ชน ภาพโดย ผู้เขียน

ในขณะที่เจ้าของฟาร์มไก่ชนเป็นผู้ที่มีทุนในการทำฟาร์ม เนื่องจากทำเลียงแบบฟาร์มเป็นการเลี้ยงแบบครบวงจร ตั้งแต่ฟักออกจากไข่จนกระทั่งโตพร้อมชนได้ โดยต้องมีตู้ฟักไข่ กรงลูกไก่ โรงไก่ปล่อยฝูง กรงผสมพันธุ์ พื้นที่สำหรับไก่ครอบสุม จึงมีการลงทุนมากกว่าและต้องมีการจัดการที่ดี ส่วนการไปสนามชนไก่ไม่เน้นเล่นพนัน แต่ไปเพื่อดูสายพันธุ์ไก่และชั้นเชิงการชน เพื่อนำมาพัฒนาพันธุ์ต่อไป

5

6

ภาพที่ 5-6: ฟาร์มไก่ชน ภาพโดย ผู้เขียน

เจ้าของสนามชนไก่ เดิมเป็นผู้เลี้ยงไก่ชน เคยไปเล่นพนันตามสนามชนไก่มาก่อน และด้วยใจรักไก่ชนจึงเปิดสนามชนไก่ ซึ่งสนามชนไก่แต่ละแห่งมีการจัดการหลักๆ ที่เหมือนกัน จะต่างกันที่ทำเลที่ตั้งและการจัดสถานที่ตามแนวคิดของเจ้าของสนามแต่ละคน ทำให้สนามชนไก่แต่ละที่มีจุดเด่นที่แตกต่างกันไป

ภาพที่ 7: สนามชนไก่ ภาพโดย ผู้เขียน

ผู้ขายยาและอุปกรณ์ไก่ชน มีทั้งที่ทำเป็นอาชีพหลักและอาชีพเสริม เป็นเจ้าของขายเองและเป็นลูกจ้างมาขาย โดยจะไปขายตามสนามชนไก่ต่างๆ ที่ไม่ไกลจากบ้านมากนัก ผู้ขายยาและอุปกรณ์ไก่ชนเกี่ยวข้องกับวงการไก่ชนในเชิงธุรกิจมากกว่า

ส่วนสมาคมไก่ชนที่เป็นที่รู้จักกันในวงการไก่ชน ได้แก่ สมาคมส่งเสริมไก่ชนไทย สมาคมอนุรักษ์และพัฒนาไก่พื้นเมืองไทย สมาคมสมาพันธ์ไก่ชนไทย และสมาคมส่งเสริมอาชีพไก่ชนไทย ผู้ก่อตั้งสมาคมล้วนแต่เป็นผู้ที่คร่ำหวอดอยู่ในวงการไก่ชนมานานและเป็นที่รู้จักนับถือกันในวงการไก่ชน

5.2 การกำหนดมาตรการของรัฐและมุมมองของวงการไก่ชนต่อมาตรการป้องกันโรคไข้หวัดนก

มุมมองต่อมาตรการป้องกันโรคไข้หวัดนกของภาครัฐในฐานะผู้กำหนดมาตรการ และวงการไก่ชนในฐานะผู้ปฏิบัติตามมาตรการมีดังนี้

ตารางที่ 1: การกำหนดมาตรการของรัฐและมุมมองของวงการไก่ชนต่อมาตรการป้องกันโรคไข้หวัดนก

มาตรการ	การกำหนดมาตรการของรัฐ	มุมมองของวงการไก่ชน
1. การทำลาย	<ul style="list-style-type: none"> - เป็นการแก้ไขปัญหาเฉพาะหน้าระยะสั้น - การทำลายสัตว์ปีกที่ติดเชื้อและสัตว์ที่มีความเสี่ยงที่จะติดเชื้อเป็นวิธีที่ได้รับการยอมรับในการควบคุม HPAI มานานวิธีนี้มีความสำเร็จสูงเมื่อกระทำอย่างรวดเร็ว ก่อนที่จะเกิดการกระจายเชื้อในรอบถัดไป (พรทิพภา เล็กเจริญสุข, 2549: 37) 	<ul style="list-style-type: none"> - ทำให้สูญเสียพันธุ์กรรมไก่ - กระทบทางจิตใจ - เป็นการแก้ที่ปลายเหตุ

มาตรการ	การกำหนดมาตรการของรัฐ	มุมมองของวงการไก่ชน
2. การควบคุมการเคลื่อนย้าย	- การควบคุมการเคลื่อนย้ายจากบริเวณที่มีการระบาดของโรค เป็นมาตรการที่ใช้ลดความเสี่ยงในการแพร่เชื้อ (พรทิพภา เล็กเจริญสุข, 2549: 36)	- ถ้าไก่ป่วยก็ไม่เคลื่อนย้าย
3. การทำสมุดประจำตัวไก่ชน	- การจัดทำสมุดประจำตัวไก่ชนของกรมปศุสัตว์นี้ก็เพื่อเป็นการป้องกันโรค และเพื่อให้เกษตรกรได้มีความรู้ความเข้าใจในการบันทึกประวัติไก่ของตน เนื่องจากไก่ชนเป็นไก่ที่เลี้ยงไว้เพื่อการกีฬาจะมีการเคลื่อนย้ายหรือนำไปแข่งขันในต่างพื้นที่เป็นประจำ ความจำเป็นในการควบคุมโรคจึงจำเป็นอย่างยิ่ง โดยเฉพาะกรณีการเกิดโรคระบาดของสัตว์ปีก (กระทรวงเกษตรและสหกรณ์, ออนไลน์, 10 มกราคม 2551)	- ไม่จำเป็น ยุ่งยาก - ไก่ปลอมกันได้ เพราะไก่มีการถ่ายชน และบางตัวสืบลายกันมาก ดูได้ยาก

มาตรการ	การกำหนดมาตรการของรัฐ	มุมมองของวงการไก່ชน
4. การปรับระบบการเลี้ยง	<p>- การทำโรงเรือนปิดหรือใช้มุ้งและตาข่ายคลุมเพื่อป้องกันนกเข้ามากินอาหาร ถ่ายมูลและสัมผัสกับไก່ พร้อมทั้งรักษาความสะอาดในโรงเรือน กำจัดเศษอาหารเพื่อป้องกันนก หนู รวมทั้งสัตว์อื่นๆ ที่อาจนำเชื้อโรคเข้ามาในโรงเรือนหรือเล้าไก່ได้ (สำนักงานปศุสัตว์ กรุงเทพมหานคร, ม.ป.ป.)</p>	<p>- มีการเลี้ยงดูอย่างดีอยู่แล้ว โดยเฉพาะไก່สุ่ม</p> <p>- เรื่องการทำความสะอาดเป็นสิ่งสำคัญในการป้องกันโรค</p>
5. การปิดสนามชนไก່	<p>- การชนไก່เป็นการนำไก່จากหลายพื้นที่มารวมกัน จึงทำให้มีโอกาสรับและแพร่เชื้อโรคใช้หวัดนกไประบาดในพื้นที่อื่นได้ (ประกาศกระทรวงเกษตรและสหกรณ์, 18 พฤศจิกายน 2548)</p>	<p>- ไม่ควรปิดสนามชนไก່ เพราะถ้าไก່ป่วยก็ไม่นำไปชนอยู่แล้ว</p> <p>- ควบคุมโรคได้ยาก เพราะคนแอบนำไก่ง่ไปชนที่บ่อนป่า (สถานที่ชนไก่ง่ที่ผิดกฎหมาย)</p>

มาตรการ	การกำหนดมาตรการของรัฐ	มุมมองของวงการ ไก่อชน
6. การจัดระบบป้องกันโรคในสนามชนไก่	- ให้มีการทำสมุดบันทึกบุคคลเข้า-ออก และบันทึกข้อมูลของไก่ อ่างน้ำยาฆ่าเชื้อโรคบริเวณทางเข้า-ออก การพ่นน้ำยาฆ่าเชื้อโรคยานพาหนะทุกชนิดที่เข้า-ออกสนามไก่อชน การตรวจสอบสมุดประจำตัวไก่อชน การทำความสะอาดและทำลายเชื้อโรคหลังเสร็จสิ้นการประลอง (ประกาศกระทรวงเกษตรและสหกรณ์, 18 พฤศจิกายน 2548)	- การทำสมุดบันทึกไก่อและคนที่เข้าออกมีความยุ่งยาก ไม่ได้ผล

5.3 ผลกระทบจากมาตรการป้องกันโรคใช้หวัดนกต่อวงการไก่อชน

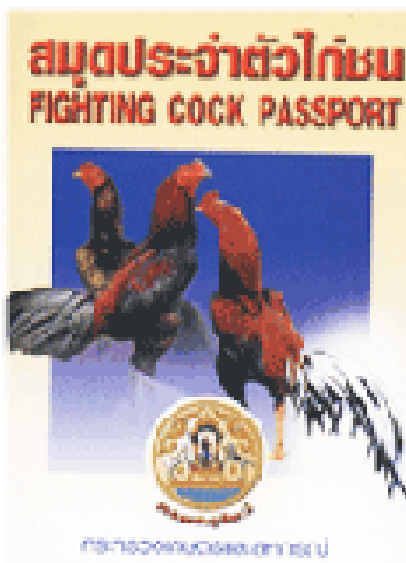
จากการระบาดของโรคใช้หวัดนกนำไปสู่การกำหนดมาตรการป้องกันโรคใช้หวัดนกในสัตว์ปีกและไก่อชน ซึ่งมีผลกระทบทางสังคมและเศรษฐกิจต่อวงการไก่อชนโดยรวมดังนี้

ตารางที่ 2: ผลกระทบจากมาตรการป้องกันโรคใช้วัตถุดิบต่อวงการไก่ชน

มาตรการ	ผลกระทบต่อวงการไก่ชน	
	สังคม	เศรษฐกิจ
1. การทำลาย	<ul style="list-style-type: none"> - ถ้าไก่ชนถูกทำลายทำให้สูญเสีย พันธุ์กรรมไก่ ซึ่งต้องใช้เวลาในการพัฒนาพันธุ์หลายปี - ด้านจิตใจเกิดความสงสารสะเทือนใจ 	<ul style="list-style-type: none"> - ถ้าไก่ถูกทำลายทำให้เสียรายได้ - ถ้าเลี้ยงเป็นอาชีพทำให้หมดตัวได้ - ขาดแหล่งอาหารเพื่อยังชีพ
2. การควบคุมการเคลื่อนย้าย	<ul style="list-style-type: none"> - นำไก่ไปชนไม่ได้ 	<ul style="list-style-type: none"> - เมื่อเคลื่อนย้ายไม่ได้ ทำให้ซื้อขายไก่ไม่ได้
3. การทำสมุดประจำตัวไก่ชน	-	<ul style="list-style-type: none"> - มีผลต่อราคาไก่ในระยะแรกขายไม่ได้ราคาถ้าไม่มีสมุด
4. การปรับระบบการเลี้ยง	<ul style="list-style-type: none"> - กระทบต่อวิถีการเลี้ยงแบบชาวบ้าน 	<ul style="list-style-type: none"> - ถ้าทำตามมาตรการต้องมีการลงทุนเพิ่ม
5. การปิดสนามชนไก่	<ul style="list-style-type: none"> - ไม่มีสถานที่เล่นพนันชนไก่อย่างถูกกฎหมาย - ไม่มีสถานที่ทดสอบสายพันธุ์และความเก่งของไก่ 	<ul style="list-style-type: none"> - ผู้เลี้ยงขายไก่ไม่ได้ ไก่ไม่มีราคา เพราะเมื่อปล้ำซ้อมหรือชนไม่ได้ทำให้ไม่รู้ความเก่ง - เจ้าของสนามชนไก่ขาดรายได้ - ผู้ขายยาและอุปกรณ์ไก่ชนขายไม่ได้

มาตรการ	ผลกระทบต่อวงการไก่ชน	
		เศรษฐกิจ
6. การจัดระบบป้องกันโรคในสนามชนไก่	-	- เจ้าของสนามไม่กระทบมากนัก เพราะเสียค่าใช้จ่ายในการทำอ่างน้ำยาฆ่าเชื้อเพียงครั้งเดียว

ผลกระทบของมาตรการป้องกันโรคใช้ห้วงต้นกบางมาตรการมีความเกี่ยวโยงกัน กล่าวคือ มาตรการควบคุมการเคลื่อนย้าย การทำสมุดประจำตัวไก่ชน และการปิดสนามชนไก่ มีผลกระทบซึ่งกันและกัน ถ้าเคลื่อนย้ายไก่ชนต้องมีสมุดประจำตัวไก่ชนก่อนจึงจะไปขออนุญาตเคลื่อนย้ายได้ และการนำไปชนที่สนามชนไก่ต้องมีสมุดประจำตัวไก่ชนด้วย และตามความคิดเห็นของคนในวงการไก่ชนมาตรการที่ส่งผลกระทบมากที่สุด คือการปิดสนามชนไก่ ถ้าไม่มีการชนไก่ ไก่ชนก็ไม่มี ความหมาย จะมีความเกี่ยวโยงกระทบไปทั้งวงการไก่ชน

ภาพที่ 8: สมุดประจำตัวไก่ชน ภาพโดย ผู้เขียน

5.4 การปรับตัวทางสังคมและเศรษฐกิจของวงการไก่ชนต่อมาตรการป้องกันโรคไข้หวัดนก

เมื่อวงการไก่ชนได้รับผลกระทบจากมาตรการป้องกันโรคไข้หวัดนก จึงต้องมีการปรับตัวเพื่อความอยู่รอด ทั้งไก่ชนอยู่รอด คือ ปลอดภัยจากโรคไข้หวัดนกและจากการถูกทำลาย และผู้ที่อยู่ในวงการอยู่รอด คือ ผู้ที่มีอาชีพหรือมีรายได้ที่ขึ้นอยู่กับไก่ชนและการชนไก่ไม่เดือดร้อนจากการที่มีรายได้ลดหรือรายจ่ายเพิ่ม โดยสรุปการปรับตัวของผู้วงการไก่ชนแต่ละกลุ่มได้ดังตารางที่ 3

ตารางที่ 3: การปรับตัวทางสังคมและเศรษฐกิจของวงการไก่ชนต่อมาตรการป้องกันโรคไข้หวัดนก

วงการไก่ชน	การปรับตัวต่อมาตรการ	
	สังคม	เศรษฐกิจ
1. ผู้เลี้ยงไก่ชน	<ul style="list-style-type: none"> ● การเลี้ยงไก่ชน - ชังไว้ตลอดในช่วงโรคระบาด - การปรับเปลี่ยนการเลี้ยง เช่น เปลี่ยนเวลาปล่อยไก่ปล่อยฝูง - การใช้หลอดไฟ, กระจกอบให้ความอบอุ่น - การป้องกันโรค โดยการใช้วัคซีนไข้หวัดนก การพ่นน้ำยาฆ่าเชื้อ ซึ่งแต่เดิมมีการโรยปูนขาวอย่างเดียว ● กิจกรรมชนไก่ - ไปบ่อนป่า ช่วงที่สนามปิด 	<ul style="list-style-type: none"> ● การขาย - ขายไข่ไก่ ในช่วงที่เคลื่อนย้ายไก่ไม่ได้ ● อาชีพ - เลิกเลี้ยงไก่ชนแบบฟาร์ม - เปลี่ยนงานอดิเรก - ไม่ปรับตัวเพราะมีอาชีพอื่นอยู่แล้ว

วงการไก่ชน	การปรับตัวต่อมาตรการ	
	สังคม	เศรษฐกิจ
2. เจ้าของสนามชนไก่	<ul style="list-style-type: none"> ● การจัดระบบป้องกันโรค - อ่างน้ำยาบริเวณทางเข้า-ออกสนาม - บ่อน้ำยาบริเวณทางเข้า-ออกที่จอดรถ - พ่นยาฆ่าเชื้อทำความสะอาดสนามหลังการประลอง 	<ul style="list-style-type: none"> ● รายได้-รายจ่าย การซื้อขาย - ไม่มีรายได้จากอาชีพเสริม - มีรายจ่ายค่าทำอ่างน้ำยาครั้งเดียว ● อาชีพ - ไม่ปรับตัวช่วงที่สนามปิด เพราะมีอาชีพอื่นเป็นหลัก
3. ผู้ขายยาและอุปกรณ์ไก่ชน	-	<ul style="list-style-type: none"> ● อาชีพ - ทำอาชีพเสริมอื่นระหว่างที่สนามปิด
4. สมาคมไก่ชน	<ul style="list-style-type: none"> ● การตั้งสมาคม - มีการตั้งสมาคมเพิ่มขึ้น คือ สมาคมส่งเสริมอาชีพไก่ชนไทย ● การดำเนินงาน - ชี้แจงข้อเท็จจริงเกี่ยวกับไก่ชน 	-

วงการไก้ชน	การปรับตัวต่อมาตรการ	
	สังคม	เศรษฐกิจ
	<ul style="list-style-type: none"> - เรียกร้อง ยื่นข้อเสนอ และต่อรองกับภาครัฐ เกี่ยวกับมาตรการป้องกัน โรค - ร่วมมือกันระหว่างสมาคม - ร่วมมือกับภาครัฐ(ปศุสัตว์) 	

5.5 การวิเคราะห์การปรับตัวโดยการจัดการความรู้

เมื่อเกิดการระบาดของโรคใช้หัดนกมีการกำหนดมาตรการป้องกันโรคใช้หัดนก ซึ่งมาจากความรู้ทางวิทยาศาสตร์ (Explicit Knowledge) ในขณะที่วงการไก้ชนเองก็มีภูมิปัญญา ประสบการณ์ และความเชื่อต่างๆ ในการเลี้ยงไก้ชนซึ่งเป็นความรู้เชิงภูมิปัญญา (Tacit Knowledge) อยู่แต่เดิม ซึ่งความรู้เชิงภูมิปัญญาของวงการไก้ชนนี้ แบ่งได้เป็น 2 มิติ ดังที่ Nonaka and Takeuchi (2001 อ้างถึงใน ประภอบ ใจมัน, 2547: 32-33) กล่าวไว้ คือ

1. มิติด้านเทคนิค เช่น ทักษะ ความรู้เนื่องจากการลงมือกระทำ (Know-how) ในกรณีของวงการไก้ชนก็คือ ผู้เลี้ยงไก้ชนมีประสบการณ์จริงจากการปฏิบัติในการเลี้ยงมานาน บางคนเห็นพ่อเลี้ยงมาก่อนและช่วยเลี้ยงตั้งแต่ตอนเด็ก หรือเริ่มเลี้ยงมาตั้งแต่อายุน้อยก็มีการเรียนรู้เรื่อยมา อีกทั้งยังมีการแก้ไขปัญหาต่างๆ ลองผิดลองถูกด้วยตัวเองมามาก

2. มิติด้านการรับรู้ เช่น การจัดการ รูปแบบการนึกคิด ความเชื่อ ความเข้าใจ การสะท้อนภาพของข้อเท็จจริง และการมองภาพอนาคต ก็คือ การรับรู้ถึงธรรมชาติของไก่ชนว่า ไก่ชนต้องได้รับแสงแดดและการออกกำลังกาย ส่วนความเป็นจริงหรือข้อเท็จจริงในการเลี้ยงไก่ชนและการชนไก่ เช่น ไก่ที่คิดเป็นไก่ชนแล้วจะมีการเลี้ยงดูอย่างดีทั้งในเรื่องอาหาร ความสะอาด การป้องกันโรค ไก่ที่จะนำไปชนต้องมีการเตรียมพร้อมบำรุงเป็นพิเศษ มีการสังเกตลักษณะอาการไก่จากอาการโดยรวมทั่วไป เสียงขัน มูลไก่ ว่าผิดปกติหรือไม่

จากความรู้เชิงภูมิปัญญานี้ วงการไก่ชนมีการนำมาใช้ในการปรับตัวในเรื่องการเลี้ยง การชน การเสนอมาตรการป้องกันโรคใช้หวัดนกที่เหมาะสมในขณะเดียวกันยังมีการใช้ความรู้ตามหลักวิชา เช่น การพ่นยาฆ่าเชื้อ การใช้วัคซีน เพื่อป้องกันโรคด้วย จะเห็นได้ว่า ในการปรับตัวต่อมาตรการป้องกันโรคใช้หวัดนกแม้ว่าผู้เลี้ยงไก่ชนจะมีความรู้เชิงภูมิปัญญาอยู่เดิม แต่ก็ไม่ได้ละทิ้งความรู้ตามหลักวิชา ดังนั้น การใช้ความรู้ในการปรับตัวจึงไม่ได้ใช้ความรู้แบบเดียว มีการใช้ทั้งความรู้เชิงภูมิปัญญาและความรู้ตามหลักวิชา ถ้าเห็นว่าความรู้นั้นเป็นประโยชน์และสามารถนำมาปฏิบัติได้ ส่วนการเรียนรู้จากการใช้ความรู้เชิงภูมิปัญญายังไม่มีการพิสูจน์ที่แน่ชัด เช่น การเปลี่ยนเวลาปล่อยไก่ การให้ความอบอุ่นกับไก่ แล้วไก่ไม่ป่วยตาย ก็เชื่อเช่นนั้นและทำเรื่อยมา แต่ไม่ได้มีการนำไปศึกษาทดลองต่อว่าช่วยได้จริงหรือไม่มากนักเลยแค่นั้น ถ้านำความรู้ที่ได้จากการเรียนรู้ของผู้เลี้ยงมาทดสอบแล้วได้ผลจริง ความรู้เชิงภูมิปัญญาก็สามารถที่จะกลายเป็นความรู้ตามหลักวิชาได้ เป็นการประยุกต์ใช้ความรู้ทั้ง 2 ประเภทควบคู่กัน

นอกจากนี้ยังมีการใช้ความรู้ในการตัดสินใจว่าจะปรับตัวตามมาตรการหรือไม่ หรือจะปรับไปในแนวทางไหนอย่างไร ส่วนหนึ่งขึ้นอยู่กับฐานความรู้เดิม (Tacit Knowledge) และความรู้ใหม่ที่เป็นหลักวิชา (Explicit Knowledge) ซึ่งสอดคล้องกับที่ ยีน ฎัรวรรณ กล่าวว่ ความรู้ (Knowledge) เป็นฐานในการสร้างให้เกิดการคิดและการตัดสินใจ ดังนั้น เมื่อมีมาตรการออกมาแล้ว บางอย่างขัดต่อวิถีปฏิบัติที่เป็นอยู่เดิมทำให้เกิดการไม่ยอมรับและไม่ปฏิบัติตาม ในขณะที่ผู้ที่ทำตามมาตรการ บางครั้งไม่ใช่เพราะเห็นด้วยกับมาตรการทั้งหมด แต่เป็นการตัดปัญหาและจะได้ไม่มีความผิด

การใช้ความรู้มีส่วนทำให้การปรับตัวของวงการไ้ชนมีลักษณะเป็นการปรับปรน เลือกรับปรับเปลี่ยนในบางเรื่องที่ทำได้ เช่น ทำตามบางมาตรการ หรือ อาจเป็นการปรับเปลี่ยนในช่วงระยะเวลาหนึ่งที่เผชิญกับปัญหาอยู่ เช่น การทำตามมาตรการในระยะแรก ดังที่ร็ดนา โตสกุล และคณะ (2548: 1-2) ได้กล่าวถึงการจัดการความรู้และให้ความสำคัญกับความหลากหลายของความรู้ ทั้งในด้านความคิดและวิธีการ โดยเฉพาะอย่างยิ่งภูมิปัญญาท้องถิ่นหรือความรู้พื้นบ้านที่มีวิถีแตกต่างออกไปจากความคิดและการปฏิบัติที่เป็นกระแสหลัก เห็นได้จากกรณีของสมาคมไ้ชนมีการต่อรองเรียกร้องเกี่ยวกับมาตรการ เพื่อที่จะนำเสนอทางเลือกให้เหมาะกับตนเอง โดยมีข้อเสนอและข้อเรียกร้องต่างๆ แม้จะมาจากกรจัดการความรู้ในองค้กรเอง แต่มีฐานความเข้าใจว่าอะไรเหมาะสมและมีความเป็นไปได้อย่างไร

กล่าวได้ว่า การใช้ความรู้สะท้อนออกมาในการปรับตัวของวงการไ้ชนที่มีทั้งการปรับตัวตามมาตรการ การปรับตัวแต่ไม่ได้เป็นไปตามมาตรการ และการ

ไม่ปรับตัว ซึ่งการปรับตัวแต่ไม่ได้เป็นไปตามมาตรการและการไม่ปรับตัวนี้ มีฐานความคิดมาจากทั้งความรู้เชิงภูมิปัญญาและความรู้ตามหลักวิชา จึงไม่ปรับตัวหรือปรับตัวไปตามความเชื่อและวิธีคิดตามประสบการณ์ของตัวเองหรือตามความรู้ที่มี โดยการปรับตัวไปในแนวทางอื่นที่เป็นประโยชน์แสดงให้เห็นว่าผู้เลี้ยงไก่ชนและผู้ที่อยู่ในวงการไก่ชนมีการใช้ความรู้ในการคิดริเริ่ม ทบทวน แก้ปัญหาจากสภาพการณ์ที่คุ้นเคย เช่น การสังเกตอากาศว่าถ้ามีความเย็นและความชื้นเกินไป อาจจะเป็นโรคได้ จึงหาวิธีให้ความอบอุ่นโดยใช้หลอดไฟให้ความร้อนและให้นอนในกระสอบ ซึ่งเป็นการใช้ความรู้เชิงภูมิปัญญา แต่ก็อิงความรู้ตามหลักวิชาด้วย ดังนั้น ผู้เลี้ยงไก่ชนเองจึงเป็นผู้ที่มีศักยภาพในการเรียนรู้ใช้ความรู้มาจัดการกับความเสี่ยง โดยหาทางคิดทำแก้ปัญหาเพื่อความอยู่รอด

ถ้าองการใช้ความรู้ในการปรับตัวกับการจัดการความรู้ วงการไก่ชนมีการนำความรู้มาใช้จัดการในการเลี้ยง การชน รวมถึงการเสนอและต่อรองกับภาครัฐในเรื่องมาตรการป้องกันโรค การจัดการความรู้ของวงการไก่ชน (โดยเฉพาะอย่างยิ่งในระดับชาวบ้าน) เป็นการจัดการความรู้ในบริบทของสังคมเป็นการเรียนรู้ทางสังคม (Social Learning) ท่ามกลางการแก้ปัญหาหรือจากผลกระทบที่เกิดขึ้น ไม่ได้เรียนรู้จากความสำเร็จ และส่วนใหญ่ยังจะเป็นการจัดการความรู้ในระดับปัจเจกบุคคลที่นำประสบการณ์ความเชื่อของตัวเอง (Tacit Knowledge) ประกอบกับความรู้วิชาการ (Explicit Knowledge) มาคิดแล้วนำมาปรับเปลี่ยนการปฏิบัติ หรือมีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้กันในลักษณะที่ไม่เป็นทางการ เช่น จากการพบปะพูดคุย เล่าสู่กันฟังระหว่างผู้เลี้ยงด้วยกันเอง ยังไม่มี

การจัดเก็บข้อมูลที่เป็นระบบ จะเป็นลักษณะปากต่อปากแล้วจดจำ ไม่ได้มีการบันทึกไว้ การจัดการความรู้ของวงการไก่อชนจึงไม่เป็นทางการ ไม่เป็นขั้นเป็นตอน

5.6 วิเคราะห์การปรับตัวตามแนวคิดของ Steward

ถ้าพิจารณาการปรับตัวของวงการไก่อชนตามแนวคิดการปรับตัวของ Steward (1995) ที่มุ่งเน้นการปรับตัวระดับพฤติกรรม ซึ่งเกิดขึ้นเพื่อตอบโต้ต่อสภาพการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไป โดยมองการปรับตัว 3 ด้าน ได้แก่ เทคโนโลยี การจัดระเบียบสังคม และอุดมการณ์ สำหรับวงการไก่อชนมีการปรับตัวต่อมาตรการป้องกันโรคไข้หวัดนกในแต่ละด้านคือ

1. ด้านเทคโนโลยี มีการปรับโดยนำเทคโนโลยีทั้งที่เป็นภูมิปัญญาชาวบ้านและทางวิทยาศาสตร์มาใช้ ได้แก่ ในการเลี้ยงไก่อชนมีการใช้หลอดไฟหรือกระสอบเพื่อให้ความอบอุ่นกับไก่อชนในตอนกลางคืน การปรับเปลี่ยนเวลาปล่อยไก่อปล่อยฝูง การใช้วัคซีนไข้หวัดนก การพ่นน้ำยาฆ่าเชื้อบริเวณที่เลี้ยง และในการทำอ่างน้ำยาฆ่าเชื้อบริเวณทางเข้าออกสนามชนไก่อเจ้าของสนามนำที่ให้น้ำไก่อมาประยุกต์ใช้เพื่อให้น้ำยาไหลออกมาเติมถ้าน้ำยาแห้งลง การพ่นน้ำยาฆ่าเชื้อในการทำความสะดวกสนามชนไก่อ

2. ด้านการจัดระเบียบสังคม มีความสัมพันธ์ต่อกันระหว่างบุคคลและกลุ่ม โดยมีบทบาทและสถานภาพเชื่อมโยงให้สัมพันธ์กันตามเงื่อนไขต่างๆ การปรับตัวของวงการไก่อชนไม่ได้ทำอยู่คนเดียวโดยไม่สนใจภายนอก แต่มีการปฏิสัมพันธ์กับผู้อื่นด้วย แม้ว่าจะเป็นการปรับตัวในระดับบุคคลแต่ก็ยังมี การติดต่อกับบุคคลอื่นใกล้เคียงที่สุดก็เพื่อนในวงการที่อยู่ใกล้เคียงกัน การมีปฏิสัมพันธ์กันในวงการไก่อชน เช่น การพูดคุยปรึกษาหารือกันในกลุ่มผู้เลี้ยงไก่อชน

หรือผู้ที่อยู่ในวงการไกชน การนัดปรึกษากันของเจ้าของสนามชนไก่ การรวมตัวกันจัดตั้งสมาคมไกชนขึ้นใหม่ในขณะที่โรคไข้หวัดนกระบาดเพื่อให้มีพลังในการต่อรองกับภาครัฐ การปรับตัวเข้าหากันของสมาคมไกชนโดยการร่วมมือกัน การร่วมกันประท้วงต่อรองของสมาคมไกชนและกลุ่มผู้เลี้ยง นอกจากนี้การปรับตัวโดยมีปฏิสัมพันธ์กับภายนอกวงการในระดับต่างๆ ได้แก่

- ในระดับท้องถิ่น มีการติดต่อกับเจ้าหน้าที่ปศุสัตว์อำเภอและปศุสัตว์จังหวัด เช่น การแจ้งถ้ามีไก่ป่วยตายกะทันหัน การขอใบอนุญาตเคลื่อนย้ายสัตว์ปีก การทำสมุดประจำตัวไกชน การร่วมประชุม การให้ความร่วมมือของผู้เลี้ยงและเจ้าของสนามชนไต่กับเจ้าหน้าที่ปศุสัตว์อำเภอ การตรวจเยี่ยมของเจ้าหน้าที่ปศุสัตว์

- ในระดับภูมิภาค เช่น การพูดคุยแลกเปลี่ยนความคิดเห็นเรื่องการบริหารระบบการเลี้ยงของผู้เลี้ยงไกชนกับลูกค้าจากต่างจังหวัด

- ในระดับประเทศ มีการร่วมมือกับภาครัฐเพื่อแก้ปัญหา เช่น การจัดงานร่วมกันระหว่างสมาคมไกชนและเจ้าของสนามชนไต่กับกรมปศุสัตว์และกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ ในการร่วมมือกันจัดงานวันปศุสัตว์พบชาวไกชน และกระทรวงเกษตรฯพบชาวไกชน

- ในระดับนานาชาติ เช่น สมาคมไกชนไปร่วมประชุมเรื่องไข้หวัดนกในต่างประเทศ และการติดตามข่าวสารขององค์การโรคระบาดสัตว์ระหว่างประเทศ (Office International des Epizooties, OIE)

3. ด้านอุดมการณ์ เช่น เรื่องของค่านิยม บรรทัดฐาน ความคิด ความเชื่อต่างๆ เมื่อมีมาตรการป้องกันโรคไข้หวัดนกออกมา วงการไกชนไม่ได้ปรับ

ความคิดไปตามมาตรการทั้งหมด เช่น การปรับระบบการเลี้ยง ผู้เลี้ยงไก่ชนมีความคิดว่าการเลี้ยงไก่ชนที่เขาเลี้ยงมีการดูแลอย่างดีอยู่แล้วจึงไม่ปรับการเลี้ยงตามมาตรการ และการนำวัคซีนใช้หวัดนกมาใช้ทั้งที่รัฐบาลไม่ยินยอมเพราะเชื่อว่าสามารถป้องกันโรคได้จริง การปิดสนามชนไก่ ผู้ที่อยู่ในวงการเชื่อว่าไก่ที่จะนำไปชนต้องเป็นไก่ที่แข็งแรงและไม่เป็นโรค จึงไม่ควรปิดสนามชนไก่ จะเห็นได้ว่า การปรับตัวในด้านความคิด ความเชื่อนี้มีผลต่อการปรับตัวในด้านอื่นด้วย

6. แนวทางและข้อเสนอแนะ

6.1 แนวทางเลือกสำหรับผู้เกี่ยวข้อง

จากการศึกษาการปรับตัวของวงการไก่ชนต่อมาตรการป้องกันโรคใช้หวัดนก ทำให้เห็นถึงข้อจำกัด/ข้อบกพร่องของมาตรการ รวมถึงปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้นจากการกำหนดและการใช้มาตรการ ดังนั้นจึงเสนอแนวทางเลือกโดยสรุปเป็นข้อเสนอเกี่ยวกับมาตรการโดยรวม และข้อเสนอในแต่ละมาตรการ ซึ่งในการปฏิบัติอาจต้องอาศัยผู้เกี่ยวข้องหลายฝ่ายร่วมมือกัน ดังนี้

มาตรการโดยรวม

- เมื่อเกิดโรคใช้หวัดนกในช่วงแรกมีการกำหนดมาตรการป้องกันโรคใช้หวัดนกในสัตว์ปีกโดยรวมไม่แยกประเภทของสัตว์ปีก จึงทำให้เกิดผลกระทบกับบางกลุ่มเช่นกรณีไก่ชน ดังนั้น ก่อนกำหนดมาตรการให้มีการหาความรู้ศึกษาบริบทและข้อมูลของผู้ที่เกี่ยวข้องตามข้อเท็จจริงต่างๆ ประเมินความเป็นไปได้ในการนำมาใช้ เพื่อให้เกิดผลกระทบน้อยที่สุด มีความเหมาะสมและมีความเป็นไปได้

ในทางปฏิบัติ โดยประยุกต์หรือปรับเปลี่ยนมาตรการให้เหมาะกับแต่ละฝ่ายที่มีความแตกต่างกัน

- เนื่องจากยังมีผู้เลี้ยงไก่ชนบางส่วนไม่ทราบมาตรการจึงไม่ได้ปฏิบัติตามมาตรการ ดังนั้นควรมีการประชาสัมพันธ์มาตรการให้ทั่วถึง ซึ่งอาจจะผ่านทางปศุสัตว์อำเภอ และโทรทัศน์ก็เป็นอีกช่องทางหนึ่งที่สามารถเข้าถึงได้ง่าย (จากการศึกษาผู้เลี้ยงส่วนใหญ่รู้มาตรการจากปศุสัตว์อำเภอและสื่อโทรทัศน์ ซึ่งเป็นกลุ่มตัวอย่างเพียงบางส่วนของวงการไก่ชนเท่านั้น) โดยอาจทำเป็นสื่อที่ง่ายแก่การจดจำใช้ข้อความที่เข้าใจง่ายและมีรูปภาพสีสันที่ดูแล้วติดตา

- การดำเนินงานตามมาตรการควรทำอย่างจริงจัง จัดระบบการทำงานและวางแผนไม่ให้เกิดความล่าช้า การทำงานในท้องถิ่นบางส่วนอาจให้อาสาปศุสัตว์/หมอกไก่มีบทบาทมากขึ้น โดยอาจจัดฝึกอบรมเรื่องไก่ชนโดยเฉพาะ

- เชิญผู้รู้มาให้ความรู้ผู้เลี้ยงไก่แบบชาวบ้านหรืออบรมอาสาปศุสัตว์ให้นำความรู้มาถ่ายทอดแก่ผู้เลี้ยงไก่ในหมู่บ้าน เพื่อให้เกิดทัศนคติที่ดีต่อมาตรการต่างๆ นำไปสู่การยอมรับอย่างเต็มใจมากขึ้น

- ในจังหวัดปทุมธานีมีการตั้งเครือข่ายเฝ้าระวังโรคในหมู่บ้าน โดยมีจำนวนหมู่บ้านละอย่างน้อย 1 คน ดังนั้นในชุมชนเองอาจสร้างระบบเครือข่ายการเฝ้าระวังโรค (surveillance network system) ในแต่ละหมู่บ้าน โดยประกอบกันจากบุคคลหลายกลุ่ม เช่น ผู้เลี้ยงไก่ ผู้ใหญ่บ้าน อาสาสมัครสาธารณสุขชุมชน อาสาสมัครปศุสัตว์ เป็นต้น ซึ่งแต่ละกลุ่มมีความชำนาญในแต่ละด้านต่างกัน

การทำลาย

- การข่มขู่โกหนี่หรือนำไปแอบซ่อนไว้ และไม่แจ้งเมื่อมีโกป่วยตาย เพราะกลัวว่าโกจะถูกทำลายทั้งหมด ทำให้เกิดความเสี่ยงในการที่โรคจะแพร่ระบาดได้ จึงน่าจะมีการสร้างความสัมพันธ์และความเข้าใจให้ผู้เลี้ยงเกิดความไว้วางใจว่า โกจะไม่ถูกทำลายถ้าไม่เป็นโรค ให้ความรู้เพื่อปรับความคิดหรือทัศนคติเรื่องการทำลาย

- การจ่ายค่าชดเชยในกรณีโกป่วยตายหรือถูกทำลายในราคาที่สูงกว่าโกเนื้อและโกไข่ โดยอาจจะหาค่าเฉลี่ยจากราคาโกชนพิจารณาประกอบการกำหนดค่าชดเชยให้มีความเหมาะสมและมีความเป็นไปได้

- ในกรณีถ้าถูกทำลายหมด กระทบต่อผู้เลี้ยงแบบชาวบ้านที่ไม่เพียงแต่เลี้ยงเพื่อเป็นรายได้เสริม แต่ยังเลี้ยงเพื่อเป็นแหล่งอาหารในครอบครัวด้วย จึงน่าจะมีการชดเชยหาพันธุ์โกที่เหมาะสมมาให้ผู้เลี้ยงในระยะเวลาที่รวดเร็ว หรือตั้งกองทุนพิเศษเพื่อช่วยเหลือในเรื่องแหล่งทุนหากผู้เลี้ยงต้องการเงินทุนในการซื้อพันธุ์โกเอง

- การทำลายสัตว์ปีกโดยฝั่งทั้งเป็น กระทบทางจิตใจของผู้เลี้ยงโกชนทำให้เกิดความสะเทือนใจ อาจปรับหรือเปลี่ยนวิธีการทำลายใหม่

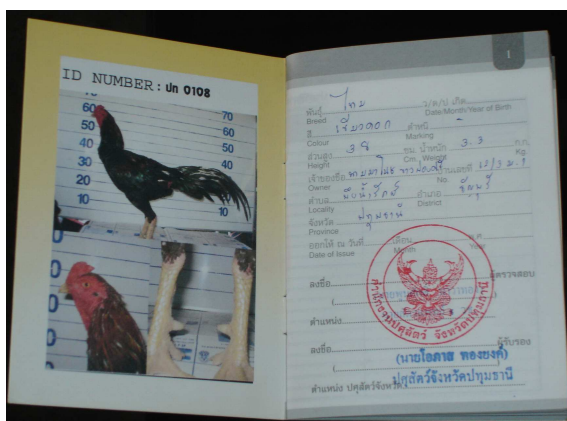
การควบคุมการเคลื่อนย้าย

- ผู้เลี้ยงบางส่วนเคลื่อนย้ายโกในช่วงโรคใช้หวัดนกระบาดและไม่ขอใบอนุญาตเคลื่อนย้าย ทำให้เสี่ยงต่อการติดโรคเช่นกัน อาจจะมีการให้ความรู้และสร้างความตระหนักให้เห็นถึงความสำคัญของความเสี่ยงที่อาจเกิดขึ้น

การทำสมุดประจำตัวไก่ชน

- การทำสมุดประจำตัวไก่ชนมีข้อจำกัดคือ มีการนำสมุดมาปลอมใช้กับไก่ตัวอื่นได้ แม้จะมีผู้เลี้ยงกล่าวว่าสามารถพิจารณาเกร็ดที่แข่งไก่ได้เพราะไก่แต่ละตัวมีเกร็ดไม่เหมือนกัน แต่เจ้าหน้าที่หรือผู้ตรวจสมุดซึ่งไม่ได้คลุกคลีอยู่กับไก่ชน ไม่มีความชำนาญในการดู อาจดูไม่รู้หรือยากที่จะดูออก ดังนั้นอาจใช้เจ้าหน้าที่ที่มีความรู้ในการดูเกร็ดไก่ แต่ถ้าไม่มีหรือมีจำนวนน้อยไม่พอในการทำงานอาจปรับปรุงหรือปรับเปลี่ยนวิธีในการที่จะตรวจสอบว่าเป็นไก่ตัวเดียวกันหรือหาแนวทางเลือกใหม่ที่ใช้ในการเคลื่อนย้ายแทนการทำสมุดประจำตัวไก่ชน

- การทำสมุดไก่ชนมีความล่าช้าและบางคนทำแล้วไม่ได้สมุด ทำให้ผู้เลี้ยงไก่ชนเกิดความเบื่อหน่ายและไม่ใส่ใจที่จะทำ ถ้ามีการปรับระบบการทำงานให้มีความรวดเร็วทันการณ์ โดยอาจให้มีศูนย์ตรวจโรคกระจายอยู่ตามจังหวัดต่างๆ เพื่อให้ทราบผลการตรวจได้เร็วและดำเนินการทำสมุดได้เร็วขึ้น อาจทำให้ผู้เลี้ยงมีความพอใจในการทำสมุดมากขึ้น

ภาพที่ 9: สมุดบันทึกประวัติไก่ชน ภาพโดย ผู้เขียน

การปรับระบบการเลี้ยง

- การเลี้ยงไก่ชนแบบชาวบ้าน ซึ่งเป็นการเลี้ยงในระดับครัวเรือน อาจไม่จำเป็นต้องปรับเปลี่ยนรูปแบบการเลี้ยงให้เป็นระบบเหมือนแบบฟาร์ม เพราะต้องเสียค่าใช้จ่ายสูง แต่ควรเน้นเรื่องความสะอาดในการเลี้ยง การทำความสะอาดบริเวณที่เลี้ยง ใส่ใจในการป้องกันไม่ให้ไก่เป็นโรค และสร้างจิตสำนึกในการป้องกันการแพร่ระบาดของโรค เน้นย้ำรณรงค์การจัดการเมื่อไก่ป่วยตายเช่นเมื่อมีไก่ป่วยตายไม่นำไก่ที่ป่วยตายทิ้งลงแม่น้ำลำคลอง และแจ้งเจ้าหน้าที่เพื่อพิสูจน์สาเหตุการตาย

- ศึกษาวิธีการเลี้ยงไก่ชนที่อยู่บนพื้นฐานของภูมิปัญญาชาวบ้านจากผู้เลี้ยงไก่ชนในพื้นที่ต่างๆ ว่ามีวิธีใดหรือทำอะไรในการป้องกันโรคบ้าง เพื่อรวบรวมเคล็ดวิธีการเลี้ยงที่เป็น Tacit Knowledge มาพิสูจน์หรือทดสอบทางวิทยาศาสตร์ว่ามีผลในการป้องกันโรคได้จริงหรือไม่อย่างไร และอาจนำความรู้ทางวิชาการที่เป็น Explicit Knowledge มาเสริมหรือประยุกต์ใช้ควบคู่กัน

- ศึกษาทบทวนการใช้วัคซีนป้องกันโรคไขหวัดนกในไก่ชนและพิจารณาว่ามีความเป็นไปได้ที่จะประกาศใช้หรือไม่ โดยอาจศึกษาเปรียบเทียบจากประเทศต่างๆ ที่เคยใช้มาก่อนแล้วและทำการทดลองใช้ในประเทศไทย

- สร้างความรู้ความเข้าใจให้มีความถูกต้องและชัดเจนเกี่ยวกับมาตรการปรับระบบการเลี้ยง เพราะจากสัมภาษณ์ผู้เลี้ยงไก่ชนบางส่วนเข้าใจการปรับระบบการเลี้ยงว่าให้ปรับเป็นระบบปิดเหมือนอย่างการเลี้ยงระบบอุตสาหกรรมซึ่งไม่สามารถทำได้

● กระตุ้นให้เกิดการจัดการความรู้ในวงการไถ่ชน โดยอาจจะจัดให้ผู้เลี้ยงไถ่ชนมีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ในเรื่องการเลี้ยง การดูแลป้องกันโรคไข้หวัดในไถ่ชน อาจเริ่มจากชมรมไถ่ชนซึ่งเป็นกลุ่มย่อยในท้องถิ่นก่อน จากนั้นสมาคมไถ่ชนอาจร่วมกับภาครัฐ จัดกิจกรรมให้เกิดการจัดการความรู้เกี่ยวกับการป้องกันโรคระบาดร่วมกันในวงการไถ่ชน เพื่อให้เกิดการเรียนรู้ร่วมกันมีชุดความรู้ที่ร่วมกันสร้างขึ้น โดยมีแนวปฏิบัติในการป้องกันโรคและรับมือกับโรคระบาดที่มีความเหมาะสมกับไถ่ชนมากที่สุดและนำมาเผยแพร่เพื่อเป็นประโยชน์ และอาจนำไปพิจารณาประกอบการออกมาตรการต่อไป

การปิดสนามชนไก่

● แม้ว่ากลุ่มตัวอย่างส่วนใหญ่จะไม่เห็นด้วยกับการปิดสนามชนไก่ เนื่องจากไถ่ชนที่นำมาชนมีการดูแลอย่างดีไม่เป็นโรค แต่ในช่วงที่มีโรคไข้หวัดนกระบาดก็น่าที่จะมีการปิดสนามชนไก่เพื่อลดความเสี่ยง โดยกำหนดระยะเวลาการเปิดที่แน่ชัดในเวลาที่ไม่นานเกินไป

การจัดระบบป้องกันโรคในสนามชนไก่

● การป้องกันโรคในสนามชนไก่ให้ทำอย่างเคร่งครัดและสม่ำเสมอ ทุกครั้งที่เปิดชน ไม่ละเลยในช่วงที่โรคไม่ระบาด

● ผู้เลี้ยงไถ่ชนและผู้ที่มาไถ่ชนแม้ว่าจะมั่นใจว่าไถ่ชนที่นำมาชนไม่เป็นโรค แต่ก็ควรตระหนักถึงการป้องกันโรค

6.2 ข้อเสนอแนะสำหรับการศึกษาต่อไป

- วงการไก่อชนมีผู้เกี่ยวข้องของหลายกลุ่ม อาจศึกษาถึงการปรับตัวของผู้ที่อยู่ในวงการไก่อชนกลุ่มอื่นเพิ่มเติม เช่น มีอน้ำ ชมรมไก่อชน ผู้ค้าไก่อชนที่ตลาดนัด จตุจักร นักเล่นพนันชนไก่ ผู้ขายอาหาร ยา และอุปกรณ์ไก่อชนรายใหญ่ เป็นต้น เพื่อให้ได้ภาพการปรับตัวในวงกว้างและเห็นถึงความเชื่อมโยงกันมากขึ้น

- การเลี้ยงไก่อชนมีทั่วประเทศของประเทศไทย อาจศึกษาการรับมือและปรับตัวของผู้เลี้ยงไก่อชนในพื้นที่อื่น เช่น สุพรรณบุรี พิษณุโลก หรือทางภาคใต้ซึ่งยังไม่ค่อยมีผู้ศึกษา หรือแม้แต่ในเมืองอย่างกรุงเทพฯก็มีการเลี้ยงไก่อชนกันว่าผู้เลี้ยงไก่อชนในพื้นที่ต่างกันมีการรับมือเหมือนหรือแตกต่างกันอย่างไร

- การศึกษาเรื่องเงินหมุนเวียนของวงการไก่อชน สามารถพิจารณาจากหลายส่วนในวงการไก่อชนประกอบกัน เช่น การซื้อขายไก่อชนของผู้เลี้ยงและผู้ค้าไก่อชน การซื้อขายอาหาร ยา และอุปกรณ์ไก่อชน การซื้อนิตยสารไก่อชน ตลาดขายไก่อชนที่จตุจักร สนามชนไก่ เป็นต้น

รายการอ้างอิง

ภาษาไทย

- เกษตรและสหกรณ์, กระทรวง. (2549) การจัดทำสมุดประจำตัวไก่ชน[ออนไลน์].
 ไข้ไก่ชน. แหล่งที่มา: http://www.zoomkaichon.com/tongaustory/story_037.htm
 [10 มกราคม 2551]
- ปทุมทิพย์ วงศ์แก้ว. (2537) กลไกการปรับตัวของครัวเรือนภาคเกษตรที่มี
 สมาชิกทำงานในโรงงานอุตสาหกรรม : ศึกษาเฉพาะกรณีบ้าน
 ปากคลองบ้านโพธิ์ ตำบลคลองบ้านโพธิ์ อำเภอบ้านโพธิ์ จังหวัด
 ชิงเตตรา. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชาสังคมวิทยาและ
 มานุษยวิทยา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ประกอบ ใจมั่น. (2547) การพัฒนาระบบบริหารจัดการความรู้ที่เป็นภูมิ
 ปัญญาท้องถิ่น สำหรับมหาวิทยาลัยราชภัฏ. วิทยานิพนธ์ปริญญา
 ดุษฎีบัณฑิต ภาควิชานโยบาย การจัดการและความเป็นผู้นำทาง
 การศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ประกาศกระทรวงเกษตรและสหกรณ์. (2548) มาตรการควบคุมและป้องกัน
 โรคไข้หวัดนกในไก่ชน.
- ปศุสัตว์, กรม. (2549) การดำเนินการควบคุมและป้องกันโรคไข้หวัดนก.
- พรทิพภา เล็กเจริญสุข และคณะ. (2549) บทบาทของวัคซีนป้องกันโรค
 ไข้หวัดนกชนิดรุนแรงสายพันธุ์H5N1 เพื่อการควบคุมโรคในสัตว์
 ปีกสำหรับประเทศไทย. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์อัมรินทร์พรินต์ติ้งแอนด์
 พับลิชชิ่ง.

รัตนา ไตสกุล และคณะ. (2548) **เดินทีละก้าว กินข้าวทีละคำ: ภูมิปัญญาในการจัดการความรู้ของชุมชน**. ขอนแก่น: ขอนแก่นการพิมพ์.

ราชบัณฑิตยสถาน. (2542) **พจนานุกรมศัพท์สังคมวิทยา**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: อมรินทร์ พริ้นติ้ง.

สถาบันนโยบายศึกษา. (2539) **รายงานฉบับสมบูรณ์ แนวทางการประเมินผลกระทบสิ่งแวดล้อมทางสังคม**. โครงการศึกษาแนวทางการประเมินผลกระทบสิ่งแวดล้อมทางสังคมและการมีส่วนร่วมของประชาชน เสนอต่อ สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม.

สถาบันส่งเสริมการจัดการความรู้เพื่อสังคม. (2549) **การจัดการความรู้[ออนไลน์]**. แหล่งที่มา: http://www.kmi.or.th/autopage/file/WedJuly2005-9-16-35-Introduce_KM.pdf [5 ตุลาคม 2549]

สาธารณสุข,กระทรวง. กรมอนามัย. (2549) กองสุขภาพิบาลชุมชน และประเมินผลกระทบต่อสุขภาพ. **การประเมินผลกระทบ[ออนไลน์]**. แหล่งที่มา: <http://san.anamai.moph.go.th/hia/nwha/html/thai34t/ch4.htm#TopOfPage> [7 กุมภาพันธ์ 2549]

สำนักงานปศุสัตว์กรุงเทพมหานคร. (ม.ป.ป.) **คำแนะนำสำหรับผู้เลี้ยงสัตว์ปีกรายย่อยเพื่อป้องกันและควบคุมโรคไข้หวัดนก**. กรุงเทพฯ: สำนักงานปศุสัตว์กรุงเทพมหานคร. (แผ่นพับ)

ภาษาต่างประเทศ

Bennett, J. B. (1989) **The Ecological Transition: Cultural Anthropology and Human Adaptation**. New York: Pergamon, 1976 cited in Pelto, G. H., and Pelto, P. J. Small but Healthy?. **Human Organization** 48, 1 (Spring 1989): 14.

Steward, J. H.. (1995) **Theory of Culture Change**, Urbans, University of Illinois press.

“การจัดการความรู้กับการจัดการ ตัวเองของชุมชนในภาวะเสี่ยงภัย”¹

KNOWLEDGE MANAGEMENT AND SELF ORGANIZATION OF COMMUNITIES IN RISK CONDITIONS

นฤมล อรุโณทัย²

¹ บทสังเคราะห์นี้ได้รับการสนับสนุนจากทุน 90 ปี จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย กองทุนรัชดาภิเษกสมโภช รุ่นที่ 2 ปี พ.ศ. 2550 และทุนวิจัยมหาบัณฑิต สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัยด้านมนุษยศาสตร์-สังคมศาสตร์ ปี พ.ศ. 2550 ในกลุ่มหัวข้อ การจัดการความรู้และการจัดระบบตนเองเพื่อรับมือกับภัยพิบัติและโรคระบาดในบริบทสังคมเสี่ยงภัย ผู้เขียนขอขอบพระคุณจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย ที่ได้ให้ทุนสนับสนุนรวมทั้งให้โอกาสในการนำเสนอเพื่อให้ผู้ทรงคุณวุฒิให้ข้อเสนอแนะที่เป็นประโยชน์ในการเขียนวิทยานิพนธ์และบทความนี้ และขอขอบคุณผู้ทรงคุณวุฒิ คือ รศ.ดร. เบญจมา ยอดดำเนิน-แอตติก์ จากสถาบันประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล

² นักวิจัยสถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

1. บทนำ

ในปัจจุบันสังคมโลกกำลังเผชิญกับภาวะเสี่ยงภัยหลายอย่าง เมื่อปี พ.ศ. 2544 สังคมโลกตื่นตระหนกจากภัยในยุคหลังสมัยใหม่ในรูปของการก่อการร้ายสากล ภัยนี้กลายเป็นภาวะสะเทือนขวัญที่ทำให้รัฐบาลของประเทศต่างๆ ต้องออกนโยบายเพื่อรักษาความปลอดภัยและความมั่นคง จนกลายเป็น “สงครามต่อต้านการก่อการร้าย” หรืออาจจะเรียกได้ว่าเป็นการสร้างความรุนแรง (หรือโอกาสในการสร้างความรุนแรง) เพื่อรับมือกับความรุนแรง แต่ทว่า ยังมีภัยอีกหลายรูปแบบที่กำลังจะเป็นสิ่งที่คุกคามสังคมมนุษย์ อาทิ ความเปลี่ยนแปลงของภูมิอากาศ การแย่งชิงทรัพยากร และการแผ่ขยายอำนาจ การทหารในหลายพื้นที่ทั่วโลก (คริส แอ็บบอต และคณะ 2550:4)

ภัยและความเสี่ยงในโลกยุคนี้มีทั้งความเสี่ยงจากธรรมชาติ จากมนุษย์ และการผสมผสานของทั้งธรรมชาติและมนุษย์ กระบวนการโลกาภิวัตน์ได้กลายเป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้เกิดความเสี่ยงประเภทใหม่ๆ รวมทั้งทำให้ความเสี่ยงเดิมๆ นั้นทวีความรุนแรงหรือรวดเร็วขึ้น ความเสี่ยงรูปแบบใหม่นี้ยากที่จะคาดเดาหรือจัดการได้โดยอาศัยความรู้หรือผู้เชี่ยวชาญสาขาใดสาขาหนึ่ง โดยเฉพาะ ยิ่งไปกว่านั้น ภัยรูปแบบต่างๆ เหล่านี้ใหญ่หลวงและรุนแรงเกินกว่าความสามารถที่ภาครัฐหรือส่วนกลางฝ่ายเดียวจะจัดการ ป้องกัน หรือแก้ไขได้

ภัยอันตรายสำคัญที่ประเทศไทยต้องเผชิญในระยะเวลาไม่กี่ปีที่ผ่านมา คือภัยพิบัติที่เกิดจากคลื่นยักษ์สึนามิ (ปี พ.ศ. 2547) และภัยที่เกิดจากโรคระบาดไข้หวัดนก (ปี พ.ศ. 2547 เป็นต้นมา) ในทั้งสองกรณีคือสึนามิและ

ใช้หัวหน้ากลุ่มชุมชนได้เข้ามามีบทบาทในการจัดการตนเองผ่านกระบวนการจัดการความรู้เพื่อที่จะเตรียมพร้อมรับมือกับความเสี่ยงในอนาคต บทบาทนี้เป็นบทสังเคราะห์เกี่ยวกับการจัดการความรู้และการจัดการตนเองของกลุ่มชุมชนในภาวะวิกฤตหรือภาวะที่มีความเสี่ยง โดยใช้ 2 กรณีศึกษาที่มีการศึกษาวิจัยและเรียบเรียงเป็นวิทยานิพนธ์ระดับมหาบัณฑิต คือ เรื่อง **การจัดการความรู้เพื่อฟื้นฟูชุมชนและรับมือกับภัยพิบัติ กรณีศึกษา: บ้านน้ำเค็ม จังหวัดพังงา** ที่ศึกษาวิจัยโดย **นส.ภคิภา ผลารักษ์** และเรื่อง **กลยุทธ์การปรับตัวของวงการไถ่ชนต่อมาตรการป้องกันโรคไข้หวัดนก: แนวทางเลือกสำหรับผู้ที่เกี่ยวข้อง** ที่ศึกษาวิจัยโดย **นส.นัจพร เพ็ญพูน**

2. การจัดการความรู้ของชุมชนท้องถิ่น

ผู้ที่วิเคราะห์และเผยแพร่แนวคิด “การจัดการความรู้” กลุ่มแรกๆ ใช้แนวคิดนี้เพื่อประโยชน์ในการบริหารจัดการ งานเขียนที่เป็นเสาเข็มแรกของเรื่องการจัดการความรู้ (Nonaka and Takeuchi 1995) นั้นมีผู้เขียนเป็นชาวญี่ปุ่น Nonaka และ Takeuchi ให้ข้อสังเกตว่านักบริหารจัดการธุรกิจชาวอเมริกันมักจะมุ่งเน้นที่ความรู้ชัดแจ้ง ในขณะที่นักธุรกิจญี่ปุ่นเน้นที่ความรู้ซ่อนเร้น หลังจากที่มีการเผยแพร่แนวคิดการจัดการความรู้ การประยุกต์ใช้ “การจัดการความรู้” ในระยะแรกจึงจำกัดอยู่ในภาคธุรกิจ และถือว่าเป็นนวัตกรรมหรือเครื่องมืออย่างหนึ่งในการปรับตัวขององค์กรเพื่อเพิ่มประสิทธิภาพในการบริหารจัดการและความสามารถในการแข่งขัน โดยให้ความสำคัญแก่ทุนมนุษย์และทุนความรู้ และเป็นการสร้างสรรค์เศรษฐกิจฐานความรู้ (Knowledge –Based Economy)

ต่อมา ศ.นพ.วิจารณ์ พานิช (2546) ได้นำแนวคิดมาเผยแพร่และวิเคราะห์การประยุกต์แนวคิดดังกล่าวมาใช้ในภาคส่วนต่างๆ ของสังคมไทย และแม้แต่ในชุมชนท้องถิ่นเอง จุดเด่นของการใช้แนวคิดการจัดการความรู้ในภาคชุมชนคือการยอมรับว่ามีอยู่อีกประเภทหนึ่งซึ่งไม่ใช่ความรู้ที่เป็นวิชาการ หรือที่มีรูปแบบชัดเจนเป็นเอกสาร หนังสือ ตำรา คู่มือ สัญลักษณ์ หรือสื่อลักษณะต่างๆ ไม่ได้เป็นความรู้ที่เกิดจากการวิเคราะห์เชิงเหตุผลแบบวิทยาศาสตร์สมัยใหม่ หรือไม่ใช่ความรู้ประเภท “ชัดแจ้ง” (Explicit Knowledge หรือ codified knowledge) แต่ความรู้ชุดนี้เป็นความรู้เชิงประสบการณ์ (Implicit Knowledge หรือ Knowledge-in-Action) ซึ่งแฝงอยู่ในตัวคน ผ่านการสร้างสมจากประสบการณ์ การลงมือปฏิบัติ การขบคิดวิเคราะห์ แก้ปัญหาที่เกิดขึ้นจริง ดังนั้น การเรียนรู้ต้องผูกพันกับคน โดยการแลกเปลี่ยน เติมเต็มให้กันและกัน

ความรู้เชิงวิชาการได้รับการยอมรับมากกว่าความรู้เชิงประสบการณ์ โดยเฉพาะในโลกตะวันตก แม้ว่าความรู้แบบชัดเจนส่วนหนึ่งก็มักจะเป็นความรู้เชิงประสบการณ์ที่ผ่านกระบวนการทำให้ชัดแจ้งและมีการตรวจสอบหรือพิสูจน์อย่างดีแล้ว ความรู้เชิงวิชาการมีข้อดีตรงที่มีการจัดเป็นกลุ่มหมวดหมู่เป็นระบบ เพื่อให้สะดวกในการสืบค้นและใช้ประโยชน์ ดังนั้น “แหล่งข้อมูล” จึงมีความสำคัญ การจัดการความรู้ชัดแจ้งนั้นเน้นที่การทบทวนตรวจสอบ ต่อยอด หรือทำลาย และเมื่อต่อยอดหรือได้ความรู้ชุดใหม่มาก็นำมาจัดเป็นระบบเพื่อถ่ายทอดต่อไป การจัดระบบและสร้างสื่อความรู้ทำให้สามารถสื่อสารแลกเปลี่ยนกันได้ง่าย ถ่ายทอดโดยการเรียนการสอนได้ง่ายและค่อนข้าง

ตรงไปตรงมา และแม้ว่าจะไม่มีผู้สอน ก็อาจจะศึกษาได้โดยตรงผ่านตำราและสื่อต่างๆ โดยที่ไม่ต้องเกี่ยวข้องกับผู้คนเลยก็เป็นได้

ในทางตรงกันข้าม ความรู้เชิงประสบการณ์จำเป็นต้องเรียนรู้ ถ่ายทอดโดยสื่อบุคคล เพื่อที่จะตีความหมายและสกัดเอาความรู้นั้นออกมา ความรู้จึงไม่ใช่เป็นเพียงกระบวนการคิดหรือกระบวนการรับรู้ (cognitive process) แต่เป็นกระบวนการทางสังคมด้วย (social or collective process) (Lave and Wenger 1991., Gherardi et al. 1998) ดังนั้น ความสัมพันธ์ทางสังคม การสร้างความคุ้นเคย ไว้น้ำใจเชื่อใจ การสร้างบรรยากาศในการแบ่งปันหรือแลกเปลี่ยนเรียนรู้จึงเป็นเรื่องที่สำคัญไม่น้อยไปกว่าการได้รับความรู้

2.1 วิเคราะห์กรณีชาวเลมอแกนกับความรู้อุมชนเรื่อง “คลื่นเจ็ดชั้น”

ผู้เขียนได้ศึกษาวิจัยเกี่ยวกับสังคมวัฒนธรรมของชุมชนมอแกนมานานกว่า 10 ปี จึงขอใช้กรณีของชาวเลมอแกนเพื่อวิเคราะห์ “การจัดการความรู้” ของชุมชนท้องถิ่นที่ไม่มีแม้แต่ภาษาเขียนเป็นลายลักษณ์อักษรและไม่สามารถจดบันทึกประสบการณ์ ข้อมูลความรู้ต่างๆ ให้ออกมาเป็น “ความรู้ชัดแจ้ง” แต่ในฐานะชนพื้นเมืองดั้งเดิมที่มีวิถียังชีพเป็นหลักนั้น ความรู้เชิงประสบการณ์ (Tacit Knowledge) และความรู้แบบแฝง (Embedded Knowledge) ของชาวเลมอแกนเป็นความรู้ที่ทำให้พวกเขาอยู่รอดมาได้ตลอดเวลาหลายร้อยปีโดยการทำมาหากินทางบกและทะเล และโดยการใช้ชีวิตในเรื่องสลักับการตั้งเพิงพักบนชายฝั่ง

สังคมมอแกนนั้นเผชิญความเสี่ยงในการอยู่อาศัยบริเวณพื้นที่ริมทะเลมานาน และในเช้าวันที่ 27 ธันวาคม 2547 เมื่อเกิดเหตุการณ์สึนามิ หมู่บ้าน

มอแกนสองแห่งที่เกาะสุรินทร์ จังหวัดพังงา ถูกทำลายจนหมดสิ้น แต่ไม่มีผู้เสียชีวิตจากคลื่นสึนามิเลย ทั้งนี้เนื่องมาจากชาวมอแกนมี “การจัดการความรู้” ในแบบของตนเอง

ชาวมอแกนผู้สูงวัยหลายคนในหมู่บ้านอ่าวบอนและอ่าวไทรเอนทราบว่าเมื่อน้ำทะเลลดระดับลงผิดปกติ จะเกิด “ละมูน” หรือคลื่นสึนามิขึ้นและผู้คนจะต้องหนีขึ้นไปอยู่บนที่สูง การที่น้ำลดลงอย่างรวดเร็วขณะที่ไม่มีคลื่นลมเป็นสิ่งผิดปกติหรือ “สัญญาณอันตราย” สำหรับชาวมอแกน มอแกนผู้สูงวัยทราบเรื่องนี้ได้อย่างไรทั้งๆ ที่สังคมมอแกนไม่มีภาษาเขียน?

คำตอบคือชาวมอแกนสมัยปู่ย่าตาทวดที่เคยเผชิญกับภัยสึนามิได้ “จัดการ” นำประสบการณ์และความรู้เรื่องคลื่นยักษ์เท่าที่มีอยู่ ผสมผสานกับจินตนาการและนำมาเรียงร้อยเป็นวรรณกรรมมุขปาฐะหรือ “ประวัติศาสตร์บอกเล่า” ในเรื่องของ “ตำนานคลื่นเจ็ดชั้น” (Ivanoff 2001:312) ซึ่งถือได้ว่าเป็น “ความรู้ที่ซ่อนเร้น” ที่ช่วยให้ชุมชนรอดพ้นพิบัติภัย และเป็นการสอนลูกหลานผ่าน “ตำนาน” ที่บอกเล่าเป็นเรื่องราวต่อกันมาผ่านกระบวนการทางสังคมหรือกระบวนการกล่อมเกลாதงสังคม (social process, socialization) ภายในชุมชน

นอกจากนี้ ชาวมอแกนรุ่นหลังที่ไม่เคยมีประสบการณ์ตรงกับสึนามิยังได้รับรู้สัญญาณบอกเหตุต่างๆ เช่นพฤติกรรมของสัตว์ทะเลบางชนิด การที่น้ำลดฮวบลงผิดปกติ ฯลฯ และเตรียมการหลบภัยโดยวิ่งขึ้นไปที่สูง ตามเส้นทางขึ้นเขาและในป่าที่คุ้นเคยกันอยู่แล้ว (Arunotai 2008: 77) การที่ภาษามอแกนมีคำว่า “ละมูน” ที่แปลว่าคลื่นยักษ์ โดยที่ไม่ต้องหยิบยืมจากภาษาอื่นก็แสดงให้เห็นว่า

ประสบการณ์ในอดีตได้ผ่านกระบวนการทำให้เป็นความรู้โดยมีการกลั่นกรอง และสร้างสรรค์คำขึ้นเพื่อเป็นตัวแทนของคลื่นยักษ์สึนามิ (แทนที่จะใช้คำผสมว่า “คลื่น+ใหญ่” หรือ “นามัด+อาดะ”)

ภาพที่ 1: “ความรู้เชิงประสบการณ์” ของชาวเล ทำให้ชุมชนรอดพ้นจากภัยสึนามิ อาทิ ชาวมอแกน “อ่าน” สัญญาณบอกเหตุต่างๆ เช่น พฤติกรรมของสัตว์ทะเลและการที่น้ำลดผิดปกติ จึงเตรียมการหลบภัยโดยวิ่งขึ้นไปที่สูง ภาพโดย ผู้เขียน

กล่าวโดยสรุป ชาวมอแกนนั้นมี “การจัดการความรู้” อยู่แล้ว แต่ เป็นที่น่าเสียดายที่ความรู้ดั้งเดิมเช่นเรื่อง “ละมูน” นี้จำกัดวงอยู่ในกลุ่มผู้ใหญ่และผู้เฒ่าผู้แก่และแทบจะไม่มีใครถ่ายทอดไปสู่มอแกนรุ่นหลัง อันที่จริงแล้วความรู้พื้นบ้านเหล่านี้มีความสำคัญ เพราะนอกจากจะเป็นส่วนสำคัญของวิถีวัฒนธรรมมอแกนแล้ว ยังแสดงให้เห็นว่ามอแกนเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ที่มีความรู้ มี “เทคโนโลยี” ในรูปแบบของตนเอง

“เทคโนโลยี” เหล่านี้คือแนวคิดและแนวทางในการปฏิบัติเพื่อกระชับความสัมพันธ์ในชุมชน เพื่อรักษาความเจ็บไข้ ทำคลอด เพื่อเลือกใช้พืชสมุนไพรในป่า ชาวมอแกนมีศิลปะ ดนตรี เพลงร้องที่ซับซ้อนบรรยายภาพเกี่ยวกับคนรัก ที่จากไกล เกี่ยวกับการทำมาหากินทางทะเล เกี่ยวกับการเดินเรือ และแม้กระทั่งเกี่ยวกับสิ่งใหม่ๆ ที่ประสบพบเห็น ชาวมอแกนมีนิทานปรัมปราที่เล่าเรื่องราวเกี่ยวกับความเป็นมาและปรากฏการณ์ต่างๆ ในธรรมชาติ และมีงานฝีมือที่ทำเพื่อการใช้สอย เช่น สร้างเรือกำบังที่เป็นเรือแบบดั้งเดิมโดยเครื่องมือที่เรียบง่ายด้วยความรู้พื้นบ้านและวัสดุจากธรรมชาติล้วนๆ หรือแม้แต่จำลองเป็นเรือลำเล็กให้เด็กเล่น สานเสื่อไว้นั่งและนอน สานกระปุกเตยเพื่อเป็นภาชนะใส่ของ

ความรู้เหล่านี้สะท้อนให้เห็นว่าชาวมอแกนสามารถจะพึ่งตนเองได้ด้วยเทคโนโลยีและทักษะต่างๆ เมื่อใดที่ความรู้ถูกลืมเลือนและสูญหายไปหมด ย่อมหมายถึงว่ามอแกนจะต้องหิบบิ๊มและพึ่งพิงเทคโนโลยีและความรู้จากภายนอกที่ไม่ได้มีฐานรากจากวัฒนธรรมของตนเอง และมักจะต้องซื้อหา หรือทำให้มอแกนต้องพึ่งพาภายนอกมากขึ้น (นฤมลและคณะ 2549) ดังนั้น นัยยะที่สำคัญเกี่ยวกับความรู้ของชุมชนพื้นเมืองดั้งเดิมเช่นชาวมอแกนก็คือ “ความรู้เชิงประสบการณ์” เหล่านี้มักจะถูกบดบังทำให้คนภายนอกเข้าใจไปว่าชาวมอแกนไม่มีความรู้ หรือความรู้ของชาวมอแกนไม่เป็นประโยชน์สำหรับโลกในปัจจุบันเลย

ยิ่งมองในสายตาของการศึกษาสมัยใหม่ ก็ยิ่งเห็นข้อจำกัดของความรู้เชิงประสบการณ์ เพราะว่าการเรียนรู้ไม่มี “ทางลัด” ใดๆ ต้องเรียนเอาจากประสบการณ์ การสังเกตด้วยตัวเอง และจากความสัมพันธ์ทางสังคม แต่ข้อ

ได้เปรียบของการเรียนรู้เช่นนี้ คือ 1) เป็นการพึ่งตนเอง ไม่ต้องอาศัยตำรา อุปกรณ์ เครื่องมือจากภายนอก 2) ทำให้เกิดความเท่าเทียมกันในการเรียน เพราะเริ่มจากจุดเดียวกัน และอาศัยตนเองเป็นหลักในการเรียนรู้ ความเอาใจใส่ และการทดลองฝึกปฎิบัติจะเป็นเครื่องมือที่จะทำให้เกิดความชำนาญ 3) เป็นรากฐานของความรู้ที่มั่นคง ไม่มีใครสามารถจะพรากเอาไปจากเจ้าของความรู้ได้ (นฤมลและคณะ 2549) 4) เป็นการกระชับความสัมพันธ์ทางสังคมและสร้างความรู้สึกร่วมของคนในสังคม รวมทั้งความภาคภูมิใจในความรู้ท้องถิ่น

ในทุกวันนี้ แม้ว่าแนวคิดเรื่องความรู้เชิงประสบการณ์จะแพร่หลายออกไปมากขึ้น แต่ผู้คนส่วนใหญ่ในสังคมก็ยังเข้าใจว่า “ความรู้เชิงวิชาการ” นั้นมีคุณค่า คุณประโยชน์ (และมีมูลค่า) เหนือกว่า “ความรู้เชิงประสบการณ์” ผลก็คือความรู้แบบแรกนั้นมีความสำคัญเหนือกว่าและได้รับการยอมรับมากกว่า ในสังคมกระแสหลัก กรณีภัยพิบัติสึนามิและกรณีโรคระบาดใช้หวัดนกที่จะสังเคราะห์ในส่วนหลังก็ชี้ให้เห็นว่าความรู้ของชาวบ้านหรือความรู้ที่ไม่ได้มาจากวงการศึกษาหรือหน่วยงานของรัฐมักจะได้รับคามสนใจน้อยกว่า มีพลังและมีความชอบธรรมน้อยกว่าความรู้เชิงวิชาการ

3. “ชุมชนแห่งการปฏิบัติ” (Communities of Practice) และ “การจัดระบบตนเอง” (Self-Organization)

แนวคิดที่มีประโยชน์ในการทำความเข้าใจสถานการณ์ของชุมชนบ้านน้ำเค็มและวงการไก่ชนคือแนวคิด “ชุมชนแห่งการปฏิบัติ” และ “การจัดระบบตนเอง” ชุมชนแห่งการปฏิบัติ หรือ Communities of Practice (Lave and Wenger, 1991) คือการสร้างกระบวนการทางสังคมให้เอื้อต่อการจัดการ

ความรู้ หรืออีกนัยหนึ่งเป็นการสร้างค่านิยมหรือวัฒนธรรมองค์กรไปพร้อมๆ กับการจัดการความรู้ การสร้างชุมชนแห่งการปฏิบัติเป็นการสร้าง “สิ่งแวดล้อม” ซึ่งผู้คนมีปฏิสัมพันธ์กัน สร้างความสนิทสนมซึ่งกันและกันเพื่อที่จะให้เกิดบรรยากาศในการเรียนรู้ร่วมกัน การสร้างวัฒนธรรมองค์กรนี้ค่อยเป็นค่อยไปตามธรรมชาติ ไม่มีโครงสร้างที่แข็งตึง แต่เน้นความสัมพันธ์ในแนวระนาบ และการพัฒนาการมีส่วนร่วมจากหลายระดับ ชุมชนแห่งการปฏิบัติมีทั้งพื้นที่สำหรับกิจกรรมรวมหมู่ที่เป็นทางการและกิจกรรมที่คนสร้างความสัมพันธ์กันได้ตัวต่อตัว

ความเป็น “ชุมชนแห่งการปฏิบัติ” มีความเชื่อมโยงกับ “การจัดระบบตนเอง” ด้วยเหตุที่ว่า การสร้างชุมชนแห่งการปฏิบัตินั้นเป็นการจัดการ “ความรู้เชิงประสบการณ์” ที่ต้องอาศัยกระบวนการสกัดความรู้ผ่านปฏิสัมพันธ์และความรู้จักคุ้นเคย ต้องอาศัยกระบวนการมีส่วนร่วมจากผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย หรือผู้มีส่วนร่วมในเหตุการณ์ หรือเจ้าของปัญหาผู้ซึ่งรู้สถานการณ์ปัญหาดีที่สุด และกระบวนการมีส่วนร่วมนี้เกิดจากความสมัครใจ การที่มีความหวังกังวลร่วมกัน

กรณีของชุมชนบ้านน้ำเค็มหลังเหตุการณ์สึนามิและวงการไถ่ชน หลังจากเผชิญกับปัญหาไข้หวัดนกและมาตรการการป้องกันจากรัฐ มีความคล้ายคลึงกันตรงที่ทั้งสองกรณีเป็นการเรียนรู้จากอดีต โดยใช้ทุกข์หรือปัญหาเป็นตัวตั้งในการพัฒนาวิธีบริหารจัดการภายในชุมชนเอง มีการเชื่อมโยงและรวมคนที่มีความทุกข์เข้าเป็นกลุ่มทำงาน ซึ่งสอดคล้องกับข้อเสนอของ ศ.นพ. วิจารณ์ พานิช (2548) ว่าการเรียนรู้ของชุมชนในการจัดการตนเองนั้นต้องเริ่ม

จาก “ทุกข์” หรือ “ปัญหา” ของท้องถิ่นเอง ต่อจากนั้นจึงสร้างการมีส่วนร่วม การทำงานร่วมกัน หมุนเกลียวความรู้โดยเชื่อมโยงกับสถาบันอื่นหรือองค์กรอื่น และพัฒนาความคิดของคนในชุมชนเพื่อให้เห็นความสำคัญของส่วนรวม ฯลฯ

ภาพที่ 2: การจัดการความรู้และการสร้างสำนึกร่วมของ “ชุมชนแห่งการปฏิบัติ” ทำให้ผู้ประสบภัยบ้านน้ำเค็มเกิดความรู้สึกผูกพัน ความรับผิดชอบ และความรู้สึกเป็นเจ้าของชุมชนร่วมกัน และเกิดการร่วมมือร่วมแรงในการฟื้นฟูชุมชนภายหลังเหตุการณ์สึนามิ ปัจจุบันชุมชนน้ำเค็มเป็นชุมชนต้นแบบในการจัดการและเตรียมการรับมือพิบัติภัย ภาพโดยผู้เขียน

จากกรณีของชุมชนบ้านน้ำเค็ม (2550) ภาติกาให้ความเห็นว่าชุมชนต้องการเรียนรู้และแก้ปัญหาชุมชนโดยใช้การจัดการความรู้เป็นเครื่องมือ (means) ส่วนการจัดการตนเองหรือการจัดระบบตนเองนั้นเป็นเป้าหมายหรือผล (ends) ที่ได้จากการเรียนรู้และการจัดการความรู้เพื่อแก้ปัญหาของชุมชน แต่

ผู้เขียนคิดว่าทั้งสองเป็นเหตุและผลของซึ่งกันและกัน เพราะเมื่อมีการจัดระบบตนเองนั้น ก็ยิ่งทำให้เกิดโครงสร้างความสัมพันธ์ในชุมชนที่แน่นแฟ้นยิ่งขึ้น และมีความพร้อมรวมทั้งศักยภาพที่จะพัฒนากระบวนการจัดการความรู้มากขึ้นด้วย

3.1 วิเคราะห์กรณีชุมชนน้ำเค็มและการฟื้นฟูชุมชนหลังสึนามิ

ชุมชนบ้านน้ำเค็ม หมู่ 2 ตำบลบางม่วง อำเภอตะกั่วป่า จังหวัดพังงา อยู่ในพื้นที่ที่ได้รับผลกระทบจากภัยพิบัติสึนามิมากที่สุดแห่งหนึ่ง การศึกษาวิจัยเกี่ยวกับการจัดการความรู้และจัดระบบตนเองจึงเป็นเรื่องที่น่าสนใจ ไม่เพียงเพราะความรุนแรงและกว้างขวางของความเสียหายเท่านั้น แต่เพราะชุมชนก่อนสึนามินั้นมีลักษณะที่แออัด การเติบโตไร้ทิศทาง ผู้คนมาจากหลากหลายที่ ต่างคนต่างอยู่ ไม่มีการรวมตัวกันหรือสำนักสาธารณะ ยิ่งไปกว่านั้น ในสมัยที่เหมืองแร่รุ่งเรือง ชุมชนยังเป็นแหล่งบ่มเพาะปัญหาต่างๆ เช่น การพนัน บริการทางเพศ อาชญากรรม และฆาตกรรม ความที่เป็นชุมชนค่อนข้างใหม่ จึงไม่มีการสั่งสมการเรียนรู้และถ่ายทอดความรู้ นอกจากเป็นความรู้เชิงเทคนิคของปัจเจกบุคคลเพื่อรายได้หรือเชิงเศรษฐกิจเท่านั้น

หลังจากที่ได้รับ ความเสียหายจากสึนามิ ชุมชนน้ำเค็มประสบปัญหาหลายอย่าง เช่น ได้รับความช่วยเหลือล่าช้า ความช่วยเหลือจากภาคส่วนต่างๆ ไม่ตอบสนองความต้องการที่ละเอียดอ่อนของชุมชน เพราะแต่ละองค์กรแต่ละหน่วยงานมักจะมีภาระหน้าที่รับผิดชอบเฉพาะด้าน ชุมชนจึงไม่อาจพึ่งพาอาศัยความช่วยเหลือจากองค์กรหรือหน่วยงานเดียวได้

แม้จะมีองค์กร มูลนิธิ หน่วยงาน เข้ามาให้ความช่วยเหลือเป็นจำนวนมาก แต่ก็ขาดการประสานงาน เกิดความซ้ำซ้อนในการทำงาน และบางครั้ง

ความช่วยเหลือก็กระจายกันไม่ถึงผู้ที่เดือดร้อนจริง มุมมองต่อการช่วยเหลือ
 พื้นฟูของบางองค์กร มูลนิธิมีลักษณะต่างกัน เป้าประสงค์ต่างกัน ทำให้วาระหรือ
 ทิศทางในการทำงานแตกต่างกันไปด้วย

แต่แทนที่ความวุ่นวายสับสนเช่นนี้ทำให้ชาวบ้านน้ำเค็มหมดกำลังใจ
 กลับมีชาวบ้านส่วนหนึ่งตัดสินใจไม่เป็น “ผู้รอ” และ “ผู้รับ” แต่ข้ามพ้น
 สถานการณ์นี้โดยการหันหน้าเข้าหากันในฐานะผู้เผชิญชะตากรรมเดียวกัน ซึ่ง
 ก่อให้เกิดความสัมพันธ์ในแนวราบเพราะทุกคนเป็นผู้ประสบภัยสึนามิเหมือนกัน
 หลังจากนั้นมีการประชุมปรึกษาหารือกัน รวมกลุ่มกันแลกเปลี่ยน “ความรู้เชิง
 ประสบการณ์” และการสร้างระบบภายในบ้านพักชั่วคราว การจัดการความรู้
 เป็นการสร้างกระบวนการจัดระบบตนเอง เพราะมีการเรียนรู้ร่วมกันจาก
 สถานการณ์ มีการสร้างสรรค์ “พื้นที่” ในการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่าง
 ผู้ประสบภัยในรูปของ “สภาקה” และวงประชุมในลักษณะต่างๆ

การจัดการความรู้ของผู้ประสบภัยในลักษณะของการดื่มกาแฟและ
 พูดคุยกันในตอนเช้า ถือได้ว่าเป็น “นวัตกรรม” ที่เกิดจากการรื้อฟื้นของเก่าของ
 ชุมชนก่อนสึนามิ เพราะวัฒนธรรมดื่มชากาแฟในช่วงเช้าพร้อมกับถกข่าวสาร
 บ้านเมืองเป็นวิถีดั้งเดิมของชุมชนอยู่แล้ว สภาקהนี้เกิดโดยความสมัครใจ
 เป็นชุมชนแห่งการปฏิบัติ เป็น “พื้นที่” สำคัญของผู้ประสบภัยในการสื่อสารและ
 สร้างความรู้ใหม่โดยการแปลงความรู้เชิงประสบการณ์ในตัวบุคคล (Tacit
 Knowledge) เป็นความรู้ที่จะนำมาประยุกต์ใช้ในการแก้ปัญหาส่วนรวมได้ โดย
 ใช้ความทุกข์ ความสูญเสีย ความเดือดร้อน และสถานการณ์วิกฤติเป็นบทเรียน
 และเป็นสิ่งกระตุ้นให้หันหน้าเข้าหากัน ทั้งๆ ที่ก่อนสึนามินั้น คนในชุมชนไม่มี

ความพยายามในการทำงานร่วมกันและสร้างสำนึกสาธารณะมาก่อน นอกจากนั้น การปฏิเสธที่จะรอคอยความช่วยเหลือไปวันๆ ทำให้ชุมชนเริ่มมองไปในอนาคตมากขึ้น เกิดความหวังกำลังใจมากขึ้น แทนที่จะหมกมุ่นอยู่กับความหดหู่ของการสูญเสีย

สำนึกของ “ชุมชนแห่งการปฏิบัติ” ทำให้ผู้ประสบภัยบ้านน้ำเค็มเกิดความรู้สึกผูกพัน ความรับผิดชอบ และความรู้สึกเป็นเจ้าของโครงการหรือแผนงานเกี่ยวกับการฟื้นฟูชุมชนร่วมกัน แต่ละคนมีส่วนร่วมในด้านที่ตนเองถนัด ในส่วนที่เหมาะสมกับสถานภาพของตนเอง ไม่ว่าจะเป็นกลุ่มผู้หญิง กลุ่มแม่บ้าน กลุ่มผู้สูงอายุ กลุ่มอาชีพ กลุ่มเด็กและเยาวชน กลุ่มไร่บ้าน ฯลฯ ส่วนผู้ที่ด้อยโอกาส กลุ่มเปราะบาง ผู้คนชายขอบ (ผู้หญิง เด็ก ผู้สูงอายุ ผู้พิการ คนไร้รัฐ แรงงานข้ามชาติ ฯลฯ) ก็ได้รับการช่วยเหลือ เพราะในขณะที่หน่วยงานหรือองค์กรภายนอกเข้าไม่ถึงกลุ่มเหล่านี้ แต่คนในชุมชนเองจะรู้ว่าผู้ด้อยโอกาสเป็นใครอยู่ที่ไหนบ้าง

ผลที่เกิดขึ้นคือผู้ประสบภัยมีขวัญและกำลังใจมากขึ้น ตระหนักถึงคุณค่าในตนเอง และกลายเป็นกำลังสำคัญในการฟื้นฟูชุมชน ดังนั้น กระบวนการจัดการความรู้และจัดระบบตนเองคือการสร้างพลังอำนาจให้กับ “เหยื่อ” และสร้างเสริมเหยื่อให้กลายเป็น “ผู้ประสาน-ดำเนินงานชุมชน” (Empowering the “victims” to become the “facilitators”) และต่อมามีการตั้ง “ศูนย์ประสานงานชุมชนบ้านน้ำเค็ม” ขึ้นเพื่อจัดการปัญหาต่างๆ อย่างเป็นระบบ เป็น “ศูนย์กลางของความช่วยเหลือในลักษณะที่สามารถกำหนดกฎและกติการ่วมกันระหว่างผู้ประสบภัยและระหว่างองค์กรภายนอกได้”

ประสบการณ์อันเลวร้ายเกี่ยวกับสีนามิทำให้เกิดความคิดว่าชุมชนจะต้องมีบทบาทในการป้องกันและเตรียมการรับมือกับภัยพิบัติต่างๆ ในอนาคต และเกิดโครงการ “อาสาสมัครป้องกันภัยฝ่ายพลเรือนบ้านน้ำเค็ม” ขึ้น โครงการนี้นับเป็นการจัดการความรู้และการสร้างชุมชนแห่งการปฏิบัติในอีกรูปแบบหนึ่ง มีการสำรวจข้อมูลเพื่อประเมินความเสี่ยงของชุมชน การวางแผนเตรียมความพร้อมรับมือกับภัยพิบัติ ความพร้อมของอาสาสมัครนี้ได้รับการทดสอบหลายครั้งเมื่อมีข่าวแผ่นดินไหว และเมื่อมีเหตุการณ์ลมพายุวงช้างพัดเข้ามาใกล้ฝั่ง ทำให้ผู้คนในชุมชนไม่ตื่นกลัวกับเหตุการณ์และเตรียมพร้อมรับมือมากขึ้น แต่การจัดการความรู้และฝึกเตรียมความพร้อมก็ต้องดำเนินต่อไปอย่างสม่ำเสมอและต่อเนื่อง เพื่อที่จะให้ “ชุมชน” นี้ไม่กลับไปอยู่ในสภาพต่างคนต่างอยู่เช่นในอดีต

ชุมชนบ้านน้ำเค็มถือว่าเป็นชุมชนที่ประสบความสำเร็จในการฟื้นฟูจากภัยพิบัติในระยะยาว ยิ่งไปกว่านั้นยังกลายเป็นศูนย์กลางประสานกระบวนการนโยบายเกี่ยวกับชุมชน ในนามของ “เครือข่ายปฏิรูปสังคมและการเมือง” โดยมีผู้เกี่ยวข้องทั้งจากชุมชน ภาครัฐ ภาควิชาการ ภาคประชาสังคม มีการสร้างเครือข่ายในหลายระดับ ความรู้ที่เกี่ยวกับความช่วยเหลือและการฟื้นฟูได้ผ่านการยกระดับจากความรู้เชิงประสบการณ์มาเป็นความรู้เชิงวิชาการ ผ่านการบันทึก ตีความ สังเคราะห์วิเคราะห์ (เช่นในวิทยานิพนธ์ของภศิกา) และสร้างให้ชุมชนบ้านน้ำเค็มกลายเป็นฐานความรู้ที่สำคัญเกี่ยวกับการจัดการฟื้นฟูโดยชุมชนเอง

ในปี พ.ศ. 2550 แกนนำชุมชนบ้านน้ำเค็มได้มีโอกาสแลกเปลี่ยนประสบการณ์และความรู้ในระดับนานาชาติกับตัวแทนจากชุมชนจากตอนใต้ของสหรัฐอเมริกาที่ได้รับผลกระทบจากเฮอริเคนคาทรีน่า และเมื่อชุมชนสามเหลี่ยมปากแม่น้ำอริอะเวตีในสหภาพมาประสกับภัยพิบัติพายุฮาร์กีสในปี พ.ศ. 2551 ความรู้และประสบการณ์ของชาวบ้านน้ำเค็ม ซึ่งได้รับการแปลงเป็นความรู้เชิงวิชาการ (ในรูปของบทความ หนังสือ วีซีดี ฯลฯ) ก็ถูกถ่ายทอดไปยังชุมชนที่ได้รับผลกระทบ เพื่อเป็นบทเรียนนำไปประยุกต์ใช้ในการช่วยเหลือฟื้นฟูชุมชนต่อไป

3.2 วิเคราะห์กรณีวงการไก่ชนและไข้หวัดนก

วิทยานิพนธ์ของนักพจนานุกรมถึงความเสี่ยงจากโรคไข้หวัดนก (Avian Influenza) ซึ่งอันที่จริงแล้วเป็นความเสี่ยงทางธรรมชาติ (Natural Risk) แต่มีผลกระทบอย่างใหญ่หลวงต่อสังคมมนุษย์ แม้ว่าในปัจจุบันยังไม่มีกรณีที่ใช้หวัดนกแพร่ขยายจากคนสู่คน แต่กระบวนการโลกาภิวัตน์ ก็ทำให้ความเสี่ยงแพร่ขยายไปในระดับโลก ซึ่งต่างกับภัยสึนามิซึ่งเป็นภัยที่จำกัดอยู่บริเวณชายฝั่งทะเลเท่านั้น

การระบาดของโรคไข้หวัดนกลำบากนำไปสู่มาตรการป้องกันโดยรัฐ แต่ทว่ากลุ่มที่รัฐให้ความสำคัญคือผู้ที่เลี้ยงไก่เนื้อและไก่ไข่ซึ่งมีความสำคัญทางเศรษฐกิจในด้านการส่งออก นักพรจึงได้หันมาศึกษาวงการไก่ชน และธุรกิจ/อุตสาหกรรมต่อเนื่อง ซึ่งครอบคลุมมิติของนันทนาการ ธุรกิจและวัฒนธรรม และเป็นกลุ่มที่ได้รับผลกระทบจากมาตรการที่เกิดขึ้นไม่ว่าจะเป็นการทำลายสัตว์ปีก การควบคุมการเคลื่อนย้าย และการปิดสนามบินไก่ ดังนั้น นอกจากจะต้องเผชิญกับความเสี่ยงเรื่องไข้หวัดนกแล้ว วงการไก่ชนยังต้องเผชิญกับ

ความเสี่ยงเรื่องมาตรการป้องกันโรคระบาดจากรัฐอีกด้วย พื้นที่ที่เลือกศึกษาคือ อำเภอลาดหลุมแก้ว จังหวัดปทุมธานี เนื่องจากเป็นจังหวัดที่มีการเลี้ยงไก่ชนแพร่หลาย มีสนามชนไก่ในจังหวัด เคยเกิดการระบาดของโรคไข้หวัดนก และเป็นหนึ่งในเขตเสี่ยงของจังหวัดปทุมธานี

มาตรการป้องกันโรคไข้หวัดนกของรัฐ เป็นผลมาจากความรู้เชิงวิทยาการ (Explicit Knowledge) ตามหลักวิชาของปศุสัตว์ ส่วนการปฏิบัติตามมาตรการนั้น วงการไก่ชนก็เลือกรับและเลือกปรับในด้านที่ต่างก็คิดว่าเหมาะสมในขณะเดียวกัน การเลี้ยงและดูแลไก่ชนโดยเอกชนหรือชาวบ้านก็เป็นความรู้เชิงประสบการณ์และการสังเกต (Tacit Knowledge) ผสมกับความรู้เชิงวิทยาการ เพราะมีการพ่นยาฆ่าเชื้อ การใช้ยาป้องกันโรค ฯลฯ บ้างก็เป็นการทดลอง เช่น สร้างความอบอุ่นโดยใช้หลอดไฟให้ความร้อนและให้ไก่นอนในผ้ากระสอบ เพราะสังเกตว่าไก่มักเป็นโรคเมื่อมีความเย็นและความชื้น

วงการไก่ชนยังมี “พื้นที่” ในการแลกเปลี่ยนเรียนรู้หรือการสร้างสรรคชุมชนแห่งการปฏิบัติ อย่างจำกัด ที่ผ่านมาจะมีการพูดคุยเล่าสู่กันฟังในระหว่างคนรู้จักเท่านั้น ซึ่งไม่ได้เป็นการจัดการความรู้อย่างเต็มรูป ทั้งๆ ที่ในบางกรณีมีโครงสร้างหรือสถาบันรองรับไว้แล้วอย่างเช่นชมรมไก่ชน สมาคมไก่ชน ฯลฯ กรณีนี้จึงต่างกับชุมชนบ้านน้ำเค็มที่ยังไม่มีโครงสร้างหรือสถาบันในการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ก่อนเหตุการณ์สึนามิ แต่สภาวะวิกฤตและความตระหนักในความเสี่ยงภัยร่วมกันเป็นสิ่งกระตุ้นให้ชาวบ้านหันมารวมตัวกันจัดระบบตนเองและการวางแผนป้องกันและเตรียมรับมือกับภัยพิบัติในอนาคต วงการไก่ชนอาจจะทำงานด้านจัดการความรู้ได้ยาก หากมีประเด็นเรื่องธุรกิจซึ่งบาง

กรณีเกี่ยวข้องกับบริษัทหรือผู้มีอิทธิพล ประเด็นเรื่องการพนัน และการลักลอบทำผิดกฎหมายเช่น การแอบนำไก่ไปชนที่บ่อนป่า

นักพรได้เสนอแนะแนวทางในการจัดการความรู้และการจัดระบบตนเองหลายประการ เช่น จัดให้ผู้เลี้ยงไก่ชนมีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ในเรื่องการเลี้ยง การดูแลไก่ชน ซึ่งอาจจะเริ่มจากกลุ่มเล็กๆ ที่รู้จักกันดีในท้องถิ่นเช่น ชมรมไก่ชน การร่วมกับกรมปศุสัตว์และหน่วยงานที่เกี่ยวข้องรวบรวมวิธีการเลี้ยงแบบพื้นบ้านที่เป็นความรู้เชิงประสบการณ์มาทดลองเชิงวิทยาศาสตร์ เพื่อเป็นการนำความรู้ทั้งสองส่วนมาปรับใช้ด้วยกัน ส่วนองค์กรที่มีขนาดใหญ่และมีโครงสร้างที่ชัดเจนกว่า เช่น สมาคมไก่ชนก็อาจจะร่วมกับภาครัฐ จัดกิจกรรมให้เกิดการจัดการความรู้เกี่ยวกับการป้องกันโรคระบาดร่วมกันในวงการไก่ชน เพื่อให้เกิดการเรียนรู้ร่วมกันมีชุดความรู้ที่ร่วมกันสร้างขึ้น โดยมีแนวปฏิบัติในการป้องกันโรคและรับมือกับโรคระบาดที่มีความเหมาะสมและเป็นประโยชน์แก่ทั้งวงการไก่ชนและสังคมโดยรวม ส่วนการจัดระบบตนเอง ก็อาจจะเริ่มด้วยการสร้างเครือข่ายเฝ้าระวังโรค (surveillance network system)

อีกบทเรียนหนึ่งที่สะท้อนให้เห็นความสำคัญของการจัดการความรู้ในสภาวะความเสี่ยงของใช้หวัดนกคือกรณีของ “มหาชีวาลัยอีสาน” หรือศูนย์เรียนรู้ท้องถิ่นของครูบาสุทธินันท์ ปรัชญพฤกษ์ที่จังหวัดบุรีรัมย์ ครูบาได้พยายามเชื่อมเครือข่ายผู้รู้กับชาวบ้านที่สนใจเพื่อป้องกันปัญหาให้หวัดนกร่วมกัน โดยการปรับประยุกต์ข้อมูลจากภูมิปัญญาท้องถิ่น และจากวิทยาศาสตร์หรือความรู้สากล ครูบากล่าวว่า “ชาวบ้านได้รับผลกระทบจากมาตรการป้องกันใช้หวัดนก พวกเราจึงรวมตัวกัน พัฒนาการจัดการความรู้เรื่องการเลี้ยงไก่ เพราะความรู้เก่าใช้ไม่ได้

ความรู้ใหม่ก็แพงเกินไป ต้องลงทุนสูง” (จากการลงพื้นที่ศึกษาภาคสนามที่ มหาวิทยาลัยอีสาน 6-9 มกราคม 2549)

ครุบาให้ข้อคิดเห็นว่าการเรียนรู้สมัยใหม่ทำให้คนไทยพึ่งตนเองได้น้อยลง เพราะความรู้ใหม่ๆ ที่ถ่ายทอดกันมานั้น ส่วนใหญ่เป็นความรู้ที่มาจากแหล่งภายนอก “ก๊อปปี้” กันมาบ้าง หยิบยืมมาบ้าง แปลหรือดัดแปลงมาบ้าง ดังนั้นความรู้จึงเป็นของผู้อื่น เวลามีปัญหาต้องพึ่งผู้อื่น ระบบการเรียนรู้ของสังคมไทยจึงอ่อนแอ สิ่งที่จะทำให้สังคมไทยเข้มแข็งขึ้นคือ “การจัดการความรู้” และการสร้างชุดความรู้ของไทยมากขึ้น เพื่อรับความรู้ใหม่ๆ มาปรับใช้ให้เป็นชุดความรู้กลางระหว่างของดั้งเดิมกับของสมัยใหม่

ภาพที่ 3: ป้ายหน้าห้องประชุมที่บ้านครูบาทูทินันท์ ซึ่งให้ชื่อสถานที่นี้ว่าเป็น “กรมราชูรส่งเสริม” คือชาวบ้านคิด จัดการ และส่งเสริมการแลกเปลี่ยนความรู้กัน โดยมีบุคคลหรือองค์กรจากภายนอกมาส่งเสริมบ้าง ส่วนป้ายผ้าถัดลงมาเป็นป้ายต้อนรับวิทยากรและสมาชิกวงจัดการความรู้ใน “โครงการเสวนาเรื่อง 'ไข' ในมิติการจัดการความรู้ระดับชุมชน” ภาพโดย ผู้เขียน

กรณีการทดลองเลี้ยงไก่ การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ และการจัดระบบจัดเงื่อนไขในศูนย์เรียนรู้นี้เป็นการจัดการความรู้และการจัดระบบเองภายในเครือข่ายชุมชน โดยศูนย์เรียนรู้ได้ร่วมมือกับกรมปศุสัตว์ทำวิจัยท้องถิ่นโดยให้ชาวบ้านทดลองนำแม่ไก่ไข่มาเลี้ยงแบบใหม่ ส่งเสริมการใช้สมุนไพรในการสร้างภูมิคุ้มกันแทนวัคซีน เช่น หางไหล ฟักทะลายใจร จัดการแบบ “ปศุสัตว์อินทรีย์” เก็บข้อมูล และดูความเป็นไปได้ ความคุ้มค่า และเงื่อนไขของแต่ละพื้นที่ และค่อยๆ ปรับปรุงไปเรื่อยๆ เช่น พัฒนาสายพันธุ์ ปรับเปลี่ยนวิธีเลี้ยงและเอาใจใส่ดูแล

ภาพที่ 4: ป้ายแสดงจุดเรียนรู้เรื่องไก่ ที่ครูบาจัดการโดยมีกรมปศุสัตว์และสถาบันส่งเสริมการจัดการความรู้เพื่อสังคมเป็นผู้เข้าร่วมสนับสนุนภาพโดย ผู้เขียน

ที่มาชีวลัยอีสาน ชาวบ้านแต่ละรายนำไปทดลองเลี้ยงเอง และกลับมาแลกเปลี่ยนข้อมูลความรู้กัน นอกจากนั้นยังมีการสร้างเงื่อนไขต่างๆ เพื่อสร้างความสัมพันธ์ภายในกลุ่ม และกระตุ้นให้เกิดความรับผิดชอบและความ

เป็นเจ้าของ เช่น แทนที่จะให้ไก่ไปฟรี ก็ขายไก่ในราคาถูก เพื่อไม่ให้คนคิดว่า เป็นของที่ได้มาเปล่าๆ ไม่ต้องลงทุนลงแรงดูแลมากนัก หากไก่ตายก็ขอใหม่ได้ ภาวะวิกฤตของใช้หัตถ์นงจึงกลายเป็นโจทย์วิจัยโจทย์หนึ่งของชาวบ้าน ทำให้เกิดการรวมตัวเรียนรู้แลกเปลี่ยนกันเป็นชุมชนแห่งการปฏิบัติ และยกระดับ ความรู้จากประสบการณ์ส่วนบุคคลเป็นความรู้แบบวิทยาการที่มีการทดลอง พิสูจน์จริง มีการบันทึก เอกสาร ที่สามารถจะเผยแพร่และเรียนรู้ได้ง่ายขึ้นและ กว้างขวางขึ้น มีการพัฒนาแบบเป็นกระบวนการ ค่อยเป็นค่อยไปอย่างลึก ไม่มี สูตรสำเร็จ พื้นที่หนึ่งก็ต้องเรียนของตนเอง แต่อาจจะไปประยุกต์ใช้ในพื้นที่อื่นๆ ได้โดยต้องอาศัยการวิเคราะห์และการรู้จัก

4. สรุปท้าย

กรณีของชุมชนบ้านน้ำเค็ม กรณีวงการไก่ชน และกรณีย่อยของ “คลื่น เจ็ดชั้น” ของชาวมอแกน กับกรณีย่อยมหาชีวัลย์อีสานกับ “โจทย์วิจัยท้องถิ่น” ได้สะท้อนให้เห็นถึงการใช้กระบวนการจัดการความรู้เพื่อเตรียมรับมือกับ ความเสี่ยงจากภัยพิบัติและโรคระบาด ประเด็นที่สำคัญคือการกำหนดนิยาม ใหม่ของความรู้ ซึ่งไม่จำเป็นต้องเป็นความรู้เชิงวิชาการหรือวิทยาการที่ปรากฏ ในตำราเท่านั้น แต่อาจจะเป็นความรู้เชิงประสบการณ์ที่ซ่อนเร้นอยู่ในตัวบุคคล หากไม่พยายามค้นหาหรือดึงออกมา ก็จะอยู่ในสภาพซ่อนเร้นเช่นนั้นต่อไป

การจัดการความรู้โดยชุมชนยังเป็นการให้ความสำคัญกับความรู้ ทักษะ ความเชี่ยวชาญจากท้องถิ่น และทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชนเองซึ่งเป็นการส่งเสริม การพึ่งตนเอง สร้างความมั่นใจและภาคภูมิใจในท้องถิ่น ในแง่ของชุมชนแล้ว การรวมตัวกันโดยใช้ความรู้ประสบการณ์ร่วมกันเป็นเครื่องมือก่อให้เกิด

ความสัมพันธ์โดยความสมัครใจ มีการสื่อสารเพื่อแลกเปลี่ยนถ่ายทอดความรู้ และยกระดับความรู้ในตัวเอง การแบ่งปันความรู้ในเชิงประสบการณ์ทำให้เกิด การสร้างความรู้ใหม่ เป็นการสร้างสิ่งแวดล้อมเชิงบวก ศ.นพ.วิจารณ์กล่าวว่ “การจัดการความรู้เน้นการมองเชิงซ้อน มองหลายมิติ หลายมุม มองเห็นความ ซับซ้อน เห็นความสัมพันธ์ เห็นความสัมพันธ์กระบวนการ (Systems Thinking) ดังนั้นเราจึงมองจากความสำเร็จทะลุไปที่ความรู้ที่ซ่อนอยู่ในขั้นตอน ของการสร้างความสำเร็จเราจึงเสาะหา “ความสำเร็จเล็กๆ แต่ยิ่งใหญ่” ที่มีอยู่ มากมายภายในองค์กร (ชุมชน) ของเรา และในองค์กร (ชุมชน) อื่น เอามา ดูดซับความรู้สู่คน และสกัดความรู้สู่กระดาษ เน้นที่ความรู้ฝังลึก (Tacit Knowledge) สำหรับนำไปใช้งานและสกัดความรู้จากประสบการณ์การ ปฏิบัติงาน เป็นวัฏจักรไม่รู้จบ” (วิจารณ์ 2548)

การจัดการความรู้โดยชุมชนจะเป็นกระบวนการที่สำคัญในอนาคต เพราะปัญหาความเสี่ยงภัยนั้นวันจะรุนแรงและเกิดขึ้นบ่อยครั้ง ภาครัฐเองมี ความสามารถที่จะวางแผนการป้องกันและบรรเทาภัยต่างๆ ได้อย่างจำกัดเพราะ มีภาระต้องรับผิดชอบดูแลทุกภาคส่วนของประเทศ ดังนั้น จึงควรจะมีการ กระตุ้นให้ชุมชนที่ได้รับผลกระทบร่วมกันตระหนักถึงศักยภาพของตนในการ ระดมความร่วมมือเพื่อแก้ไขปัญหา เช่นในกรณีของบ้านน้ำเค็ม อีกทั้งต้อง ผลักดันนโยบายส่งเสริมให้ชุมชนจัดการความรู้ รวมทั้งเชื่อมโยงกระบวนการ “การจัดการความรู้” และ “การจัดระบบตนเอง” เพื่อเตรียมตัวรับมือกับภัยและ ความเสี่ยงในรูปแบบต่างๆ ในอนาคต

รายการอ้างอิง

ภาษาไทย

- คริส เอ็บบอต. พอล โรเจอร์ส และจอห์น สโลโบดา. (2550) **เผชิญภัยคุกคามโลก: ศตวรรษที่ 21 กับความมั่นคงที่ยั่งยืน**. แปลโดย สุนทรีเกียรติประจักษ์ บรรณาธิการโดย ชนิตา จรรยาเพศ. กรุงเทพฯ: โครงการจัดพิมพ์คบไฟและคณะทำงานวาระทางสังคม.
- นฤมล อรุโณทัย, สุพิณ วงศ์บุษราคัม และเดเร็ก อีไลอัส. (2549) **การเชื่อมโยงข้อมูลด้านเศรษฐกิจสังคมของชุมชน กับการวางแผนการจัดการพื้นที่คุ้มครอง: กรณีชุมชนมอแกน อุทยานแห่งชาติหมู่เกาะสุรินทร์และชุมชนอุรังกาไวย์ อุทยานแห่งชาติตะรุเตา**. กรุงเทพฯ : สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- นัจพร เพ็ญพูน. (2550) **กลยุทธ์การปรับตัวของวงการไก่ชนต่อมาตรการป้องกันโรคไข้หวัดนก : แนวทางเลือกสำหรับผู้เกี่ยวข้อง**. วิทยานิพนธ์ปริญญาามหาบัณฑิต หลักสูตรสหสาขาพัฒนามนุษย์และสังคม บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ภคিকা ผลารักษ์. (2550) **การจัดการความรู้เพื่อฟื้นฟูชุมชนและรับมือกับภัยพิบัติ กรณีศึกษา : บ้านน้ำเค็ม จังหวัดพังงา**. วิทยานิพนธ์ปริญญาามหาบัณฑิต หลักสูตรสหสาขาพัฒนามนุษย์และสังคม บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- รัตนา โตสกุล และคณะ. (2548) **เดินทีละก้าว กินข้าวทีละคำ: ภูมิปัญญาในการจัดการความรู้ของชุมชน**. ขอนแก่น: ขอนแก่นการพิมพ์.

วิจารณ์ พานิช. 2548. **องค์การกับการจัดการความรู้**. ม.ป.ท.

วิจารณ์ พานิช. 2548. **ทศานุภาพของการจัดการความรู้**, www.gotoknow.org

สุริชัย หวันแก้ว. 2549. **นโยบายและแนวทางพัฒนาระบบการรับมือกับภัยพิบัติ
ด้านสังคมและการจัดการปกครอง: กรณีศึกษาจากประสบการณ์
กรณีพิบัติสึนามิ**. รายงานฉบับสมบูรณ์เสนอต่อมูลนิธิสืมาถาเรณสุช
แห่งชาติ.

ภาษาอังกฤษ

Arunotai, Narumon. (2006) "Moken traditional knowledge: an unrecognised form of natural resources management and conservation. *International Journal of Social Science*, 187:139-150.

Arunotai, Narumon. (2008) "Saved by an Old Legend and a Keen Observation: The Case of Moken Sea Nomads in Thailand." In *Indigenous Knowledge for Disaster Risk Reduction: Good Practices and Lessons Learned from Experiences in the Asia-Pacific Region*. Bangkok: ISDR -International Strategy fo Disaster Reduction.

Arunotai, Narumon, Supin Wongbusarakum, and D. Elias. (2007) *Bridging the gap between the rights and needs of indigenous communities and the management of protected areas: Case studies from Thailand*. Bangkok: UNESCO Bangkok.

- Gherardi, S., Nicolini, D., Odella, F., (1998) "Toward a social understanding of how people learn in organizations", **Management Learning**, Vol. 29, No. 3, pp 273 – 297.
- Ivanoff, Jacques. (2001) **Rings of Coral, Moken Folktales**. Bangkok: White Lotus.
- Lave, J. & Wenger E. (1991). **Situated Learning: Legitimate Peripheral Participation**. Cambridge: Cambridge University Press.
- Nonaka, Ikujiro and Hirotaka Takeuchi. (1995) **The Knowledge-Creating Company: How Japanese Companies Create the Dynamics of Innovation**. Oxford: Oxford University Press.

มิติทางวัฒนธรรมในการจัดการ

ทรัพยากรลุ่มน้ำสงครามตอนล่าง:

กรณีศึกษาชุมชนทำบ่อ อำเภอศรีสงคราม จังหวัดนครพนม¹

CULTURAL DIMENSIONS IN SONGKHRAM LOWER RIVER BASIN RESOURCE MANAGEMENT; A CASE STUDY OF THABOR COMMUNITY, SRISONGKHRAM DISTRICT, NAKHON PHANOM PROVINCE

ปิยาพร อรุณพงษ์²

¹ บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของวิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (พัฒนามนุษย์และสังคม) ปีการศึกษา 2551 เรื่อง มิติทางวัฒนธรรมในการจัดการทรัพยากรลุ่มน้ำสงครามตอนล่าง: กรณีศึกษาชุมชนทำบ่อ อำเภอศรีสงคราม จังหวัดนครพนม โดย นางสาวปิยาพร อรุณพงษ์

² นิสิตหลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพัฒนามนุษย์และสังคม (สหสาขาวิชา) บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย (ปีการศึกษา 2547 - 2550) ปัจจุบันเป็นอาจารย์ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

1. บทนำ

หากตั้งคำถามถึงการขาดความสามารถในการพึ่งตนเองของชุมชนในประเทศไทย การถูกระรานและคุกคามจากกระแสโลกาภิวัตน์ดูจะเป็นสาเหตุสำคัญในการตอบคำถามข้างต้น แต่ความจริงยังสืบเนื่องต่อมาว่า การพัฒนาของสังคมไทยในปัจจุบันไม่สามารถแก้ไขปัญหานี้ได้เลยหรือ ปรัชญาการณหนึ่งที่น่าเสนอผ่านงานศึกษาชิ้นนี้แสดงถึงการจัดการทางสิ่งแวดล้อมของชุมชนที่ได้ก่อตัวขึ้นจากรากฐานวัฒนธรรมชุมชนควบคู่กัน ซึ่งจะช่วยให้เข้าใจระบบคิด หรือการสร้างภูมิปัญญาการจัดการสิ่งแวดล้อมจากรากฐานวัฒนธรรมชุมชน โดยอาจเป็นภาพสะท้อนเบื้องต้นถึงการดำเนินงานพัฒนาที่เน้นการปฏิบัติการเทคนิคและวัดผลในเชิงรูปธรรม จึงส่งผลถึงความไม่ยั่งยืนในระยะยาว นั่นเป็นเพราะไม่สามารถให้ผลการปฏิบัติเกิดผลในตัวคน คนจึงก่อให้เกิดปัญหา หรือเมื่อมีปัญหาเกิดขึ้นใหม่หรือในลักษณะเดียวกัน คนก็ไม่มีความรู้ ภูมิคุ้มกัน และภูมิสังคมในการเผชิญปัญหาหรือหาทางออกได้ ทั้งนี้ เหตุจากการไม่ตระหนักในการดำเนินงานหรือการพัฒนาใดๆ ก็ตามแต่นั้นขาดความสัมพันธ์เชื่อมโยงกับกลุ่มชนผู้สร้างสรรค์วัฒนธรรมนั้น ไม่ได้สนใจบริบทและเงื่อนไขของสังคมของกลุ่มชนผู้เป็นเจ้าของวัฒนธรรมว่าต้องปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นรวดเร็วรอบตัวอย่างไร

วิธีคิด คุณค่า และอุดมการณ์ของสังคมที่มนุษย์สร้างสรรค์และสะสมขึ้นมาได้ถูกพัฒนาขึ้นเป็นระบบความสัมพันธ์ทางสังคมที่ครอบคลุมถึง “มิติทางวัฒนธรรม” อันเป็นแบบแผนหรือวิถีในการปฏิบัติที่มนุษย์สร้างขึ้น เป็นมิติที่มีความเกี่ยวข้องกันอย่างแนบแน่นกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ซึ่งลักษณะของมิติทาง

วัฒนธรรมที่เป็น “อุดมการณ์” ที่แนบแน่นกับวิถีชีวิตและวัฒนธรรมชุมชน โดยเฉพาะชุมชนที่ใช้ชีวิตที่แนบแน่นกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมนั้น มิติทางวัฒนธรรมของ “จุดหมายประวัติศาสตร์ของหัวหน้าชนเผ่าพื้นเมืองอเมริกัน ซีแอตเติล สะท้อนถึงความต่อเนื่องในประเด็นของ “วัฒนธรรมกับการพัฒนา” อย่างชัดเจน ดังนี้

.....ท่านจะขอแผ่นฟ้าและผืนดินที่เราได้อาศัยอยู่อย่าง
อบอุ่น ไปจากเราได้อย่างไรกัน ?

.....ฉะนั้น เมื่อผู้นำของชนผิวขาว ณ กรุงวอชิงตันได้
แจ้งให้เราทราบว่าเขาจะขอซื้อแผ่นดินผืนนี้จากเรา เขา
คงจะไม่ทราบว่าสิ่งที่เขาขอนั้นมันทารุณและทรมาณ
จิตใจของพวกเราเพียงใด ถึงแม้ผู้นำชาวผิวขาวจะ
สัญญาว่าจะจัดที่ให้เราอยู่และปกป้องรักษาไว้ในแหล่งที่
เราจะมีชีวิตอยู่ได้อย่างสุขสบาย เสมือนว่าเขาจะทำ
หน้าที่เป็นบิดาและเราจะเป็นบุตรของเขานั้นก็ตามที่
ถึงแม้ว่าเราจะได้พิจารณาข้อเสนอของชนผิวขาวที่จะซื้อ
ดินแดนของเราแล้วก็ตาม แต่ข้อเสนอดังกล่าวนี้ไม่เป็น
การง่ายเลยสำหรับพวกเราที่ต้องยอมรับโดยจำยอม
เพราะดินแดนแห่งนี้เป็นที่เคารพบูชาของพวกเรา.....

.....โลกนี้มีใช้เป็นของมนุษย์ หรือต้องอาศัยมนุษย์แต่
อย่างไร แต่ตรงกันข้าม มนุษย์นั้นต่างหากเล่าที่เป็นส่วน
หนึ่งของโลก จะอยู่ได้ก็ต้องอาศัยโลก เราคงจะตระหนัก
ถึงความจริงข้อนี้กันแล้วเป็นอย่างดี ทุกสิ่งทุกอย่างใน

โลกนี้ล้วนแต่มีความสัมพันธ์เกี่ยวโยงต่อเนื่องกันทั้งสิ้น
 ดุจดังสายโลหิตซึ่งหล่อเลี้ยงครอบครัวของเราให้คงอยู่ได้
 จงจำไว้ว่าทุกสิ่งทุกอย่างในโลกนี้นั้น ล้วนแต่เชื่อมโยงมี
 ความสัมพันธ์กันทั้งสิ้น

(คำกล่าวของหัวหน้าเผ่าชีแอตเติล ใน ซลธริธา สัตยาวัฒน์, 2546 : 7-17)

“จดหมายประวัติศาสตร์” ที่นำเสนอข้างต้นนั้น ได้สะท้อนให้เห็นวิถีคิด
 โลกทัศน์ หรือกระบวนทัศน์ (ซึ่งผู้ศึกษาถือว่าเป็นลักษณะสำคัญของมิติทาง
 วัฒนธรรมที่สนใจศึกษาครั้งนี้) ที่สามารถร่วมกันสร้างสรรค์ “ระบบและคุณค่า
 ทางศีลธรรม” อันเป็นที่รับรู้ร่วมกัน เพื่อกำกับการอยู่ร่วมกันของสมาชิกในชุมชน
 ความรับผิดชอบทางสังคมดังกล่าวนี้ถือเป็นทุนทางสังคมที่เกิดจากการให้
 ความสำคัญกับมิติทางวัฒนธรรม อันเป็นสิ่งเชื่อมโยงปัจเจกชนในฐานะสมาชิก
 ชุมชนท้องถิ่นให้รู้จักใช้ประโยชน์จากฐานทรัพยากรธรรมชาติ เพื่อการยังชีพของ
 ตนร่วมกับชุมชนอย่างอบอุ่น คารวะ และสมดุล เกิดการอยู่ร่วมกันได้อย่าง
 เกื้อกูล สันติ และสร้างสรรค์ ซึ่งเป็นพื้นฐานทางความคิดที่สำคัญที่สุดของมนุษย์
 ในกระบวนการพัฒนาสังคมสู่ความเป็นสมัยใหม่

ในช่วงเวลา 3-4 ทศวรรษที่ผ่านมา กระแสการพัฒนาได้ทำลายคุณค่า
 และความมั่นคงของทรัพยากรธรรมชาติ วิตรอนศักยภาพปฏิสัมพันธ์ระหว่างคน
 และชุมชนกับความหลากหลายทางชีวภาพและสิ่งแวดล้อม ทางด้านการศึกษา
 ได้ละเลยคุณค่าการสืบทอดเรียนรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น ทางด้านการประกอบ
 อาชีพทางการเกษตรมุ่งเน้นการเกษตรเพื่ออุตสาหกรรมมากกว่าการเกษตร
 พอเพียง ขาดการเชื่อมโยงวิถีชีวิตกับความหลากหลายทางชีวภาพกับ

ทรัพยากรธรรมชาติและภูมิปัญญาท้องถิ่น คนและชุมชนชาติจิตสำนึกในการอยู่ร่วมกันกับทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืน แต่ได้ปรับเปลี่ยนเป็นผู้เอาเปรียบและทำลาย เกิดการแย่งชิงในการใช้ทรัพยากรธรรมชาติ ชุมชนชาติวิคิดและการจัดการเพื่อความยั่งยืน (สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, ม.ป.ป.)

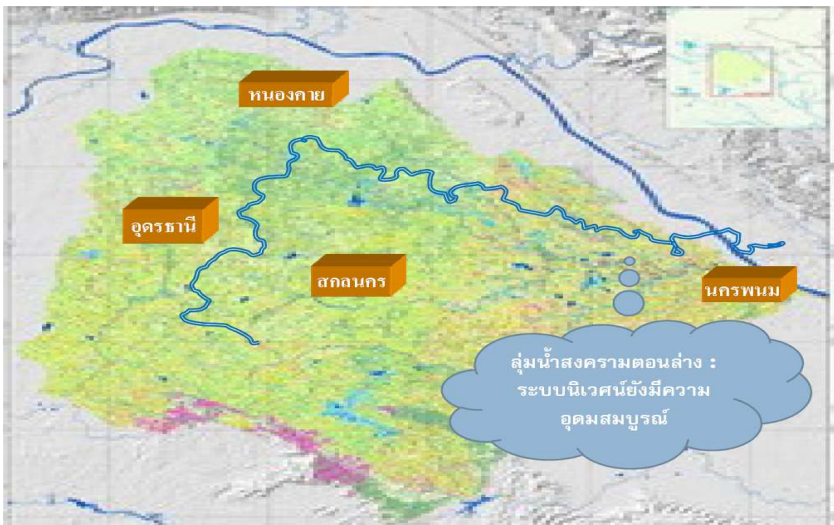
การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษามิติทางวัฒนธรรมในการจัดการทรัพยากรลุ่มน้ำ 2) วิเคราะห์การปรับตัวต่อระบบความสัมพันธ์ทางสังคมและวัฒนธรรมภายใต้เงื่อนไขและบริบทที่แตกต่างกันในการจัดการทรัพยากรลุ่มน้ำสงคราม 3) สังเคราะห์วัฒนธรรมที่เป็นแบบแผนในการดำเนินงานการพัฒนา โดยเฉพาะในด้านการจัดการทรัพยากรลุ่มน้ำ 4) เสนอแนะแนวทางในการจัดการทรัพยากร และมิติของการพัฒนาที่สอดคล้องกับบริบทของสังคมและความยั่งยืน โดยใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ ดำเนินการเก็บข้อมูลด้วยการสังเกต การสัมภาษณ์แบบเจาะลึกผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Informant) และการเข้าร่วมประชุมสัมมนาต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง

2. ลักษณะทางกายภาพของกลุ่มน้ำสงคราม: ลุ่มน้ำแห่งความหลากหลายทางชีวภาพ

บทตอนหนึ่งของวิถีชีวิตของผู้คนริมฝั่งแม่น้ำก่อให้เกิดระบบความสัมพันธ์สำหรับผู้ที่อาศัยโดยรอบ แม่น้ำจึงเปรียบเสมือนเส้นเลือดหลักที่หล่อเลี้ยงชีวิตของชุมชนริมฝั่งแม่น้ำ

แม่น้ำสงครามเป็นแม่น้ำสายสำคัญไหลลงแม่น้ำโขงทางเขตอีสานเหนือ มีต้นกำเนิดจากเทือกเขาภูพานในเขตจังหวัดสกลนคร ไหลผ่านจังหวัดอุดรธานี

หนองคาย และบรรจบกับแม่น้ำโขงที่ตำบลไชยบุรี อำเภอท่าอุเทน จังหวัด นครพนม มีความยาวประมาณ 420 กิโลเมตร ลักษณะของความสมบูรณ์ทาง ภูมินิเวศทำให้ลุ่มน้ำสงครามตอนล่างมีเอกลักษณ์เฉพาะทางธรรมชาติ คือ มีป่า ชนิดต่างๆ ขึ้นอยู่ตามที่ราบน้ำท่วมถึงริมแม่น้ำและห้วยสาขาที่ทนต่อน้ำท่วมเป็น เวลา 3-4 เดือน โดยเฉพาะป่าไผ่ ซึ่งไทบ้าน (ชาวบ้าน) เรียกพื้นที่นี้ว่า "ป่าบุง ป่าทาม" หรือ "ป่าทาม" ซึ่งทำให้วิถีชีวิตคนลุ่มน้ำสงครามนั้นผูกพันกับแม่น้ำ สงครามและป่าบุงป่าทามอย่างแยกกันไม่ออก

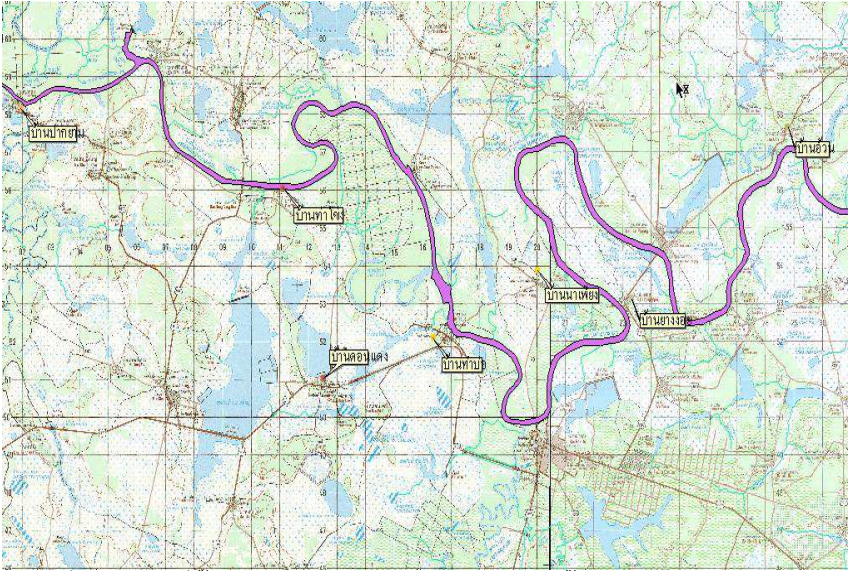

ภาพที่ 1: พื้นที่ลุ่มน้ำสงครามตอนล่าง

3. บริบททางสังคม วัฒนธรรม และทรัพยากรลุ่มน้ำสงครามตอนล่าง

หมู่บ้านทำบ่อตั้งอยู่บริเวณริมฝั่งตลิ่งทางด้านทิศใต้ของลำน้ำสงคราม โดยชุมชนตั้งถิ่นฐานทอดยาวไปตามลำน้ำ ลักษณะภูมิประเทศส่วนใหญ่จึงประกอบด้วยที่ราบลุ่มริมฝั่งแม่น้ำ

หลักฐานที่ได้จากการศึกษา อันเป็นสิ่งแสดงถึงความเป็นอยู่ของชาวบ้านที่มีวิถีชีวิตพึ่งพิงลุ่มน้ำสงครามตอนล่างนั้นมี 3 สิ่งที่สำคัญ กล่าวคือ ข้าวและปลา ความสัมพันธ์ฉันท์พี่น้องที่เสมอภาค หรือความเป็น "ไทบ้าน"(คำเรียกแทนเพื่อนบ้านที่มีความสนิทสนมกัน : ขยายความโดยผู้เขียน) และ ประเพณีพิธีกรรมบนความเชื่อพุทธและผี ทั้งสามอย่างมีความสัมพันธ์ เชื่อมโยงกันเป็นองค์รวม ข้าวปลาอาหารเป็นหัวใจในด้านปัจจัยที่ทำให้คนมีชีวิตอยู่ ความสัมพันธ์ทางสังคมเป็นสิ่งที่ทำให้คนต้องอยู่รวมกันในพื้นที่เดียวกันจนมีความผูกพัน ไว้วางใจ และช่วยเหลือเกื้อกูลกันทางสังคมเป็นชุมชนขึ้นในขณะเดียวกันความเชื่อในเรื่องศาสนาพุทธและผีเป็นสิ่งที่ทำให้คนในชุมชนต้องมีความมั่นคงทางจิตใจและเกิดสำนึกการอยู่ร่วมกันอย่างเสมอภาคในสังคม ซึ่งเห็นได้จากการดำรงอยู่ของบรรดาประเพณีพิธีกรรมในพิธีต่างๆ ของรอบปี

ภาพที่ 2: แสดงที่ตั้งของชุมชนท่าบ่อ บริเวณปากแม่น้ำสงครามตอนล่าง

4. ภูมิปัญญาในวิถีชีวิต

ความรู้ของคนหาปลาแห่งลุ่มน้ำสงครามสะท้อนให้เห็นชัดผ่านเครื่องมือประมงหลายหลากชนิด วิธีการ ระยะเวลากับการเลือกใช้เครื่องมือชนิดต่างๆ ล้วนมีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกับความรู้อีกหลายด้านด้วยกัน กล่าวคือ

4.1 ความรู้เกี่ยวกับสภาพนิเวศของแม่น้ำ อันได้แก่ ลักษณะการไหลของกระแสน้ำซึ่งขึ้นกับการขึ้นลงของระดับน้ำในลำน้ำ คุณภูมิของน้ำ ลักษณะพื้นใต้ท้องน้ำ เช่น คนหาปลาจะรู้ว่าควรใช้เครื่องมือชนิดไหน เช่น ยามน้ำหลากใหม่ๆ หรือที่คนหาปลาเรียกว่า “น้ำแก่ง” จะใช้ ไช่ ลอบ วางดักปลาตามร่องน้ำไหล ตุ่มปลาตด ตุ่มปลาแขยง ก็ใส่ได้ในช่วงนี้ หรืออาจใส่เบ็ด ลอบ ฯลฯ พอน้ำ

ท่วมเต็มไร่นาก็เปลี่ยนมาใส่มอ เพราะปลาจะว่ายเลาะตามทีโนนที่ดอนซึ่งพ้นจากน้ำท่วม พอระดับน้ำเริ่มอยู่ตัว น้ำจะนิ่งอยู่ระยะหนึ่ง ก็เริ่มเปลี่ยนมาใส่ตุ้มปลาขาว เป็นต้น

4.2 ภูมิปัญญาการจัดการน้ำ

การจัดการน้ำในพื้นที่โคก การจัดการน้ำในบริเวณภูมินิเวศโคกหัวไร่ปลายนานั้น ในสมัยก่อนชาวบ้านจะนิยมขุดบ่อน้ำตื้น (น้ำล่างหรือบ่อน้ำจั้น) เพื่อใช้น้ำในการปลูกพืชผักสวนครัวอายุสั้น แต่หากจะปลูกพืชที่ต้องการใช้น้ำในปริมาณมากก็อาศัยน้ำตามฤดูกาล ซึ่งรวมไปถึงการเลือกชนิดของพืชที่ปลูกต้องให้สอดคล้องกับฤดูกาลด้วยเช่นกัน และในปัจจุบันชาวบ้านนิยมขุดสระ (บ่อน้ำ) เพื่อเก็บกักน้ำไว้เพาะปลูกพืชฤดูแล้งอายุสั้นหรือพืชผักสวนครัว

การจัดการน้ำในพื้นที่ทุ่ง (โสภณา) การจัดการน้ำในพื้นที่ทุ่งนั้น มีการปลูกเป็นพืชชนิดหลัก โดยมีการขอยพื้นที่ออกเป็นช่วงๆ และคันด้วยคันดิน (คันนา) เพื่อกักเก็บน้ำ คันนาก็เป็นระบบการจัดการน้ำในแปลงนาระบบหนึ่งซึ่งเป็นกลไกที่ตอบสนองในการใช้ประโยชน์อย่างดียิ่ง กล่าวคือ เมื่อน้ำมากน้ำก็จะไหลล้นคันนาออกไปหรือผ่านทางช่องระบายน้ำที่เจาะไว้ หากน้ำน้อยน้ำก็จะถูกปิดขังเพื่อเก็บน้ำไว้ในแปลงนาและความสูงของคันนาขึ้นอยู่กับลักษณะของสภาพพื้นที่ โดยหลักการการยกคันนาก็เพื่อจะปรับสภาพพื้นที่นาให้เกิดความสม่ำเสมอ เพื่อที่น้ำจะได้หล่อเลี้ยงต้นข้าวทั่วทั้งแปลง

การจัดการน้ำในพื้นที่ทาม เป็นการจัดการน้ำที่ต้องใช้องค์ความรู้หลายๆ ด้านประกอบกัน เช่น ความรู้เกี่ยวกับความแตกต่างของสภาพพื้นที่ ความสัมพันธ์ของระบบการไหลของน้ำ การพัฒนาเทคนิค รวมไปถึงการ

คัดเลือกพันธุ์พืชที่จะเพาะปลูกให้เหมาะสมกับสภาพพื้นที่ จะเห็นได้ว่าวิธีการของการจัดการน้ำของชาวบ้านได้ใช้หลักการที่สอดคล้องและเป็นมิตรกับธรรมชาติมาโดยตลอดตั้งแต่ยุคโบราณต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน

การจัดการน้ำของชาวบ้านท่าบ่อยังทำให้เห็นว่า เป็นเรื่องไม่ง่ายเลยที่จะจัดการน้ำจากกุดแห่งเดียวให้กระจายทั่วถึง แต่ชุมชนที่นี่ก็ทำได้ ให้การจัดการน้ำของชุมชนประสบผลสำเร็จ สิ่งหนึ่งที่เห็นก็คือ ชุมชนเขาอยู่กับตรงนั้น มีความเข้าใจกับพื้นที่ เข้าใจการใช้ประโยชน์ของตนในพื้นที่ของเขาเอง

4.3 การเรียนรู้จากการสังเกตธรรมชาติ

ชาวบ้านมักมีคำอธิบายเกี่ยวกับปรากฏการณ์ทางธรรมชาติและ การคาดการณ์พยากรณ์การเปลี่ยนแปลงภูมิอากาศ ซึ่งชาวบ้านอาจสังเกตเห็นจากพืช สัตว์ และปรากฏการณ์และความเชื่ออื่นๆ ดังนี้ (สพสันต์ เพชรคำ, 2549: 42-45)

การคาดการณ์ที่สังเกตจากพืช ชาวบ้านสามารถคาดการณ์หรือพยากรณ์อากาศได้จากการสังเกตจากพืช เช่น สังเกตจากต้น “หมากผีพ่วน” และ “หมากยาง” หากออกผลดกในปีใดก็พยากรณ์ได้ว่าปีนั้นมีฝนดีและมีน้ำมาก แต่ถ้าหากมีผลน้อยออกผลไม่ดกก็คาดการณ์ได้ว่าปีนั้นจะแห้งแล้ง

การคาดการณ์ที่สังเกตจากสัตว์ สัตว์ที่สังเกตได้ง่ายที่สุดคือ “มด” โดยเฉพาะ “มดลีน” และ “มดแดงไฟ” หากสังเกตเห็นมดอพยพย้ายรังจากดินพากันหามไข่เคลื่อนย้ายขึ้นไปสร้างรังบนที่สูงตามเถียงนาหรือต้นไม้ ในช่วงนั้นมีฝนตกหนักและน้ำท่วม แต่ในทางกลับกันหากเห็นมดย้ายรังลงสู่เบื้องล่างในพื้นดิน ชาวบ้านก็คาดการณ์ภูมิอากาศว่าแห้งแล้ง

การคาดการณ์ที่สังเกตจากปรากฏการณ์และความเชื่อ บางคนสังเกตดูจากเส้นใยแมงมุมที่ลอยไปมาตามอากาศเมื่อเวลามีลมพัด และหากมองเห็นเส้นใยแมงมุมลอยปลิวตามท้องฟ้า เป็นเส้นสีขาวๆ ยาวขนานลอยผ่านหมู่บ้านในช่วงเช้าก็พยากรณ์ว่ามีฝนตกหนัก

ชาวบ้านเชื่อกันว่าคนแก่มัก “ฝันคิ้ว”³ และเกิดขึ้นจริงๆ เช่น ฝันเห็นวัวควายกินหญ้าอยู่บนที่ดอนหมายถึงปีนั้นมีน้ำท่วมมาก หรือฝันเห็น “ควาย” กินหญ้าอยู่บริเวณหน้าบ้านก็คาดการณ์ว่าปีนั้นมีฝนตกหนักและน้ำท่วม แต่ถ้าฝันเห็น “วัว” กินหญ้าอยู่หน้าบ้านก็คาดการณ์ว่ามีแดดจัดและมีฝนตกน้อย ความฝันของคนเฒ่าคนแก่ดังกล่าวเมื่อนำมาบอกเล่าสู่กันฟัง ทำให้บางคนเชื่อถือถึงกับวางแผนในการปรับตัวล่วงหน้าเพื่อให้เกิดผลกระทบต่อการประกอบอาชีพของตนเองน้อยที่สุด

4.4 ความรู้ ระบบกรรมสิทธิ์ และการจัดการทรัพยากรของชุมชน

สำหรับชุมชนริมน้ำสงคราม การเลือกที่ตั้งชุมชนมักเลือกจากแหล่งหาปลาเป็นพื้นที่ที่สำคัญมากที่สุด ชุมชนริมน้ำจึงมักตั้งใกล้กับแหล่งหาปลาที่มีปลาชุกชุมหรือแหล่งที่สามารถใช้เครื่องมือหาปลาที่บ้านได้

คนหาปลาในกลุ่มน้ำสงครามตอนล่างจะเรียกพื้นที่ในการหาปลาว่า “ลวง” ซึ่งหมายถึงพื้นที่ในแม่น้ำที่ช่วงเวลานึงมีการบรรจบกันระหว่างปลาและระบบนิเวศที่เหมาะสมสำหรับการใช้เครื่องมือหาปลาพื้นบ้านชนิดใดชนิดหนึ่ง “ลวง” มีความสลับซับซ้อนของระบบกรรมสิทธิ์และการจัดการซึ่งจะเป็น

³ “ฝันคิ้ว” หมายถึง การฝันแหม่นหรือมักจะเกิดเหตุการณ์ขึ้นจริงตามความฝัน

ตัวกำหนดว่าใครบ้างมีสิทธิเข้าถึงทรัพยากรหรือมีสิทธิลงหาปลา รวมทั้งการที่ต้องดูแลรักษา คือมีทั้งพื้นที่ที่หาปลาที่เป็นกรรมสิทธิ์ส่วนรวม (Common property) และพื้นที่หาปลาที่เป็นกรรมสิทธิ์ส่วนบุคคล (Private property) และกรรมสิทธิ์เฉพาะหมู่เครือญาติ

“ลวง” เฉพาะบุคคลและเครือญาติอาจมีการเปลี่ยนแปลงกรรมสิทธิ์ผ่านการสืบทอดตามประเพณี (Customary rights) หรืออาจจะมีการเปลี่ยนมือโดยผ่านระบบการ “ขอ” คือ คนที่มี “ลวงไม่หมาน” ซึ่งหมายถึงจับปลาไม่ได้ก็สามารถขอจากคนที่มี “ลวงหมาน” ได้ นอกจากนั้น อาจมีการเอาของมาแลกกับ “ลวงที่หมาน” เช่น นำวัวควายมาแลก เป็นต้น คนหาปลาจะเคารพสิทธิใน “ลวง” หรือ “ลั้ง” ของผู้อื่น เช่นไม่วางเครื่องมือหาปลารบกวนพื้นที่หาปลาของคนอื่น ซึ่งกฎเกณฑ์นี้พบได้ทั่วไปในทุกพื้นที่

5. การเปลี่ยนแปลงวิถีชุมชน...สู่ผลกระทบต่อวิถีการจัดการทรัพยากร

ชุมชนท่าบ่อเป็นชุมชนที่มีการปรับตัวในการจัดการทรัพยากรในลุ่มน้ำสงครามตอนล่างภายใต้ระบบนิเวศท้องถิ่นอันเป็นบริบทที่เป็นผลมาจาก “การปรับความสัมพันธ์” ภายในชุมชน และ “การปรับตัว” กับภายนอกชุมชน ดังแสดงให้เห็นในตาราง

ช่วงเวลา	พ.ศ.	สถานการณ์และการเปลี่ยนแปลง
การเข้ามาตั้งหมู่บ้าน	ตั้งหมู่บ้าน- 2470	วิถีชีวิตเป็นการพึ่งพิงทรัพยากรเพื่อยังชีพหาปลา และเก็บของป่า เครื่องมือที่ใช้ไม่มีเทคโนโลยีจากภายนอกเข้าไปเกี่ยวข้อง
	2482	เกิดสงครามอินโดจีน ชาวบ้านทำบ่อต้องส่งขายปลาแตกจำนวนมาก
ช่วงการเปลี่ยนแปลงวิถีชุมชน	2500	พัฒนาเทคโนโลยีประมง สัมปทานจับปลา
	2504	การขยายตัวของเกษตรกรรมพืชไร่ การขยายตัวของการคมนาคม
	2508	บุกพื้นที่ป่าเพราะมีการเผาถ่านมากขึ้น
	2510	บุกเบิกพื้นที่ทำนาปรัง
	2515	การสัมปทานทำไม้ รัฐประกาศเขตอนุรักษ์เพิ่มเติม
	2527	ตั้งโรงงานอุตสาหกรรม ปลุกยูคาليبัตส
ช่วงการตระหนักต่อการลดลงของทรัพยากรและวิถีชีวิตที่เปลี่ยนไป	2535	การกำหนดนโยบายการวางแผนสร้างเขื่อน
	2539	รวมกันก่อตั้ง “ชมรมอนุรักษ์ลุ่มน้ำสงคราม” เพื่อเคลื่อนไหวคัดค้านการสร้างเขื่อนสงคราม
	2546	สร้างองค์ความรู้ในรูปของงานวิจัยไต้บ้าน ในนาม “เครือข่ายนักวิจัยไต้บ้านลุ่มน้ำสงครามตอนล่าง”
	2549	เครือข่ายและขยายงานอนุรักษ์เพื่อความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรในชุมชนท้องถิ่น

ภายใต้วิกฤตการณ์ปัจจุบันที่เปลี่ยนแปลงไปอย่างมากและรวดเร็ว ทั้งด้านการเมือง เศรษฐกิจ และวัฒนธรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่งความทรุดโทรมของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม แต่รูปแบบและวิธีการในการบริหารหรือจัดการการเปลี่ยนแปลงเหล่านี้ยังไม่มี การปรับเปลี่ยนในระดับที่สำคัญและในอัตราที่เร็วเพียงพอเพื่อปะทะกับการเปลี่ยนแปลงเหล่านี้อย่างมีคุณภาพ (ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร, 2545) ทำให้ในสถานการณ์ปัจจุบัน วัฒนธรรมชุมชนได้มีการวิวัฒนาการไปในรูปแบบและความหมายของการนำเอามาใช้เพื่อประกันความเสี่ยงในการตัดสินใจในการดำเนินกิจกรรมต่างๆ ของคนในชุมชน กลายเป็นช่องทางที่ชุมชนใช้ประกันความสำเร็จให้เกิดขึ้น โดยแต่ละพื้นที่ต่างได้กำหนดวิธีการและกระบวนการปรับตัวของการใช้ทุนในชุมชนที่แตกต่างกัน

6. เหลียวหลังการ จัดการแบบพื้นบ้าน

6.1 อุดลักษณะ ชุมชนท่าบ่อ: วิถีชีวิตแบบ “สะเทินน้ำสะเทินบก” จากแห่งชีวิตที่ถูกจัดวางมาโดยธรรมชาติ

ฉากแห่งชีวิตที่ถูกจัดวางมาโดยธรรมชาติของหมู่บ้านท่าบ่อ อาจเป็นภาพไม่คุ้นชินนักสำหรับวิธีการดำรงชีวิตของคนทั่วไป การมีวิถีชีวิตแบบอยู่ร่วมกับน้ำเริ่มขึ้นเมื่อฤดูฝนเดินทางมาถึง ระดับน้ำจะค่อยๆ เอ่อท่วมล้นฝั่ง แล้วหลากลวามเข้าไปยังทุ่งทามและหมู่บ้านอย่างซ้ำๆ โดยจะเป็นเช่นนี้อยู่ทุกปี ตลอด 3-4 เดือนในช่วงฤดูน้ำหลาก

ภาพที่ 3: ลุ่มน้ำสงครามตอนล่าง ฉากชีวิตที่ถูกจัดวางมาโดยธรรมชาติ
ภาพโดย ผู้เขียน

การจัดการทรัพยากรลุ่มน้ำสงครามของชุมชนท่าบ่อจึงมีฤดูกาลจากธรรมชาติในการให้สัญญาณบ่งบอกวิธีการผลิตที่ปรับเปลี่ยนไปตามจังหวะของฤดูกาลน้ำขึ้นลงตามธรรมชาติในทุกปี ทำให้ชุมชนริมน้ำเรียนรู้จนสามารถทำนายอนาคตได้ว่า เมื่อถึงตอนที่น้ำลดลง วิธีการทำมาหากินจะเปลี่ยนไปในอีกรูปแบบหนึ่ง ส่งผลให้ชุมชนมีวิธีการผลิตที่แตกต่างกันไป กล่าวคือในช่วงน้ำลงจึงสามารถทำการเพาะปลูกพืชผักบนที่ดินริมแม่น้ำ การปลูกผัก ปลูกข้าว ทำไร่ทำสวน จึงมีความสัมพันธ์กับธรรมชาติของแม่น้ำ ปรับตัวไปตามความเหมาะสม ส่วนการหาปลาหาได้ตลอดทั้งปี คนหาปลาแม่น้ำสงครามรู้ว่า ช่วงที่น้ำขึ้นปลาจะขึ้นตามน้ำ คือเดือนพฤษภาคมและเดือนมิถุนายน และช่วงที่น้ำลงปลาก็จะลงตามน้ำเช่นกัน คือในเดือนตุลาคม แม่น้ำสงครามจึงเป็นแหล่งอาหาร แหล่งชีวิต เสมือนเส้นเลือดที่หล่อเลี้ยงชีวิตผู้คนมาเป็นเวลาเนิ่นนาน ฤดูกาลธรรมชาติ

ของแม่น้ำสงครามก่อให้เกิดภูมิปัญญาในการใช้และไม่ใช้ทรัพยากร ทั้งในการผลิต การเกษตรกรรมและการประมงก็ขึ้นอยู่กับระบบนิเวศย่อยที่ต่างกันออกไป กระทั่งได้ก่อเกิดวัฒนธรรมที่หลากหลายตลอดสองฝั่งริมแม่น้ำสงครามขึ้น

วิถีชีวิตของชุมชนสองฝั่งเป็นวิถีการดำเนินชีวิตที่เรียบง่าย ผู้คนได้เรียนรู้-อยู่ร่วมและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรอย่างสอดคล้องกับสภาพธรรมชาติ ที่มักหมุนเวียนเปลี่ยนแปลงไปตามเงื่อนไขแห่งฤดูกาล

จะเห็นได้ว่าอัตลักษณ์ (ดูใน อภิญา เพ็ญฟูสกุล, 2546) ของชุมชน ท้าบ่อเป็นการแสดงออกถึงความมีตัวตนของชุมชนในการปรับเปลี่ยน ความสัมพันธ์เชิงอำนาจ ในขณะที่สังคมได้พัฒนาเข้าสู่ความเป็นสังคมสมัยใหม่ มากขึ้น การแสดงออกซึ่งอัตลักษณ์ของชุมชนท้าบ่อนี้ได้ตกย้ำให้รู้ว่าชุมชน ไม่ได้เป็นฝ่ายตั้งรับต่อการเปลี่ยนแปลงเท่านั้น แต่สามารถเคลื่อนไหวในเชิงรุก อย่างสร้างสรรค์ด้วยการสร้างตัวตนผ่านความหมายต่างๆ ทั้งในเชิงการปรับตัว ในการดำรงชีวิตที่สอดคล้องกับสภาพที่อยู่อาศัย การเปลี่ยนแปลงของฤดูกาล การปะทะกับอำนาจการจัดการภายนอก และการเรียนรู้ที่จะสร้างวิถีการสื่อสาร ที่เท่าทันกับสถานการณ์ปัจจุบันเพื่อยืนยันศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์และสิทธิ ของชุมชนในสภาวะที่การเปลี่ยนแปลงต่างๆ ในปัจจุบันมักมีแนวโน้มที่นำไปสู่ การลดทอนความเป็นมนุษย์อยู่เสมอ โดยจะเห็นได้อย่างชัดเจนว่า การแสดง ซึ่งอัตลักษณ์ของชุมชนมีความแตกต่างจากการมีเอกลักษณ์ ซึ่งเป็นการมองจาก ข้างนอกหรือเป็นการให้ความหมายโดยคนนอก ทั้งนี้การมีอัตลักษณ์ของชุมชน จึงเป็นการแสดงออกถึงพลังและศักยภาพในชุมชนที่สามารถปรับตัวและต่อรอง

กับการเปลี่ยนแปลงโดยจะเห็นได้จากพลวัตในการจัดการทรัพยากรของชุมชน
นั่นเอง

6.2 กฎเกณฑ์เชิงจารีต: การจัดการทรัพยากรบนฐานความเชื่อและการ สร้างกลไกการควบคุมในชุมชน

ดงหรือดอนปู่ตา เป็นสถานที่สาธารณะ อันศักดิ์สิทธิ์ของชุมชน ที่
ชาวบ้านให้ความเคารพศรัทธา มาอย่างต่อเนื่อง ผลของความเชื่อนั้น อาจพิสูจน์
ให้เห็นเป็นรูปธรรมไม่ได้ แต่การดำรงวิถีชีวิต ที่พึ่งพิงป่าดอนปู่ตา ทั้งทางจิตใจ
และปัจจัยทางกาย ที่ได้รับประโยชน์จากทรัพยากร และผลิตผลจากป่า อันอุดม
สมบูรณ์นั้น ย่อมบ่งชี้ได้ว่าชุมชนดำเนินชีวิต และมีความหวังอยู่ได้ ในทุกฤดูกาล
และแม้ผสมผสานความเชื่อ ศรัทธาจากผีบรรพชนมาเป็นพุทธศาสนาใน
รูปลักษณะของสำนักสงฆ์ และวัดป่า ซึ่งปฏิเสธเรื่องผีโดยเด็ดขาดนั้น ก็ดูจะ
สามารถเชื่อมโยงความคิดทัศนคติที่เคยมีหรือปฏิบัติกับผีปู่ตาได้ เนื่องจาก
ผีปู่ตามีความผูกพันอย่างแนบแน่นกับชาวบ้านมาตั้งแต่เริ่มก่อสร้างชุมชน

จะเห็นได้ว่าปัจจุบันชุมชนท่าบ่อยังมี พิธีกรรมบูชาเช่นสรวง ก่อนการ
ปักดำหรือแสดงความชื่นชมยินดี เมื่อได้ผลผลิตจากไร่่นา แม้การจากบ้านเรือน
ไปแสวงหาโชคลาภที่อื่น ก็ต้องมากกราบลา ขอพรผีปู่ตา เพื่อให้เกิดสิริมงคล
เป็นต้น ข้อห้ามและข้อปฏิบัติเกี่ยวกับป่าปู่ตานั้น ถือเป็นกฎระเบียบที่ทุกคนใน
ชุมชนต้องยอมรับ พร้อมกับปฏิบัติตามโดยเคร่งครัด มิฉะนั้นจะถูกลงโทษโดย
มติของชาวบ้าน นอกจากนี้ ยังเชื่อว่า หากบุคคลใดไม่ปฏิบัติตาม หรือแสดง
กิริยาอาการ อันสื่อแสดงว่า ดูถูกสถาบันดอนปู่ตา หรือไม่ยอมรับ ภาวะอำนาจ
ของผีปู่ตา ก็จะถูกผีปู่ตาลงโทษ ไม่ทางใดก็ทางหนึ่ง

ปัจจุบันชุมชนยังมีบทบาทอำนาจหน้าที่ ในการบริหารจัดการทรัพยากร ป่าวัฒนธรรมของชุมชน (ป่าดอนปู่ตา) โดยไม่ยอมให้ปัจจัยภายนอกเข้ามามี อิทธิพลทำลายพื้นที่ป่าวัฒนธรรมได้ โดยมีข้อกำหนดเงื่อนไขเป็นแนวปฏิบัติ สำหรับชุมชน

มนุษย์ในฐานะปัจเจกบุคคลและสมาชิกของชุมชนต่างเรียนรู้และ ครอบครอง “ระบบความคิด” เป็นแนวทางพฤติกรรมทางสังคมและวิถีชีวิตเชื่อมโยง ความสัมพันธ์ในชุมชนและสัมพันธ์ภาพกับชุมชนอื่นๆ เกิด “จิตสำนึกรวมหมู่” (Communal spirit) ที่ผูกพันผู้คนและชุมชนไว้ด้วยกัน พึ่งพาอาศัยกัน มีระเบียบ ในการจัดสรร แบ่งปันและเข้าถึงทรัพยากรร่วมกันอย่างเป็นธรรม แบบแผนทาง วัฒนธรรมที่ชุมชนสืบทอดปฏิบัติกลายเป็นสิ่งที่เรียกว่า “ธรรมเนียมของชุมชน” มี ระบบศีลธรรม เคารพเกื้อกูลกันและกันตามสถานภาพและบทบาทในชุมชน เป็น ระบบศีลธรรมแห่งสิทธิที่สัมพันธ์กับความคิด ความเชื่อ และการดำรงอยู่ของ ชุมชนอย่างยั่งยืน

6.3 กติกาชุมชน: ระบบคิดของการจัดการทรัพยากรร่วมของชุมชน

ผลจากการสร้างกติกาเพื่อการจัดการทรัพยากรร่วมของชุมชนเห็นอย่าง เป็นรูปธรรมได้จาก การตัดสินใจที่จะจัดการน้ำเป็นการตัดสินใจของชุมชนเอง การตัดสินใจนี้ยังรวมไปถึงการตัดสินใจเลือกชนิดของพืชที่จะปลูกด้วยว่า ปริมาณน้ำที่มีอยู่นี้จะปลูกอะไรถึงจะมีน้ำพอใช้ เช่นว่า ถ้าปีไหนมีน้ำน้อย ชาวบ้านก็จะปลูกถั่วเขียวแทน เพราะใช้น้ำน้อยกว่าทำนาปรัง เกษตร ผสมผสานที่เขาทำอยู่ ในเรื่องน้ำก็คือการจัดระบบการปลูกพืชให้พอดีกับน้ำ ที่มีอยู่

การจัดการกันเองด้วยข้อตกลงจากกติกาที่เข้าร่วมกัน แม้ไม่มีการระบุ การปฏิบัติอย่างเคร่งครัด แต่ถือเป็นวิธีการที่มีประสิทธิภาพ เพราะกลายเป็น หลักประกันที่ทำให้ชาวบ้านมีข้าวกิน มีปลาให้ยังชีพ มีรายได้จากการหาเห็ด หาผักป่า การขายปลา ไม่ต้องออกจากหมู่บ้าน ระบบความคิดและจัดการ ทรัพยากร ได้ถูกดำรงไว้ภายใต้กฎและระเบียบที่ถูกกำหนดโดยความเชื่อใน สิ่งศักดิ์สิทธิ์ในความคิดของชาวบ้าน สรรพสิ่งทั้งปวงในธรรมชาติล้วนมี จิตวิญญาณทั้งสิ้น ทั้งยังเป็นจิตวิญญาณที่ได้รับความยำเกรงจากมนุษย์ด้วย การจัดการที่เกิดจากการตกลงกันของชุมชนจึงมีอำนาจในการจัดการสูงเพราะมี ผลต่อการปฏิบัติที่แน่นชัด คนส่วนใหญ่ยอมรับ และมีกฎเกณฑ์การควบคุมที่อยู่ ทั้งภายในจิตใจและอำนาจควบคุมนอกเหนือ

ปัจจุบันท่าบ่อพยายามเสนอทางเลือกในการจัดการและแก้ปัญหา ทรัพยากรอย่างเป็นธรรม เช่น ควบคุมการใช้เทคโนโลยีประมงที่ก้าวหน้ามาก เกินไป และสร้างการรับรองสิทธิชุมชนเหนือทรัพยากรในเขตท้องถิ่น เช่น การ แสดงออกผ่านทางแผนชุมชน ซึ่งจะเห็นได้ว่าสิทธิชุมชน และการยอมรับสิทธิ ชุมชน ไม่ได้อยู่ในสภาพหยุดนิ่ง แต่แปรเปลี่ยนและปรับตัวไปตามสภาวะการ เปลี่ยนแปลงและบริบททางสังคม ระบบความคิดที่สะท้อนผ่านความเชื่อเรื่องผี ความเชื่อทางศาสนา จิตสำนึกเชิงศีลธรรมของชุมชน ซึ่งมองผ่านกลุ่มผู้นำทาง ศีลธรรมและแง่มุมของการจัดการระบบนิเวศ ยังดำรงสาระสำคัญของความคิด มาถึงปัจจุบัน คือ มองธรรมชาติอย่างอ่อนน้อม ในฐานะผู้มีพระคุณ เป็น แหล่งกำเนิดและหล่อเลี้ยงชีวิตมนุษย์ เป็นวิถีคิดที่เป็นระบบผ่านการตรวจสอบ

ในชีวิตจริงมายาวนาน มีหลักเหตุผลด้านภูมิปัญญา สืบทอดและผลิตซ้ำผ่านนิทาน ตำนานและพิธีกรรม ตลอดจนจารีตประเพณีของชุมชน

6.4 วัฒนธรรมปลาแดก: กระบวนการทางสังคมในการจัดการทรัพยากรพื้นฐานของวิถีชีวิตชุมชน

ในแง่ของกระบวนการทางสังคม ปลาแดกนอกจากจะเป็นอาหารในตัวของมันเองแล้ว ยังมีบทบาทอื่นแฝงอยู่ในตัว คือพิธีกรรมความเชื่อ การเป็นของฝาก การเป็นสื่อของการสร้างสรรค์ทางสังคม ส่วนประเด็นบทบาทการแบ่งปัน การเป็นของฝาก การร่วมกันกินส้มปลาแดกกับหมากม่วง หมากขามนั้นถือว่าเป็นบทบาทในการทำให้เกิดความสัมพันธ์ในชุมชนอันถือว่าเป็นสิ่งที่ยึดโครงสร้างของสังคมให้มั่นคง

6.5 ระบบคิดและกระบวนการทางวัฒนธรรม: พื้นฐานของสิทธิการจัดระบบความสัมพันธ์ในการจัดการทรัพยากร

กระบวนการผลิตความหมายใหม่จากการเรียนรู้ในระบบความคิดเดิม ภายใต้สถานการณ์ใหม่ เป็นการใส่ความหมายใหม่ และเปลี่ยนความหมายใหม่นั้นมาสร้างกติกาใหม่ เพื่อทำให้ชุมชนสามารถอยู่ร่วมกับทรัพยากร และในขณะเดียวกันก็ใช้กฎเกณฑ์และกติกาใหม่นี้ในการต่อรองหรือปรับแก้กับการเปลี่ยนแปลงกับภายนอกด้วย เนื่องจากเดิมชุมชนอาจอยู่ร่วมกันแบบต่างคนต่างอยู่ การกระทบกระทั่งภายในจึงมีไม่มากทำให้กฎเกณฑ์ กติกาเดิมที่มีใช้ในชีวิตประจำวันก็เพียงพอแล้ว แต่ภายใต้สถานการณ์ใหม่ที่มีการแข่งขันกันจับปลามากขึ้น มีการชิงชิงทรัพยากร มีความขัดแย้งกันทั้งการเข้าใช้ทรัพยากร

จากคนในชุมชนเดียวกัน และจากคนภายนอก เช่น โรงงานอุตสาหกรรม โครงการของรัฐ ดังนั้นปัจจุบันระบบความคิดความเชื่อเดิมจึงจำเป็นต้องมีการสร้างความหมายใหม่แทนและต้องเอาความหมายใหม่เหล่านั้นมาสร้างเป็น กติกา ซึ่งเมื่อก่อนกฎเกณฑ์ กติกาเหล่านั้นอาจเป็นข้อห้ามที่อยู่ในมุขปาฐะ หรือ ข้อห้ามที่อยู่ในความคิดความเชื่อก็เพียงพอที่จะเป็นการควบคุมทางสังคม (Social control) ได้แล้ว ซึ่งไม่เพียงพอที่จะสามารถใช้ในการควบคุมและจัดการ ทรัพยากรในปัจจุบันได้ เนื่องจากมีคนอื่นที่ไม่ใช่คนบ้านเดียวกันเข้ามาเกี่ยวข้อง จึงต้องมีการสร้างสิ่งซึ่งเมื่อก่อนมีอยู่ในความคิดความเชื่อนั้นให้เป็นทางการ มากขึ้น คือ มีการเขียน กำหนด ติความกฎเกณฑ์เชิงจารีตในการจัดการ ทรัพยากรให้เป็นทางการเพื่อสร้างกฎเกณฑ์หรือกติกาแบบใหม่เพื่อการรับรู้ ความเข้าใจ และควบคุมการจัดการทรัพยากรที่มีผลทั้งต่อคนภายในและ ภายนอกชุมชน ตอกย้ำความหมายเดิม การปรับความหมายของวัฒนธรรมเดิม สู่กฎเกณฑ์ในการสร้างความหมายใหม่

7. แลหน้าการจัดการทรัพยากรในสถานการณ์ปัจจุบัน

7.1 วิจัยไทบ้าน: กระบวนการเปลี่ยนความหมายใหม่ในระบบคิดเดิม

ภายใต้การปรับตัวในสถานการณ์ปัจจุบัน

วิถีชีวิตชาวชุมชนลุ่มน้ำสงครามเป็นลักษณะของการหาอยู่หากินแบบ พึ่งพิงธรรมชาติ โดยชาวบ้านยังชีพด้วยการทำประมงและเก็บหาของป่าจาก “ป่าบุงป่าทาม” จนกระทั่งในเวลาต่อมาเกิดการเคลื่อนไหวคัดค้านโครงการ พัฒนาลุ่มน้ำสงคราม หรือเขื่อนน้ำสงครามทางตอนล่างเป็นอีกปรากฏการณ์ที่

ถือว่าเป็นการสร้างพื้นที่ทางสังคมวัฒนธรรมของชุมชนท้องถิ่น ด้วยการรณรงค์สร้างความเข้าใจจนมีวาทกรรมเรื่อง “วัฒนธรรมปลาแดก” ถือเป็นการเปิดแนวรบด้านวัฒนธรรมเพื่อสู้และต้านกับแนวคิดการพัฒนา

การจัดการทรัพยากรลุ่มน้ำสงครามบนเส้นทางการรวมองค์ความรู้แบบวิจัยไทบ้าน นับเป็นมิติใหม่ของการนำภูมิปัญญาชาวบ้านมาผสานกับหลักวิทยาศาสตร์ ส่วนหนึ่งของความสำเร็จของวิจัยไทบ้านในครั้งนี้ เกิดขึ้นจากการที่ชาวบ้านได้ตั้งคำถามการวิจัยตลอดจนนิยามคำถามนั้นด้วยตนเอง งานวิจัยไทบ้านได้นำเอาวิธีวิทยาแบบวิจัยมาปรับใช้ โดยให้ความสำคัญกับความรู้ไทบ้านเรื่องระบบนิเวศ และการเข้าถึงทรัพยากร ประวัติศาสตร์ชุมชน ทั้งการตั้งถิ่น ระบบเศรษฐกิจ วัฒนธรรม และวิถีชีวิตไทบ้านในป่าทาม ทั้งนี้ องค์ความรู้ที่ได้ ยังนำไปใช้ในการจัดการทรัพยากรในชุมชนอย่างยั่งยืน เพื่อให้ชุมชนมองเห็นคุณค่าหรือผลกระทบที่อาจเกิดขึ้นในการใช้ทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชนของตนเอง ส่งผลให้ชุมชนตระหนักว่าทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชนเองเป็นของชุมชน รู้สึกรักและหวงแหน รวมทั้งช่วยกันอนุรักษ์ทรัพยากรของชุมชนร่วมกันอย่างยั่งยืน ที่สำคัญคือ กระบวนการวิจัยไทบ้านทำให้ไทบ้านหลายกลุ่มอาชีพมา "ใส" กัน และนำไปสู่การแก้ไขปัญหาร่วมกัน เช่น การแสวงหาแนวทางเพื่อยกเลิกการใช้เครื่องมือหาปลาเชิงพาณิชย์โดยไม่มีความขัดแย้ง งานวิจัยไทบ้านจึงเป็นเวทีของการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นและแก้ไขปัญหาโดยเริ่มจากชุมชนเอง ซึ่งนับว่าเป็นการจัดการลุ่มน้ำภายใต้การมีส่วนร่วมอย่างแท้จริงของชาวบ้าน

7.2 ความเชื่อมโยงระหว่างชุมชนกับภาคีต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง

ชุมชนลุ่มน้ำสงครามดำรงและสืบทอดวิถีแห่งการดำรงอยู่ที่มีความสอดคล้องกับสภาพแวดล้อม ผ่านกระบวนการสั่งสมและกลั่นกรองจนเกิดเป็น “ระบบความรู้ท้องถิ่น” ซึ่งเป็นองค์ความรู้ที่เปลี่ยนแปลง หมุนเวียนและสอดคล้องกับฤดูกาล ชาวชุมชนลุ่มน้ำสงครามได้พิสูจน์ให้เห็นแล้วว่า การกำหนดนโยบายจากส่วนกลางโดยขาดความคำนึงถึงประชาชนในชุมชนท้องถิ่นเป็นความผิดพลาด ที่ส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิต ขนบธรรมเนียม ประเพณี และทรัพยากรท้องถิ่นอันอุดมสมบูรณ์ พลังชุมชนของชาวลุ่มน้ำสงครามที่ลุกขึ้นยืนหยัดต่อสู้กับนายทุนและนโยบายรัฐ เป็นปรากฏการณ์ทางสังคมที่ชี้ให้เห็นถึงความแตกต่างระหว่างวิถีชีวิตของชุมชนกับรูปแบบการพัฒนาที่เน้นการใช้ทรัพยากรอย่างเข้มข้น ในขณะที่ชุมชนได้เกิดการเรียนรู้ แล้วจึงเลือกที่จะดำเนินและใช้วิถีชีวิตอย่างดั้งเดิม และในการเรียกร้องสิทธิในทรัพยากรท้องถิ่นของตน กลับคืนมา ปัจจุบันมีการการรวมและขยายกลุ่มกิจกรรมเป็นชมรมอนุรักษ์และฟื้นฟูลุ่มน้ำสงคราม และขยายความร่วมมือเพิ่มขึ้นจนกระทั่งสามารถอนุรักษ์ทรัพยากรและความหลากหลายทางธรรมชาติในพื้นที่ลุ่มน้ำสงครามได้ครอบคลุม ซึ่งความสำเร็จเหล่านี้มาจากปัจจัยสนับสนุนด้านภาคี/หน่วยงานต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง

7.3 กระบวนการในการจัดการทรัพยากรลุ่มน้ำสงครามตอนล่างในสถานการณ์ปัจจุบัน

วิธีการสำคัญต่อผลสัมฤทธิ์ในการจัดการทรัพยากรลุ่มน้ำสงครามของชุมชนทำป่ออย่างเป็นรูปธรรม คือ กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนอย่างเท่าทันต่อ

การเปลี่ยนแปลง และความเป็นจริงในระบบความสัมพันธ์ของชุมชนกับทรัพยากรลุ่มน้ำหรือความสัมพันธ์ของมนุษย์กับธรรมชาติ การเรียนรู้ที่ช่วยเหลือหลอมขัดเกลาและร่วมกันสร้างอุดมการณ์เพื่อคุณค่าของชุมชนและทรัพยากรลุ่มน้ำ รูปแบบแนวทางของการรวมตัวกันของชุมชนอื่นๆ ที่เป็นไปเพื่อศักดิ์ศรีของกลุ่มเครือข่ายคือ การยึดอยู่บนหลักการของการพึ่งตนเอง และการมีส่วนร่วมในการจัดการเพื่อเป้าหมายที่ยั่งยืนตามอุดมการณ์ของเครือข่ายที่ได้ตั้งไว้

8. การบูรณาการการจัดการทรัพยากรเพื่อความยั่งยืน

การจัดการทรัพยากรลุ่มน้ำเพื่อความยั่งยืน นอกจากจะเป็นการจัดการเพื่อก่อให้เกิดระบบแห่งความสมดุลและพึ่งพากันระหว่าง ฐานเศรษฐกิจ ฐานสังคม และฐานสิ่งแวดล้อม อันเป็นฐานที่สำคัญของระบบวัฒนธรรมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติแล้ว การจัดการภายใต้กระแสเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อมที่มีความรุนแรงของปัญหาและการเหลือน้อยของทรัพยากรในฐานต่างๆ ในปัจจุบัน จำเป็นจะต้องอาศัยการจัดการภายใต้ “ตัวประสาน” ที่สำคัญ 2 ประการ คือ ความรู้ และจิตวิญญาณ ซึ่งจากการศึกษาในชุมชนทำบ่อทำให้ผู้วิจัยเห็นว่า ตัวประสานที่สำคัญทั้งสองประการนี้ เป็นทั้งปัจจัยเสริมที่ทำให้ชาวบ้านหันมาให้ความสำคัญกับการจัดการวิถีชีวิตของตัวเองซึ่งมีความสัมพันธ์และส่งผลต่อการจัดการทรัพยากรลุ่มน้ำสงครามตอนล่างทั้งในด้านการใช้ประโยชน์และการอนุรักษ์ แต่ในขณะเดียวกันสำหรับกลุ่มคนในชุมชนที่ขาดตัวประสาน คือ ความรู้กับจิตวิญญาณในชุมชน จะเป็นกลุ่มที่ก่อให้เกิดการจัดการทรัพยากรลุ่มน้ำสงครามอย่างทำลายล้าง กล่าวคือ

ความรู้: สร้างพื้นที่ทางเศรษฐกิจและสังคม ความรู้ที่ที่เกิดจาก ภูมิปัญญาที่สั่งสมมาแต่อดีต รวมถึงความรู้ที่เกิดจากการตระหนักรู้ถึงอันตราย จากการเปลี่ยนแปลงทั้งทางเศรษฐกิจ สังคม ทรัพยากรธรรมชาติ และระดับ คุณธรรมที่เสื่อมถอยลงในปัจจุบัน ความรู้ทั้งที่เป็น “ของเก่า” เช่น การยังชีพแบบ พึ่งพาธรรมชาติ การใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างชาญฉลาด ระบบผูกเสี่ยวที่ ก่อให้เกิดการแลกเปลี่ยนและสร้างความสัมพันธ์ทางสังคม และความมั่นคงใน การดำเนินชีวิต การใช้กติกาของความศักดิ์สิทธิ์ในการควบคุม กำกับ และอยู่ ร่วมกัน และ ทั้งที่เป็น “ของใหม่” เช่น การสร้างกระบวนการเรียนรู้จากงานวิจัย ท้องถิ่น การสร้างความร่วมมือในการจัดการทรัพยากรในรูปแบบของเครือข่าย ความร่วมมือ ทั้งในระดับชุมชน ระบบนิเวศลุ่มน้ำเดียวกัน ระดับชาติ และระดับ นานาชาติ ความรู้ดังกล่าวจึงก่อให้เกิดพื้นที่ที่มีความสัมพันธ์ระหว่างสังคมที่เป็น ระบบความสัมพันธ์ในการอยู่ร่วมกัน และเศรษฐกิจที่เป็นระบบแห่งการอยู่รอด จากกระบวนการดังกล่าวก่อให้เกิดพื้นที่ของความสัมพันธ์เกิดขึ้น หรือที่เรียกว่า เป็น “การสร้างพื้นที่ทางสังคมวัฒนธรรม” (Social and cultural space) เพราะ พื้นที่นี้ถือเป็นสมบัติร่วมกันของทุกคน ทั้งในรูปของภูมิปัญญา อุดมการณ์ คุณค่าทางศีลธรรม ซึ่งมีส่วนสำคัญในการสร้างวัฒนธรรมรวมหมู่ ทำให้เกิด ความเป็นเจ้าของร่วมกัน และเกิดความต้องการทำกิจกรรมทางสังคมต่างๆ ร่วมกัน ในพื้นที่ทางสังคมวัฒนธรรมนี้มนุษย์สามารถเรียนรู้ สร้างสรรค์ ผลิตใหม่ และปรับตัวได้ จึงเปรียบได้กับทุนในชุมชนที่เป็นพลังในการเปลี่ยนแปลง (อานันท์ กาญจนพันธุ์, 2538)

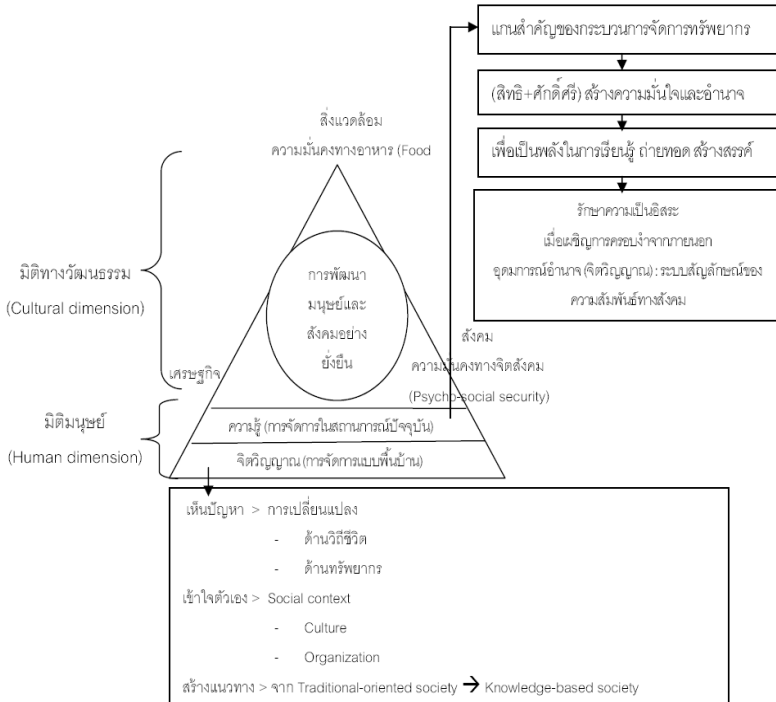
ดังนั้นเมื่อมีความรู้ในการสร้างพื้นที่ทางสังคมและวัฒนธรรมแล้ว ก็สามารถเกิดพื้นที่ใหม่ที่จะสามารถเชื่อมโยงกับความสัมพันธ์ทางจิตวิญญาณที่เคยถูกตัดขาดมาในช่วงที่เกิดการเปลี่ยนแปลงหรือการพัฒนาสมัยใหม่ ซึ่งละทิ้งหรือมองข้ามความสำคัญของจิตวิญญาณมาโดยตลอด ดังนั้นในการแก้ปัญหาการจัดการทรัพยากร ผู้วิจัยไม่ได้มองข้ามข้อเท็จจริงในปัจจุบันที่ความสัมพันธ์ในระดับพื้นที่และความสัมพันธ์ในชุมชนได้ถูกทำลายจนแทบกล่าวได้ว่าทุนในชุมชนถูกทำลายจนไม่สามารถใช้เป็นฐานในการดำเนินการ

จิตวิญญาณ : เป็นแกนสำคัญในการเชื่อมโยง (Relate) กับโครงสร้างและความสัมพันธ์ทางสังคม ซึ่งจะนำไปสู่การจัดการความสัมพันธ์กับทรัพยากรธรรมชาติ ทั้งนี้อาจเปรียบเทียบกับปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในพื้นที่อื่นๆ จากลักษณะและวิธีการของการจัดการทรัพยากรได้ว่า บทสรุปจากการศึกษามีความเป็นไปได้สูงที่จะสามารถก่อให้เกิดการจัดการที่ยั่งยืนและเป็นองค์รวมได้ เนื่องจากพิธีกรรมการไหว้ผีปู่ตาของชุมชนท่าบ่อรวมทั้งชุมชนในริมฝั่งแม่น้ำสงคราม ยังเป็นประเพณีที่ดีปฏิบัติมาอย่างเคร่งครัดและยาวนาน ถือเป็นกิจกรรมที่ทุกคนในชุมชนต้องเข้าร่วม เป็นงานที่สำคัญประจำปี ทั้งในระดับของจำนวนผู้เข้าร่วมที่ไม่เพียงแต่คนที่หาปลาหรือทำนาเท่านั้น แต่หมายรวมถึงสมาชิกทุกคนในชุมชน ลักษณะที่พิเศษภายใต้พิธีไหว้ผีปู่ตา คือ เป็นการสร้างพื้นที่ที่ผู้วิจัยเรียกว่า “การก่อรูปของคนพวกเดียวกัน” ทั้งนี้เพราะแม้ว่าจะเกิดความขัดแย้งจากการใช้ประโยชน์ของทรัพยากรที่มีอย่างจำกัดของชุมชน หรือความเห็นที่แตกต่างกันของการดำเนินกิจกรรมภายในชุมชนที่มีหลายรูปแบบ แต่ในงานไหว้ผีปู่ตา ชาวบ้านทุกคนสามารถพูดคุย ไล่กัน (ทักทายกัน)

ได้เหมือนไม่มีความขัดแย้งกันมาก่อน การให้วิธีปู้ตาจึงเป็นแกนกลางในการเชื่อมโยงระบบความสัมพันธ์แห่งการอยู่ร่วมกันในชุมชน

นอกจากนี้ “วัฒนธรรมปลาแดก” ก็นับได้ว่าเป็นรูปแบบของจิตวิญญาณที่สามารถเชื่อมโยงชาวบ้านเข้ารวมกัน ทั้งนี้ จากคำบอกเล่าที่ผู้วิจัยมักได้ยินเสมอว่า “ยังงี้ก็ยังมีปลาแดกเหมือนกันอยู่” วัฒนธรรมปลาแดกจึงเป็นเสมือนจิตวิญญาณของชุมชนลุ่มน้ำสงคราม และเป็นอุดมการณ์อำนาจที่ผ่านการสืบทอด สร้างความเป็นตัวตนของชุมชนลุ่มน้ำสงคราม ปรับตัวท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงของกระแสทุนนิยม และสร้างสรรค์วิถีชีวิตที่หลอมรวมคนให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันนั่นเอง

จิตวิญญาณจึงเป็นสิ่งที่คงทน และเป็นอุดมการณ์อำนาจที่มีพลัง และมีผลานุภาพในการผลิตซ้ำและสร้างสรรค์การอยู่ร่วมกันของชุมชนได้เป็นอย่างดี ทั้งนี้เพราะแม้ว่าพื้นที่ทางกายภาพ (Space) ที่เป็นโครงสร้างสังคม สิ่งแวดล้อม หรือระบบความสัมพันธ์ทางสังคมจะถูกทำลายไป แต่ยังคงเหลือพื้นที่ที่อยู่เหนือกาลเวลา (Time) คือ มิติของจิตวิญญาณ (หรือ “ความศักดิ์สิทธิ์”) ที่ยังคงผูกพันอย่างแนบแน่นในจิตใจและสำนึกของชุมชน ดังแสดงผ่านพิธีกรรมและวัฒนธรรมดังกล่าว หรืออาจกล่าวได้ว่า แม้พื้นที่ทางกายภาพและสังคมจะถูกทำลายจนแทบเปราะบาง แต่พื้นที่ทางจิตวิญญาณยังสืบเนื่องและยาวนาน (อยู่เหนือกาลเวลา) ในที่นี้ “จิตวิญญาณ” จึงก่อให้เกิดกลไก ในการสร้าง “กติกา” ในการควบคุมและอยู่ร่วมกันในชุมชนได้ ดังแสดงในภาพที่ 4

ภาพที่ 4: มองการจัดการทรัพยากร ผ่านมิติทางวัฒนธรรมสู่การพัฒนาอย่างยั่งยืน

ทั้งนี้ เราจะต้องมีความเข้าใจในมิติเชิงองค์รวมระหว่างวิถีชีวิต วัฒนธรรมและทรัพยากรธรรมชาติ ตัวอย่างเช่น ในกรณีศึกษา คือ การเข้าใจ ปาทามในมิติที่สัมพันธ์กับวิถีชีวิต วัฒนธรรมของชุมชนประมงท้องถิ่น และใน มิติเชิงที่เชื่อมโยงกับทรัพยากรอื่นๆ ในระบบนิเวศเดียวกัน ทั้งนี้เพื่อให้มีวิสัยทัศน์ ที่ยาวไกลและมีแนวร่วมหรือกลุ่มสนับสนุนท้องถิ่นที่หลากหลายกว้างขวางมาก

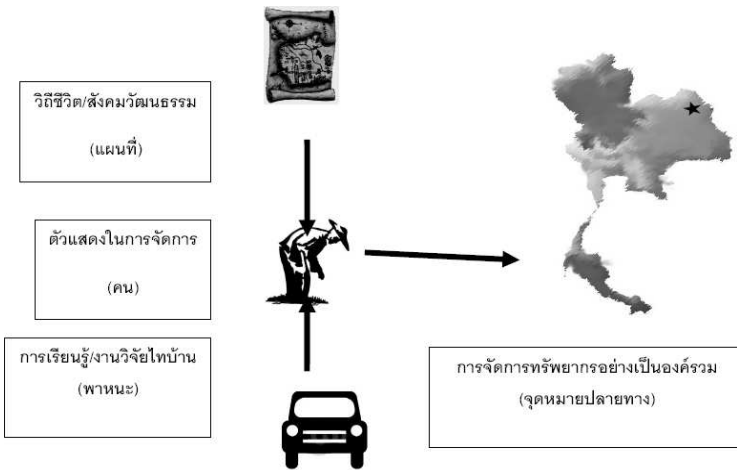
ยิ่งขึ้นในอนาคต โดยทำที่ที่สุดสิ่งเหล่านี้จะยิ่งตอกย้ำให้การจัดการ การอนุรักษ์ และฟื้นฟูทรัพยากรดำเนินไปอย่างมีประสิทธิภาพและยั่งยืน

9. การจัดการวิถีชีวิต เพื่อการจัดการทรัพยากรลุ่มน้ำสงคราม

เพื่อให้งานวิจัยนี้สามารถนำปรากฏการณ์ทางสังคมที่เกิดขึ้นจากการศึกษา “มิติทางวัฒนธรรมในการจัดการทรัพยากรลุ่มน้ำสงคราม” มาใช้ประโยชน์ได้ทั้งที่เกี่ยวข้องโดยตรงและโดยอ้อม ผ่านการผสมผสานแนวคิดวิธีการศึกษาที่ผู้วิจัยได้ใช้ในการศึกษาคั้งนี้ ไม่ว่าจะเป็นข้อมูลจากการศึกษาในภาคสนาม การร่วมการประชุม สัมมนา การจัดเวทีทางวิชาการ (ดังแสดงในวิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล) ที่ผู้วิจัยได้เข้าร่วมในประเด็นที่เกี่ยวข้องและเป็นประโยชน์ต่อการศึกษา ตลอดจนการแลกเปลี่ยนและเรียนรู้ข้อมูลต่างๆ จากผู้มีประสบการณ์ ผู้วิจัยได้นำเสนอบทสังเคราะห์เพื่อการขยายขอบเขตความสามารถในการสืบเสาะแสวงหาข้อมูลเพิ่มเติมจากแหล่งต่างๆ ภายนอก โดยนำมาสังเคราะห์เข้าด้วยกันเพื่อให้ได้แนวทางที่มีความเหมาะสม เป็นประโยชน์ในการคิดต่อยอดความรู้ นำไปสู่การพัฒนาสิ่งใหม่ๆ ที่มีประโยชน์ในประเด็น “การจัดการวิถีชีวิต เพื่อการจัดการทรัพยากรลุ่มน้ำสงคราม”

จากการศึกษามิติทางวัฒนธรรมในการจัดการทรัพยากรลุ่มน้ำสงคราม ตอนล่าง: กรณีศึกษาชุมชนท่าบ่อ อำเภอศรีสงคราม จังหวัดนครพนม หากจะเชื่อมโยงปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในพื้นที่ที่ทำการศึกษา โดยแสดงให้เห็นภาพการจัดการทรัพยากรในลุ่มน้ำสงครามผ่านการพิจารณาในมุมมองของมิติทางวัฒนธรรมนั้น การจัดการทรัพยากรในชุมชนมีเป้าหมายเพื่อให้เกิดการจัดการทรัพยากรอย่างเป็นองค์รวม และเกิดความยั่งยืน ซึ่งเป็นการจัดการที่สามารถใช้

ประโยชน์นี้ได้โดยคนในปัจจุบัน และสามารถตอบสนองความต้องการของคนในอนาคตได้ ทั้งนี้อาจเปรียบเทียบได้ว่า การจัดการทรัพยากรที่เกิดขึ้นในชุมชนท่าบ่อ ก่อให้เกิดรูปธรรมของการจัดการ กล่าวคือ การจัดการทรัพยากรลุ่มน้ำสงคราม จะประสบความสำเร็จได้ต้องอาศัย “แผนที่” และ “พาหนะ” ในการเดินทางสู่ “จุดหมายปลายทาง” หากกล่าวอย่างเป็นรูปธรรม ผู้วิจัยขอเชื่อมโยงการสังเคราะห์ผลการศึกษาดังภาพที่ 5

ภาพที่ 5: การจัดการวิถีชีวิต เพื่อการจัดการทรัพยากรลุ่มน้ำสงคราม

จากแผนภาพข้างต้น จะเห็นได้ว่าชุมชนท่าบ่อมี “แผนที่” ซึ่งก็คือวิถีชีวิตที่เป็นเสมือนวิธีการจัดการทรัพยากรลุ่มน้ำสงครามอยู่ภายในตัว ซึ่งเป็นการจัดการทั้งในเชิงของการเข้าถึง การใช้ประโยชน์ และการอนุรักษ์ เนื่องจากชุมชนท่าบ่อ มีระบบวัฒนธรรม อันได้แก่

ระบบคุณค่า อันหมายถึง ศีลธรรมของส่วนรวม และจิตวิญญาณของความเป็นมนุษย์ เช่น ศาสนา ความเชื่อเกี่ยวกับสิ่งเหนือธรรมชาติ

ระบบภูมิปัญญา ซึ่งครอบคลุมวิธีคิด โดยเฉพาะการจัดการความสัมพันธ์ทางสังคมและธรรมชาติ เพื่อการปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลงของสภาพแวดล้อม และ

ระบบอุดมการณ์ ที่หมายถึงสิทธิและศักดิ์ศรีในการสร้างความมั่นใจและอำนาจ เพื่อเป็นพลังในการเรียนรู้ ถ่ายทอด สร้างสรรค์ ผลิตรายใหม่ เพื่อรักษาความเป็นอิสระเมื่อต้องเผชิญการครอบงำจากภายนอก เนื่องจากอุดมการณ์อำนาจเป็นระบบสัญลักษณ์ของความสัมพันธ์ทางสังคม

โดยทั้ง 3 ระบบนี้ ก่อให้เกิดความสัมพันธ์ของโครงสร้างและความสัมพันธ์ทางสังคมในชุมชน อีกรูปกลายเป็นกลไกที่สร้างการใช้ระบบวัฒนธรรมที่มีอยู่ร่วมกันในชุมชนจัดการทรัพยากร โดย “แผนที่” ในการจัดการทรัพยากรลุ่มน้ำสงครามของชุมชนท่าบ่อ แสดงออกผ่าน การมีอาชีพที่หลากหลาย ค่านิยมในสังคม ทั้งวัฒนธรรมปลาแดก และดอนปู่ตา รวมถึง การปรับตัวเข้ากับสภาพแวดล้อมภายใต้การดำเนินวิถีชีวิตแบบสะเทินน้ำสะเทินบก

นอกจากนี้ในการจัดการทรัพยากรลุ่มน้ำสงครามตอนล่างของชุมชนท่าบ่อยังต้องอาศัย “พาหนะ” ที่ใช้ในการจัดการ นั่นคือ การเรียนรู้ หรืองานวิจัยที่เกิดขึ้นโดยคนในชุมชน (วิจัยไทบ้าน) ทั้งนี้ การเปรียบเทียบการเรียนรู้หรืองานวิจัยไทบ้านเป็นเสมือนพาหนะในการเดินทางสู่ “จุดหมายปลายทาง” คือ การพัฒนาอย่างเป็นองค์รวมนั้น เนื่องจากการได้มาซึ่ง “พาหนะ” ในการเดินทางนั้น จำเป็นต้องอาศัยการลงทุน แต่มิใช่การลงทุนด้วยวัตถุหรือเงินทอง หากแต่เป็น

“การลงทุนทางความคิด” เพราะการพิจารณาภายใต้มุมมองของมิติทางวัฒนธรรมนั้นให้ความสำคัญต่อการพัฒนาความคิดหรือการเรียนรู้ของชุมชน กล่าวคือ ในการลงทุนการพัฒนาใดๆ ต้องมีการลงทุนทางความคิดไปด้วย เพื่อให้คนที่มีส่วนในการจัดการนั้นเกิดความตระหนักและตระหนักรู้ ตรวจสอบ พิจารณา และเข้าใจในตัวเอง ชุมชน เป็นการทราบถึงปัญหา เข้าใจอาการของ ปัญหา และรู้ถึงการแก้ปัญหา ตลอดจนแนวทางการป้องกันปัญหาที่อาจเกิดขึ้น ทั้งนี้เนื่องจากการพัฒนาในมุมมองของมิติทางวัฒนธรรม การพัฒนาอย่างเป็นองค์รวมจะต้องเป็น “การเพิ่มศักยภาพในการกำหนดวิถีชีวิตของความเป็นมนุษย์”

เหนือสิ่งอื่นใด การจัดการดังกล่าวจำเป็นต้องมี “คนหรือชุมชน” เป็นหลักในการดำเนินงาน โดยวิธีการจัดการทรัพยากรที่เหมาะสมกับบริบทของชุมชนท่าบ่อ จากการศึกษาพบว่า เป็นการจัดการที่ถอดแบบออกมาจาก “วิถีชีวิตคนท่าบ่อ” หรือก็คือ การใช้รูปแบบวิถีชีวิตคนในการจัดการทรัพยากรนั่นเอง ทั้งนี้ คนหรือชุมชนที่จะจัดการทรัพยากรได้นั้นจะต้องอ่านแผนที่ให้ออก มีความสามารถในการใช้แผนที่ และที่สำคัญคือต้องมีความเข้าใจในแผนที่นั้นด้วย ซึ่งก็หมายถึงว่า คนหรือชุมชนที่จะสามารถจัดการทรัพยากรในสถานการณ์ในปัจจุบันได้จะต้องเป็นคนที่จะรู้จักตัวเอง เข้าใจตัวเอง และมีจิตสำนึกร่วมทั้งต่อตนเองและสังคม นอกจากนี้ผลจากปรากฏการณ์ในชุมชนที่ศึกษายังพบว่า “พาหนะ” หรือการเรียนรู้ของชาวบ้านเป็นเสมือนการติดตามอาวุธทางปัญญาเพื่อให้สามารถปรับตัวให้เท่าทันกับการเปลี่ยนแปลงในปัจจุบัน

อาจกล่าวได้ว่า การเรียนรู้จากงานวิจัยไต้หวันที่เป็นผลมาจากการตระหนักถึงปัญหาและอยากแก้ปัญหาของทรัพยากรในชุมชนที่ลดลงจนชุมชนไม่สามารถพึ่งพาทรัพยากรได้อย่างเดิม จนต้องเปลี่ยนวิถีชีวิตมาพึ่งพาระบบเงินตราแทน ทำให้ชุมชนไม่สามารถทำกินเพื่อยังชีพได้ปกติ การวิจัยหรือการสร้างการตระหนักจากสถานการณ์ในพื้นที่จึงเป็นเทคนิคหรือวิธีการที่ช่วยเสริมให้การจัดการทรัพยากรลุ่มน้ำสงครามในปัจจุบันเกิด “สถานะใหม่” ทางสังคมเกิดขึ้น หรือเป็นการสร้าง“พื้นที่ทางสังคมวัฒนธรรม (Social and cultural space)” ขึ้นมาใหม่เพื่อการจัดการที่เหมาะสมในยุคปัจจุบันที่ต้องอาศัยการเคลื่อนไหวหรือการขับเคลื่อนด้วยสังคมฐานความรู้ (Knowledge-based society) การเคลื่อนไหวในการจัดการทรัพยากรที่เกิดขึ้นในชุมชนท่าบ่อในรูปแบบดังกล่าวจึงไม่ได้เป็นการ “ต่อต้าน” เหมือนการเคลื่อนไหวในการจัดการทรัพยากรในพื้นที่อื่นๆ ซึ่งสถานการณ์มีความรุนแรงของปัญหามากกว่า แต่เป็นการเคลื่อนไหวเพื่อสร้างการ “ต่อรอง” และแสดงออกซึ่งความสามารถในการจัดการทรัพยากรลุ่มน้ำสงครามทั้งด้วยวิธีการจัดการแบบพื้นบ้านดั้งเดิม หรือจะเป็นการจัดการที่เป็นทางการผ่านการสร้างความรู้ภายใต้วิธีการที่ทันต่อสถานการณ์ปัจจุบัน

การเรียนรู้หรืองานวิจัยไต้หวันในชุมชนท่าบ่อจึงเป็นเสมือนพาหนะที่ช่วยอำนวยความสะดวกและเพิ่มความรวดเร็วในการเดินทาง แต่ทั้งนี้ พาหนะดังกล่าวต้องสามารถผสมผสานหรือกลายเป็นส่วนหนึ่งที่ผนวกเข้าไปกับวัฒนธรรมของชุมชน (Internalization) เพื่อให้เกิดความชำนาญและเกิดทักษะในการใช้ตลอดเวลา

ดังนั้น การจัดการทรัพยากรกลุ่มน้ำสงครามตอนล่างจึงไม่ใช่การจัดการที่อาศัย “เทคนิค” หรือ “เครื่องมือ” เป็นปัจจัยสำคัญในการจัดการ แต่ต้องให้ “คน” หรือ “ชุมชน” เป็นตัวแสดงหลักผ่าน “วิถีชีวิตของคนหรือชุมชน” นั้น คือเป็นการจัดการภายในวิถีชีวิตของชุมชนให้ดีกว่าก่อน เพื่อให้วิถีชีวิตชุมชนนั้นเป็นตัวแสดงในการจัดการทรัพยากร อันจะเป็นการจัดการที่ผูกติดไปกับคนหรือชุมชนอย่างยั่งยืน เพียงแต่ในบางขณะ การจัดการอาจต้องมี “เทคนิค” หรือ “เครื่องมือ” เป็นอุปกรณ์เสริมบ้าง เพื่อเพิ่มประสิทธิภาพและเร่งประสิทธิผลของการจัดการให้ดียิ่งขึ้น ทั้งนี้ การจะเดินทางไปสู่จุดหมายปลายทาง (หรือ การจัดการทรัพยากรอย่างเป็นองค์รวม) นั้น จำเป็นต้องมีคนเป็นตัวแสดงหลัก หรือให้วิถีชีวิตของคนเป็นผู้เดินทางเอง ซึ่งการเดินทางสู่ปลายทางนั้นจะต้องอาศัยแผนที่ (หรือ วิถีชีวิตของชุมชน) และ พาหนะ (หรือ การเรียนรู้ ฐานวิจัย ไทบ้าน) ในการเดินทางร่วมด้วยนั่นเอง

10. ข้อเสนอแนะจากการศึกษา

ก. ผลจากการศึกษานี้สามารถอธิบายได้ในความสำคัญของการพัฒนาที่ต้องคำนึงถึง “บริบท” ที่มีความสำคัญยิ่ง ทั้งนี้เพราะบริบททางสังคม วัฒนธรรม และสภาพแวดล้อมนั้นจะเป็นกรอบและตัวแปรสำคัญที่ส่งผลต่อทิศทางการพัฒนา ทั้งในส่วนที่เป็นปัจจัยทางบวกและปัจจัยทางลบ กล่าวคือ ชุมชนทำบ่อมีบริบทของสถานการณ์ในชุมชนที่ยังไม่รุนแรงนัก หากเปรียบเทียบกับชุมชนอื่นๆ ที่ถูกทำลายฐานทรัพยากรของชุมชน

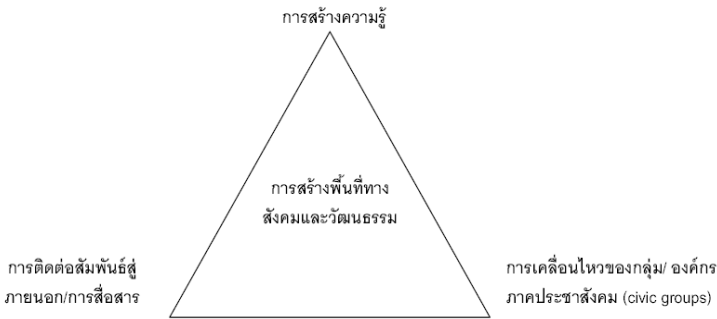
“บริบท” ของชุมชนทำบ่อที่ยังไม่ถูกรบกวนทั้งจากโครงการพัฒนา หรือ ความเสื่อมสลายของระบบนิเวศมากนัก จึงเป็นคำตอบให้ชุมชนสามารถนำ

วิถีชีวิตที่อยู่ร่วมกันกับฐานทรัพยากรธรรมชาติในอดีตมาใช้ในการจัดการทรัพยากร เช่น การมีวิถีการผลิต และอาชีพที่หลากหลายเพื่อการสร้างความมั่นคงในการยังชีพ การปรับตัวในรูปแบบของวิถีชีวิตแบบสะเทินน้ำสะเทินบก เพื่ออยู่ร่วมกับระบบนิเวศทั้งในยามแล้งและน้ำหลาก การเรียนรู้การจัดการวิถีชีวิตชุมชนเพื่อนำไปสู่การจัดการทรัพยากรลุ่มน้ำสงครามของชุมชนท่าบ่อที่เป็นบทสรุปของผลการศึกษานี้ อาจนำไปสู่การจัดการทรัพยากรที่เหมาะสมของชุมชนอื่นๆ ที่มี “บริบท” ที่ใกล้เคียงกับชุมชนท่าบ่อ

ข. การจัดการทรัพยากรในพื้นที่ที่สถานการณ์มีความรุนแรงอาจไม่สามารถจัดการได้ด้วยการใช้วิถีชุมชนที่มีอยู่แต่เดิมในการจัดการ เพราะอาจไม่มีอำนาจในการต่อรองมากเพียงพอกับอำนาจการจัดการในระดับบน ชุมชนต้องมีความสามารถในการประเมินสถานการณ์และบริบทแวดล้อม เพื่อหาวิธีการที่เหมาะสม ซึ่งเป็นวิธีการเฉพาะที่สอดคล้องกับชุมชนนั้นๆ

ค. ชุมชนควรมีการเคลื่อนไหวการจัดการทรัพยากรผ่านวิถีชีวิตของชุมชน ซึ่งแสดงให้เห็นได้ว่าวัฒนธรรมในการใช้ทรัพยากรมีความสอดคล้องและเกื้อกูลกันกับธรรมชาติทั้งในด้านการใช้และการรักษา และยืนยันได้ว่าชุมชนสามารถมีชีวิตรอยู่ได้ด้วยความรู้ของชุมชน โดยการนำเสนอประเด็นเหล่านี้ต่อสังคม เพราะขณะนี้ยังมีคนในสังคมอีกจำนวนมากที่รับรู้ข้อมูลที่คลาดเคลื่อนจากความจริง ซึ่งหากไม่มีการเสนอเพื่อสร้างความตระหนักและการรับรู้ภาคภายในสู่การรับรู้ของคนภายนอก ความรู้และวิถีชีวิตที่สัมพันธ์กับทรัพยากรจะเหลือเพียงตำนานในหน้าหนังสือเท่านั้น

ทั้งนี้อาจให้ความสำคัญในการสร้างพื้นที่ทางสังคมวัฒนธรรม (Social and Cultural Space) ในการจัดการวิถีชีวิตชุมชน เพื่อการจัดการทรัพยากร โดยอาศัยการสื่อสาร ทำความเข้าใจ เชื่อมโยงกันใน 3 ส่วน คือ เรื่องสื่อ การสร้างองค์ความรู้ และการเคลื่อนไหว ดังแสดงในแผนภาพที่ 6

ภาพที่ 6: การสร้างพื้นที่ทางสังคมวัฒนธรรมในการจัดการทรัพยากร

ง. ลักษณะประการหนึ่งของผลกระทบทางสิ่งแวดล้อมในกลุ่มน้ำยุคปัจจุบันที่แตกต่างจากก่อนหน้านี้อีกคือ โครงการพัฒนาขนาดใหญ่ได้ทำให้เกิดปัญหาสิ่งแวดล้อมในลักษณะข้ามพรมแดน (Trans-boundary environmental problems) ซึ่งได้ปรากฏมากขึ้น และส่งผลกระทบต่อจัดการและการเข้าถึงทรัพยากรของชุมชนที่มีความสลับซับซ้อนมากขึ้นเนื่องจากต้นตอของปัญหาอาจจะเกิดในอีกประเทศหนึ่ง เช่น การสร้างเขื่อนยาสีในเวียดนามที่กระทบต่อชนพื้นถิ่นทางท้ายน้ำในกลุ่มน้ำเซซานในกัมพูชา และการสร้างเขื่อนกันแม่น้ำโขงของจีน เป็นต้น

การพัฒนาในลุ่มน้ำนานาชาติได้ก่อให้เกิดปัญหาสิ่งแวดล้อมข้ามพรมแดน โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเปลี่ยนแปลงของระบบนิเวศ นั้นหมายถึงว่าคนท้องถิ่นไม่สามารถเข้าถึงทรัพยากรแม่น้ำโขงอย่างที่เคยเป็นมาหลายชั่วอายุคน การจัดการในระดับนโยบายในสถานการณ์ปัจจุบันจึงไม่ได้อยู่เพียงขอบเขตในระดับประเทศเท่านั้น หากแต่สถานการณ์ของปัญหายังเป็นการข้ามพรมแดนเข้ามาจากภายนอก การดำเนินมาตรการต่างๆ จึงควรมีการป้องกันและสร้างแนวทางการจัดการร่วมกันตามขอบเขตของปัญหาที่ขยายออกไปด้วย กล่าวคือ อาจเป็นการส่งสัญญาณและการให้ความสำคัญกับผลกระทบระดับนานาชาตินี้ รวมทั้งการสร้างข้อตกลงเพื่อการตระหนักและเคารพในสิทธิข้ามพรมแดนด้วย

จ. การยึดติดกับความคิดเชิงบวกในลักษณะของการสร้างงานพัฒนาในรูปของโครงสร้างพื้นฐานได้เกิดขึ้นมากมายในงานท้องถิ่น เช่น ถนน โรงไฟฟ้า เขื่อน ฯลฯ แต่แนวทางดังกล่าวนอกจากเป็นการพัฒนาที่ขาดความรู้ความเข้าใจในบริบทของท้องถิ่นอย่างสิ้นเชิงแล้ว ยังเป็นการสร้างปัญหาและสร้างความขัดแย้งให้เกิดขึ้นในท้องถิ่น ปัญหาที่แท้จริงไม่ได้รับการแก้ไขและปัญหายังถูกสะสมไว้โดยเลียงเป็นการทำงานเชิงบวกแทน แต่หากการดำเนินงานให้ความสำคัญกับการสร้างความรู้ ซึ่งเป็นความรู้ 2 ฐาน คือ ความรู้ที่เกิดจากความรู้ในชุมชนเองและความรู้ที่เชื่อมโยงกับภายนอก ซึ่งนอกจากจะเป็นประโยชน์และเหมาะสมกับการดำเนินงานท้องถิ่นแล้ว ความรู้ที่เกิดขึ้นยังเป็นการสร้างจิตสำนึกให้เกิดขึ้นในกระบวนการดำเนินงาน และโดยเฉพาะในสภาพการณ์ที่จิตสำนึกในท้องถิ่นห่างหายไปมากเช่นนี้ การสร้างความรู้แก่

ประชาชนและใช้การศึกษานำการพัฒนาจะเป็นการเพิ่มประสิทธิภาพการดำเนินงานท้องถิ่นและเกิดประสิทธิผลในอีกทางหนึ่งด้วย

๑. การให้โอกาสและข้อมูลอย่างทั่วถึงแก่ประชาชนในการรับรู้ปัญหา และสิทธิในการดำเนินการเพื่อแก้ไขปัญหา และสร้างแนวทางการพัฒนาด้วยตนเอง โดยอาจเพิ่มบทบาทของท้องถิ่น และความร่วมมือจากภาคส่วนอื่นๆ ในการทำการวิเคราะห์ “แผนที่ชีวิต” ที่เป็นเสมือนพิมพ์เขียวของชาวบ้านในกระบวนการวิเคราะห์ ติดตามและประมวลผลการดำเนินงานท้องถิ่น เพื่อการมีส่วนร่วมและแก้ไขปัญหาอย่างต่อเนื่อง ทั้งนี้ภายใต้การมีส่วนร่วมของประชาชน จำเป็นต้องอาศัยองค์ประกอบ 2 ส่วน คือ เสถียรและชวบน เพื่อนำให้ท้องถิ่นเกิดการเปลี่ยนแปลง ประกอบกับการนำกลุ่มที่พื้นน้ำและกลุ่มที่อยู่ใต้น้ำ มาสร้าง “กระบวนการ” ร่วมกัน ภายใต้ความรู้สึกร่วมกันดูแลและช่วยเหลือซึ่งกันและกันในท้องถิ่น ส่งเสริมการพัฒนากำลังท้องถิ่น สร้างกลไกการมีส่วนร่วมและเคารพในการดำเนินการภายใต้กติกาเดียวกัน เพื่อเป็นแนวทางการแก้ปัญหา และกำหนดแนวทางหรือนโยบายการพัฒนาอย่างยั่งยืนต่อไป

อนึ่ง กระบวนการได้มาซึ่งนโยบายสาธารณะไม่มีสูตรสำเร็จตายตัว หากแต่ทุกคนต่างเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการร่วมกัน แต่ทั้งนี้วิถีทางหนึ่งในการสร้างและทำความเข้าใจต่อกระบวนการนโยบายสาธารณะนั้น ผลจากการศึกษาคั้งนี้จะเป็นส่วนหนึ่งที่ช่วยยืนยันถึงความเหมาะสมและสอดคล้องในการที่จะต้องหันมาให้ความสำคัญและสนใจภายใต้กรอบคิดของ “มิติทางวัฒนธรรม” ซึ่งจะเป็นเสมือนน้ำยาขัดกระจกแว่นในการมองการพัฒนาและการกำหนดนโยบายให้มีความชัดเจนและเป็นไปในแนวทางที่เหมาะสมยิ่งขึ้น

11. ประเด็นเสนอแนะ: มิติทางวัฒนธรรมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติกับทางเลือกการพัฒนา

การแสวงหาทางเลือกการพัฒนาในมิติวัฒนธรรม อยู่ที่กระบวนการต่างๆ 4 ประการ คือ

11.1 การเสริมสร้างพื้นที่ทางสังคมวัฒนธรรม (Social-Cultural Space)

การเปิดพื้นที่การเคลื่อนไหวของศักยภาพของชุมชนและการสร้างความหมายของชุมชนในบริบทที่เปลี่ยนแปลงไป จึงเป็นการปรับตัวให้ทันต่อสถานการณ์ใหม่ๆ ความรู้ของชาวบ้านมีลักษณะเป็นความรู้ที่เกิดขึ้นจากการปฏิบัติ หรือความรู้ที่ได้จากการปฏิบัติจริง ในขณะที่เดียวกันความรู้ก็แฝงไปด้วยคุณค่า กฎเกณฑ์ และอำนาจ นอกจากนี้ ความรู้ท้องถิ่นเป็นสิ่งที่สามารถเปลี่ยนแปลง ปรับเปลี่ยนได้ ไม่ได้หยุดนิ่งหรือเป็นสัจธรรมที่แน่นอนตายตัว ซึ่งปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นนี้เรียกว่าเป็น การสร้างพื้นที่ทางสังคมวัฒนธรรม (Social and cultural space) แสดงให้เห็นศักยภาพของชุมชน ในฐานะกลไกสำคัญที่จะช่วยพิทักษ์รักษาและฟื้นฟูความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติ ระบบความสัมพันธ์ที่ดีในชุมชน โครงสร้างทางสังคมที่มีการดูแลซึ่งกันและกัน

11.2 การเสริมสร้างความเข้มแข็งให้องค์กรชุมชน (Strengthening community organization)

พลังของกลุ่มหรือองค์กรชุมชนเป็นวิธีการหนึ่งในการสร้างอำนาจในการจัดการให้เกิดขึ้น เพราะอำนาจในการจัดการ ผู้ที่จะมีอำนาจอันชอบธรรมนี้ จึงจะมีสิทธิในการจัดการ โดยที่ชุมชนต้องแสดงความเป็นเจ้าของ และแสดง

พลังในการจัดการ หากชุมชนเกิด “สำนึกในความเป็นเจ้าของ” (Sense of belonging) แล้ว ในกระบวนการต่อมาชุมชนจะแสวงหาอำนาจในการจัดการ

11.3 การเสริมสร้างประชาสังคม (Civil society)

การเสริมสร้างประชาสังคม (Civil society) หมายถึง การเพิ่มพื้นที่สาธารณะ ซึ่งเป็นเสมือนเวทีที่จะช่วยเปิดโอกาสให้ชุมชนมีส่วนร่วมมากขึ้น สามารถทำความเข้าใจและเคารพสิทธิซึ่งกันและกัน พร้อมทั้งสามารถรวมตัวกันเป็นองค์กรหรือเครือข่ายที่เข้มแข็ง การเสริมสร้างประชาสังคมนับได้ว่าเป็นการพัฒนาในมิติทางวัฒนธรรมที่สำคัญยิ่ง เพราะแสดงถึงความสามารถในการผลิตใหม่ทางวัฒนธรรม ที่ดึงให้ชุมชนท้องถิ่นต่างๆ เข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาอย่างแท้จริง ในการร่วมวางกฎเกณฑ์ และกติกาของสังคม เพื่อให้ทุกคนมีส่วนร่วมรับผิดชอบ ตรวจสอบ และได้ประโยชน์จากสังคมอย่างเสมอภาคและเป็นธรรม (อานันท์ กาญจนพันธุ์, 2538)

11.4 การเคารพสิทธิของความแตกต่างหลากหลายของพหุสังคม (Plural society)

เป้าหมายหรือจุดเน้นในการพัฒนานั้นให้ความสำคัญในประเด็นเชิงเทคนิคและวิธีการ การให้ความสำคัญในลักษณะนี้จึงเป็นการเบี่ยงเบนต่อความสำคัญของ “คน” หรือพัฒนาไปเพื่อตอบสนองเป้าหมายในเชิงวัตถุ แต่คนไม่ได้เป็นเป้าหมายของการพัฒนา จึงส่งผลถึงความไม่ยั่งยืนในระยะยาว นั่นเป็นเพราะไม่สามารถให้ผลการปฏิบัติเกิดผลในตัวคน คนจึงก่อให้เกิดปัญหา

หรือเมื่อมีปัญหาเกิดขึ้นใหม่หรือในลักษณะเดียวกัน คนก็ไม่มีภูมิปัญญา ภูมิคุ้มกัน และภูมิสังคมในการเผชิญปัญหาหรือหาทางออกได้

ทั้งนี้ เหตุจากการไม่ตระหนักในการดำเนินงานหรือการพัฒนาใดๆ ก็ตามแต่นั้นขาดความสัมพันธ์เชื่อมโยงกับกลุ่มชนผู้สร้างสรรคัวัฒนธรรมนั้น ไม่ได้สนใจบริบทและเงื่อนไขของสังคมของกลุ่มชนผู้เป็นเจ้าของวัฒนธรรมว่า ต้องปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นรวดเร็วรอบตัวอย่างไร รวมถึงการเคารพ สิทธิของความแตกต่างหลากหลายของพหุสังคม (Plural society) ด้วย ดังนั้นจึง จำเป็นจะต้องทำความเข้าใจในความหมายของวัฒนธรรมให้ต้องแท้และชัดเจน เสียก่อนเพื่อให้วัฒนธรรมเป็นพลังสร้างสรรค์ที่แท้จริงของสังคม ในความ พยายามที่สื่อความหมายของวัฒนธรรมในลักษณะที่เคลื่อนไหวและมีพลัง ดังนั้นจึงต้องหันมาให้ความสำคัญต่อสิ่งที่เรียกว่า ชีวิตวัฒนธรรม (หรือก็คือ การ มองภายใต้มิติทางวัฒนธรรม: ผู้เขียน) การเคารพสิทธิของความแตกต่าง หลากหลายของพหุสังคม เพราะการมองวัฒนธรรมที่เกิดจากการเคารพในสิทธิ และความหลากหลายของพหุสังคมนี้ จะกระตุ้นให้เกิดความสนใจวิเคราะห์ สังคมและชีวิตของกลุ่มชนผู้เป็นเจ้าของวัฒนธรรมไปพร้อมๆ กับการทำความเข้าใจลักษณะทางวัฒนธรรมที่ต้องปรับตัวเปลี่ยนแปลงไปตามสภาวะแวดล้อม อยู่เสมอ เพราะไม่มีวัฒนธรรมใดอยู่อย่างโดดเดี่ยว แต่ต้องสัมพันธ์กันอย่าง ซับซ้อนหลายระดับ ตั้งแต่ระดับท้องถิ่นจนถึงระดับโลก (ศรีศักร วัลลิโภดม, 2541)

11.5 บทส่งท้าย

อาจกล่าวได้ว่ามิติทางวัฒนธรรมในการจัดการทรัพยากรของชุมชนนั้น เป็นการจัดการที่ต้องสัมพันธ์กับวิถีชีวิต มิติทางวัฒนธรรมในการจัดการ ประเด็นสำคัญที่พบ คือ ความสัมพันธ์แนวราบในชุมชน คือ การช่วยเหลือเกื้อกูลกัน การอยู่ด้วยกันในฐานะความเป็นพี่เป็นน้องเป็นชุมชน (แม้จะมีความขัดแย้งกัน แต่เมื่อถึงงานบุญประจำปี พิธีกรรมของชุมชน หรือแม้กระทั่งการออกไปหาปลา ก็ จะพูดคุย ถามไถ่สารทุกข์สุกดิบกัน) เป็นการจัดการที่ต้องเชื่อมโยงกับชีวิต วัฒนธรรมในท้องถิ่น หรือกล่าวได้ว่าเป็นการจัดการที่เห็นความสำคัญของ “คน” โดยยึดเอาวิถีชีวิตของคนในชุมชนเป็นตัวนำในการจัดการ แต่ทั้งนี้จะต้องเป็น การดำเนินวิถีชีวิตที่เหมาะสม อยู่ร่วมและเคารพกับทรัพยากรธรรมชาติอย่าง สมดุล ดังที่ ประเวศ วะสี (2547) ได้อธิบายเปรียบเทียบว่า การอ่านนิยายไม่ ลำบากเหมือนอ่านตำรา เพราะในนิยาย “เต็มไปด้วยชีวิตของผู้คน” ฉะนั้นแม้ตัว ละครจะมีใครบ้าง ทำอะไร ถูกผิด เหมาะสมหรือไม่ก็จำและเข้าใจได้ทั้งหมด ซึ่ง อาจสรุปได้ว่าการเรียนรู้ที่เกิดจากการให้ความสำคัญในวิถีชีวิตสามารถนำไปสู่ วิธีการในการจัดการสิ่งต่างๆ ที่เป็นผลเกิดจากการดำเนินชีวิตหรือเป็นผลกระทบ ต่อวิถีชีวิตได้อย่างเหมาะสมและเป็นจริงได้มากที่สุด

หากแต่ “บริบท” หรือการเปลี่ยนแปลงภายใต้สถานการณ์ที่ทรัพยากร ถูกทำลายอย่างมาก ประกอบกับการพัฒนาจากภายนอกที่สร้างความ เลื่อมโทรมและปัญหาด้านระบบนิเวศของชุมชนก็เป็นสัญญาณที่ทำให้ชุมชนที่มี ฐานการยังชีพที่ต้องพึ่งพิงทรัพยากรในท้องถิ่นเป็นหลัก มีความจำเป็นต้องสร้าง และเรียนรู้แนวทางในการจัดการที่สามารถต่อรองกับการเปลี่ยนแปลงรูปแบบ

ใหม่ที่เกิดขึ้น ในกรณีของชุมชนท่าบ่อได้ใช้กระบวนการเรียนรู้และสร้างการมีส่วนร่วมเพื่อให้คนในชุมชนเกิดความตระหนักและสร้างอุดมการณ์ร่วมกันในการจัดการทรัพยากรที่มีบริบทที่เปลี่ยนแปลงไป ดังจะเห็นได้จากรูปแบบของการเรียนรู้ผ่านงานวิจัยไทบ้าน การสร้างเครือข่ายในการอนุรักษ์ลุ่มน้ำสงคราม เป็นต้น สิ่งเหล่านี้เป็นเครื่องมือที่เพิ่มพลังในการจัดการทรัพยากรที่เท่าทันต่อสถานการณ์ที่ถูกรุกคืบจากการแสวงหาผลประโยชน์ของคนภายนอก การจัดการจึงต้องแสดงศักยภาพของชุมชนที่มีการเคลื่อนไหวบนฐานของความสามารถในการจัดการและความเข้มแข็งของการดำเนินงานในการดูแล รักษา และใช้ประโยชน์อย่างมีประสิทธิภาพภายใต้การจัดการของชุมชน

การที่ผู้วิจัยให้ความสำคัญในการศึกษาและทำความเข้าใจจากมิติทางวัฒนธรรมซึ่งมีความหลากหลายและซับซ้อนแตกต่างกันไปของการดำเนินงานแก้ปัญหาและพัฒนาในแต่ละท้องถิ่น เพื่อตอบคำถามต่อองค์รวมของวิถีชีวิต คุณค่า และอุดมการณ์ของการเคลื่อนไหวของชุมชนที่สร้างสรรค์ ปรับเปลี่ยน และสะสมขึ้นมา ในความพยายามที่จะแสดงออกถึงการปรับตัวต่อระบบความสัมพันธ์ทางสังคมและวัฒนธรรมภายใต้เงื่อนไขและบริบทที่แตกต่างกันในการเกิดขึ้นและปรับตัวของการดำเนินงานในการจัดการลุ่มน้ำสงคราม โดยผู้วิจัยเห็นว่า การพัฒนาบนฐานของวัฒนธรรม ประกอบกับการเสริมสร้าง การดำเนินงานในชุมชน ซึ่งเรียกได้ว่าเป็นทุนของชุมชนรูปแบบหนึ่งนั้น มีความจำเป็นที่จะต้องศึกษาวิจัยเพื่อสร้างความรู้ ความเข้าใจ และให้ความสำคัญต่อการสร้างความรู้ที่จะนำไปสู่การอธิบายและการสร้างมโนทัศน์เกี่ยวกับมิติทางวัฒนธรรมเพื่อนำไปสู่การสร้างทางเลือกสำหรับการพัฒนาของสังคมไทยต่อไป

ทั้งนี้ จะเห็นได้ว่า แนวทางในการจัดการทรัพยากรที่เหมาะสมนั้นเกิดจากวิถีชีวิตของคนในท้องถิ่นที่เป็นผลผลิตจากการสร้างสรรค์ “วัฒนธรรมแห่งการอยู่ร่วมกัน” ก่อให้เกิดภูมิปัญญา ภูมิคุ้มกัน และภูมิสังคมในชุมชน ทั้งความสัมพันธ์ระหว่างคนในชุมชนและคนที่มีวิถีชีวิตอยู่บนลุ่มน้ำเดียวกัน ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติ และความสัมพันธ์ระหว่างคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ ซึ่งก่อให้เกิดเป็นมิติแห่งความสัมพันธ์ ผ่านการขัดเกลา หล่อหลอม ถ่ายทอด ยึดถือปฏิบัติสืบต่อกันมารุ่นต่อรุ่น จนกลายมาเป็นมิติทางวัฒนธรรมที่นำไปสู่การจัดระบบ ระเบียบ เกิดกฎกติกาในการอยู่ร่วมกัน แนวทางของ “มิติทางวัฒนธรรม” จึงเป็นแนวทางแห่งการอยู่ร่วมกันบนระบบความสัมพันธ์ของสังคมและโครงสร้างทางสังคมที่ปฏิบัติ สืบทอดวัฒนธรรมในการจัดการทรัพยากรตั้งแต่อดีตและมีการปรับตัวภายใต้สถานการณ์ปัจจุบันที่ทรัพยากรมีอยู่อย่างจำกัด

มิติทางวัฒนธรรมในการจัดการทรัพยากรลุ่มน้ำสงครามอันเป็นบทสรุปจากการศึกษานี้จึงหมายถึง “การจัดการที่ต้องถอดแบบออกมาจากวิถีชีวิตชุมชน” ทั้งนี้ เนื่องจากการจัดการทรัพยากรที่เกิดขึ้นในชุมชนที่ศึกษาเป็นการจัดการที่เป็นรูปแบบของวิถีชีวิตของคนในชุมชน ดังจะเห็นได้จาก การมีวิถีแบบ สะเทินน้ำสะเทินบกอันเป็นผลมาจากการปรับตัวโดยการใช่วิถีอยู่ร่วมกับสภาพแวดล้อมอย่างเหมาะสม การมีอาชีพที่หลากหลายอันก่อให้เกิดระบบเศรษฐกิจที่สามารถพึ่งตนเองและพึ่งพิงกันได้ชุมชน และการมีระบบค่านิยมที่สืบทอดมาจนถึงปัจจุบันอันเป็นการสร้างการควบคุมและภูมิคุ้มกันทั้งจากภายนอกคือการเปลี่ยนแปลงทางวัตถุและภายในคือการเปลี่ยนแปลงใน

ทางจิตใจและคุณธรรม กล่าวโดยละเอียดจะเห็นได้ว่า การจัดการ ทรัพยากรธรรมชาตินั้น หากไม่เริ่มต้นจากการจัดการในวิถีชีวิตของคนในชุมชน แล้ว แม้จะมีวิธีการหรือมาตรการที่ดีเพียงใดก็ไม่ประสบความสำเร็จหรือเกิดความ ยั่งยืนได้ เพราะหากชุมชนไม่มีการจัดการวิถีชีวิตของคนในชุมชนให้ดีเสียก่อน แล้ว วิถีชีวิตที่ไม่มีการจัดการที่ดีนั้นจะกลายเป็นสิ่งที่กลับมาทำลายธรรมชาติ ในที่สุด การจัดการที่หลีกเลี่ยงความเป็นจริงของวิถีชีวิตชุมชนหรือการจัดการที่ มองไม่เห็นชีวิตคนนั้นเป็นเพียงการจัดการที่ปลายเหตุ แต่สาเหตุหลักที่เกิดการ ทำลายทรัพยากรอย่างมากก็คือ การมีวิถีชีวิตของคนที่ไม่สอดคล้องกับการ อยู่ร่วมกันกับธรรมชาติ ภายใต้กระแสสังคมแบบบริโภคนิยม มีเศรษฐกิจเป็น ตัวนำเช่นปัจจุบันนี้ การจัดการที่ต้นเหตุและเป็นการจัดการที่สามารถนำไปสู่เหตุ บานปลายของปัญหาทรัพยากรธรรมชาติทั้งปวงจึงต้องเป็นการจัดการที่เน้นการ จัดการวิถีชีวิตของชุมชนที่เปลี่ยนแปลงก่อน

วิธีการที่น่าจะเริ่มต้นงายที่สุดน่าจะเป็น การเรียนรู้อดีตของชุมชนที่ สามารถพึ่งพาธรรมชาติอย่างสมดุล ซึ่งจะทำให้ชุมชนสามารถเห็นรากเหง้า ความเป็นมาแห่งการมีปฏิสัมพันธ์ต่อกันระหว่างคนในชุมชนเดียวกัน การพึ่งพา กันระหว่างคนกับธรรมชาติ และความสัมพันธ์กันระหว่างคนกับสิ่งเหนือ ธรรมชาติในชุมชน ซึ่งมีใช่เป็นการรื้อฟื้นอดีตหรือโหยหาสิ่งดั่งงามในอดีต แต่เป็น การขัดเกลาคนและชุมชนเพื่อการสร้างความรู้ (ภูมิปัญญา) การตระหนักถึงผล จากความต้องการที่เกินพอดี (ภูมิคุ้มกัน) และการสร้างวิถีแห่งการ อยู่ร่วมกันภายใต้สังคมอันดั่งงาม (ภูมิสังคม) อย่างยั่งยืน

มิติทางวัฒนธรรมในการจัดการทรัพยากรลุ่มน้ำสงครามตอนล่างของชุมชนท่าบ่อจึงอาจไม่ใช่การศึกษาเพื่อให้คำตอบเชิงการจัดการทรัพยากรในลักษณะที่ว่า “ใช่ หรือ ไม่ใช่” “ดี หรือ ไม่ดี” “ถูก หรือ ผิด” อย่างไรก็ตาม อนุมานได้ว่า มิติทางวัฒนธรรมในการจัดการทรัพยากรของชุมชนท่าบ่อเป็นความรู้และความเข้าใจการจัดการทรัพยากรอีกระบบหนึ่ง ซึ่งอาจต่างจากการเรียนรู้ที่เป็นแบบแผนหรือในลักษณะของการจัดการทรัพยากรในเชิงนโยบายที่มีใช้อยู่ในปัจจุบัน หากแต่การศึกษาภายใต้มิติทางวัฒนธรรมเป็นความสนใจในการศึกษากระบวนการความคิดในการจัดการทรัพยากรของชุมชนที่มีความซับซ้อน มีความผสมผสานกันของความรู้และการปรับตัวในการจัดการทรัพยากรที่ให้คุณค่าแก่การอยู่ร่วมกันของสรรพสิ่งและศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์ อีกทั้งการจัดการทรัพยากรยังมีขอบเขตจำกัดอยู่ที่ “การใช้ทรัพยากรตามครรลองแห่งการอยู่ร่วมกันอย่างพึ่งพาอาศัยและเกื้อกูลกันระหว่างคนกับธรรมชาติ” อันเป็นการสื่อความหมายถึงความสามารถและศักยภาพในการปรับตัวภายใต้บริบทของการเปลี่ยนแปลงที่ชุมชนต้องเผชิญอยู่ตลอดเวลา ด้วยความตระหนักถึงความเท่าเทียมกันและพิจารณาด้วยความรู้สึกรู้สึกที่เป็นธรรมและไม่ปฏิเสธถึงความมีชีวิตและจิตใจในความเป็นมนุษย์

อุดมคติในการจัดการทรัพยากรลุ่มน้ำจึงไม่ใช่ความตั้งใจภายใต้งานศึกษาชิ้นนี้ หากแต่ความพยายามในการศึกษาเพื่อสร้างความรู้ที่ต่อต้านการครอบงำและความเข้าใจที่เคารพต่อศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์และความเสมอภาคกันของทุกส่วนในสังคม คือ ปลายทางที่ผู้ศึกษามุ่งหวังในฐานะผู้มีส่วนในการรับผิดชอบต่อการพัฒนามนุษย์และสังคมในอนาคต

เอกสารอ้างอิง

ภาษาไทย

- ชลธิรา สัตยาวัฒนา บรรณารักษกร. (2546) **พลวัตสิทธิชุมชน: กระบวนทัศน์ทางมานุษยวิทยา**. กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน).
- ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร. (2545) **New Social Movements: ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: วิชาษา. ประเวศ วะสี. (2547) . **การพัฒนาต้องเอาวัฒนธรรมเป็นตัวตั้ง**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: กระทรวงวัฒนธรรม.
- ศรีศักร วัลลิโภดม บรรณารักษกร. (2541) **วัฒนธรรมปลาแดก**. สกลนคร : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย โครงการเมธีวิจัยอาวุโส สำนักงาน สามีญศึกษาจังหวัดสกลนคร.
- สพสันต์ เพชรคำ. (2549) **ความรู้ท้องถิ่นและความเข้าใจเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงภูมิอากาศของชุมชนในลุ่มแม่น้ำสงครามตอนล่าง**. เอกสารอัดสำเนานำเสนอต่อโครงการ IUCN และโครงการ MWBP.
- สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย(สกว.ภาค). **รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์โครงการวิจัยเรื่อง การจัดการทรัพยากรธรรมชาติป่าบ้านห้วยไคร้ เพื่อการใช้ประโยชน์และรักษาทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืน**. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.ภาค).

- อภิญา เพ็องฟูสกุล. (2546) **อัตลักษณ์: การทบทวนทฤษฎีและกรอบแนวคิด.** พิมพ์ครั้งที่ 1. กรุงเทพฯ: คณะกรรมการสภาวิจัยแห่งชาติ สาขาสังคมวิทยา สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ.
- อานันท์ กาญจนพันธุ์. (2538). **วัฒนธรรมกับการพัฒนา: มิติของพลังที่สร้างสรรค์.** กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ.

ดีริวกับการจัดการชุมชนใน ภาวะวิกฤต¹⁰

KIRIWONG AND POST CRISIS
SELF ORGANIZING EFFORT

กิ่งแก้ว บัวเพชร¹¹

¹⁰ บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของวิทยานิพนธ์เรื่อง การมีส่วนร่วมในการจัดการการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ โดยชุมชน: กรณีศึกษาชุมชนคีรีวง อำเภอลานสกา จังหวัดนครศรีธรรมราช ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (ศศ.ม.) สาขาวิชาพัฒนามนุษย์และสังคม บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹¹ นักวิจัยโครงการนำร่องอันดามัน สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

1. บทนำ

ปรากฏการณ์หรือวิกฤตต่างๆ ที่เกิดกับชุมชนในสังคมนั้น มีลักษณะที่แตกต่างกันออกไป ดังนั้นการรับมือและแก้ไขปัญหามักกลางภาวะวิกฤตของแต่ละชุมชนย่อมแตกต่างกันด้วย ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับสภาพปัญหา สภาพชุมชน ลักษณะทางสังคมวัฒนธรรมของชุมชนตลอดจนอีกหลายปัจจัยที่เข้ามาเกี่ยวข้อง กระบวนการจัดการของชุมชนเกิดขึ้นได้จากปัจจัยภายนอกที่เข้าไปช่วยเหลือ กระตุ้น สนับสนุน และส่งเสริมให้เกิดกระบวนการจัดการปัญหาขณะที่ชุมชนประสบกับวิกฤตจนประสบผลสำเร็จ แต่อีกหลายชุมชนที่มีแรงกระตุ้นในการจัดการแก้ไขภาวะวิกฤตและปัญหาจากภายในด้วยองค์ประกอบของปัจจัยต่างๆ ในชุมชนเองนั้น ก็มีจำนวนไม่น้อย ผลลัพธ์ที่ได้ย่อมแตกต่างกันไปตามสภาพพื้นฐานของแต่ละชุมชนเป็นสำคัญ

ชุมชนศิ่วง ซึ่งตั้งอยู่ในพื้นที่ จังหวัดนครศรีธรรมราช เป็นอีกชุมชนหนึ่งซึ่งประสบกับวิกฤตและปัญหาหลายอย่างตลอดช่วงระยะเวลา นับตั้งแต่แรกเริ่มก่อตั้งชุมชนกระทั่งปัจจุบัน ทำให้กระบวนการจัดการปัญหาเพื่อให้ผ่านพ้นวิกฤตในแต่ละครั้ง มีความแตกต่างกันในรายละเอียดเป็นอย่างมาก อีกทั้งบริบทของชุมชนในสภาวะการณ์ต่างๆ ที่มีความเป็นพลวัต เกิดการเปลี่ยนแปลงตลอดนั้น ยังเป็นทั้งแรงขับเคลื่อนและแรงต้านให้ชุมชนเกิดกระบวนการเรียนรู้ในการลองผิดลองถูกกับการแก้ไขปัญหา วิกฤตสำคัญที่เกิดกับชุมชนศิ่วงมากที่สุดคือ วิกฤตทางธรรมชาติ แต่ละครั้งสร้างความเสียหายและความสูญเสียให้กับชุมชนอย่างมาก แต่ ณ ปัจจุบัน วิกฤตสำคัญที่ชุมชนต้องเผชิญอยู่ คือ การพัฒนาจากภายนอกที่เข้ามาสู่ชุมชนทุกทิศทาง

บทความนี้ ผู้เขียนได้หยิบยกส่วนหนึ่งของวิทยานิพนธ์ภายใต้หัวข้อ การมีส่วนร่วมในการจัดการการท่องเที่ยวเชิงนิเวศโดยชุมชน กรณีศึกษาชุมชน ศีร์วง อำเภอลานสกา จังหวัดนครศรีธรรมราช ซึ่งมีเป้าหมายในการศึกษา กระบวนการมีส่วนร่วมในการจัดการการท่องเที่ยวเชิงนิเวศโดยชุมชน ปัจจัย ภายในและปัจจัยภายนอกที่มีผลต่อการจัดการการท่องเที่ยวเชิงนิเวศโดยชุมชน เป็นสำคัญ ใช้ระเบียบวิธีการวิจัยเชิงคุณภาพในการเก็บรวบรวมข้อมูล (กึ่งแก้ว บัวเพชร, 2549: 9-12) ด้วยการสังเกตแบบมีส่วนร่วม (Participant observation) การสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key informant interview) และการสัมภาษณ์กลุ่ม (Group interview) จากนั้นจึงมีการตรวจสอบและวิเคราะห์ ข้อมูลอย่างละเอียด โดยเนื้อหาในบทความเป็นการนำเสนอในประเด็นวิกฤต ปัญหาและการพลิกฟื้นโอกาสของชุมชน เพื่อแสดงให้เห็นถึงกระบวนการ แก้ปัญหาและบทเรียนจากประสบการณ์ชุมชนในสถานการณ์ต่างๆ

2. ประวัติและการตั้งถิ่นฐานชุมชน

ท่ามกลางเทือกเขาหลวงและผืนป่าอันอุดมสมบูรณ์ของจังหวัด นครศรีธรรมราช มีชุมชนที่ถูกโอบล้อมด้วยขุนเขารอบด้านนามว่า “**ศิร์วง**” ซึ่งในอดีตเคยเป็นชุมชนที่ถูกตัดขาดจากโลกภายนอกมายาวนาน เสมือนหมู่บ้านที่ถูก ล้อมและตกลำรวจ แรกเริ่มนั้นชุมชนชื่อว่า “**บ้านขุนน้ำ**” เนื่องจากลักษณะ หมู่บ้านอยู่ใกล้กับต้นน้ำจากยอดเขาหลวง ซึ่งเป็นยอดเขาที่สูงที่สุดในภาคใต้ สูง จากระดับน้ำทะเล 1,835 เมตร สายน้ำจากยอดเขาแห่งนี้ถือเป็นสายน้ำแห่ง ชีวิตของคนในเมืองนครศรีธรรมราช

ชุมชนคีรีวงนั้นจัดเป็นชุมชนเก่าแก่ที่มีประวัติศาสตร์มายาวนานกว่า 300 ปี บรรพบุรุษของชาวคีรีวงได้รับการขนานนามว่าเป็นผู้ริเริ่มการต่อต้านอำนาจรัฐในยุครัตนโกสินทร์ตอนต้น (สมัยรัชกาลที่ 1-2) ซึ่งถูกเรียกว่า **“กลุ่มไพร่หนีนาย”** (พรพิไล เลิศวิชา, 2532: 14-16) ซึ่งหลบหนีจากการถูกเกณฑ์ไปรบที่เมืองไทรบุรี ได้ชวนกันมาค้นหาพื้นที่ยุทธศาสตร์ที่มีความอุดมสมบูรณ์เหมาะสมต่อการตั้งชุมชนอาศัยในบริเวณที่มีน้ำไหลผ่านตลอดทั้งปี สถานที่ตั้งชุมชนแห่งนี้จึงมีความเหมาะสมต่อการทำเกษตรกรรมเป็นอย่างมาก เนื่องจากมีลำคลอง 3 สาย อันได้แก่ คลองปง คลองท่าหา และคลองท่าชาย จัดเป็นยุทธภูมิหลักที่ทำให้คีรีวงอุดมสมบูรณ์ทั้งพืชพันธุ์ สัตว์ป่าและของป่านานาชนิด สามารถทำไร่ ปลูกข้าว ทำสวน สร้างระบบการผลิตแบบพึ่งตนเองในหมู่บ้านแทบทุกด้าน

แต่ก็เชื่อว่าจะตัดความสัมพันธ์กับคนนอกเสียทีเดียว เพราะมีการใช้เส้นทางน้ำในการคมนาคมและล่องเรือ ซึ่งเรือของคนบ้านขุนน้ำนั้นเรียกว่า **“เรือเหนื่อ”** โดยจะตัดท่อนซุงทั้งต้นแล้วขุดลำเรือด้วยภูมิปัญญาดั้งเดิม เมื่อเป็นลำเรือแล้วก็บรรทุกผลไม้หรือของป่าไปแลกข้าวสาร กะปิ เกลือ ปลาแห้งกับชาวเมือง ซึ่งเป็นระบบที่พึ่งพาอาศัยกัน โดยเอาของมาแลกของ วิธีการแลกของกันนี้ทำให้เกิดระบบความสัมพันธ์ในรูปแบบของความเป็นเพื่อน ความเป็นญาติ ในภาษาใต้เรียกว่า **“เกลอ”** คือ ส่วนของความผูกพันของเพื่อน โดยมีคำเรียกคนคีรีวงว่า **“เกลอเขา”** ส่วนคนโซนอ่าวไทย เรียกว่า **“เกลอทะเล”** (ยงยุทธ กระจำงโลก อ้างถึงใน เลิศชาย ศิริชัย, 2547: 102)

ชาวคีรีวงปลูกพันธุ์ไม้รวมไว้กับไม้ธรรมชาติ ได้แก่ มังคุด ทุเรียน ลางสาด ลองกอง ขนุน กัลยง จำปาตะ สะตอ หมากรุก ฯลฯ การปลูกผลไม้หลาย

ชนิดรวมกันเช่นนี้เรียกว่า “**สวนสมรม**” (ผสม+รวม) โดยปลูกตามลักษณะของสภาพพื้นที่ซึ่งเป็นพื้นที่สูงชัน ใช้แนวทางการผลิตที่พึ่งพิงธรรมชาติด้วยเทคโนโลยีเรียบง่าย ให้ต้นไม้ดูแลกันเอง ทำให้ไม่มีปัญหาการแพร่ระบาดของโรคแมลง เนื่องจากไม่มีการใช้ปุ๋ยและสารเคมี ชาวบ้านส่วนใหญ่จึงยังคงยึดอาชีพสวนสมรมเป็นอาชีพหลักจนปัจจุบัน (สายสุนีย์ สิงห์ทัศน์, 2548)

พื้นที่เพาะปลูกดั้งเดิมของชาวคีรีวงเป็นพื้นที่ที่จับจองบุกเบิกกันเอง เพราะแรกเริ่มประชากรมีน้อย ที่ดินเพียงพอสำหรับทุกคนครอบครัวขยายกรรมชาติ ป่าไม้หนาแน่นและสัตว์ป่าก็ชุกชุม วิถีชีวิตชาวบ้านคีรีวงจึงมีความผูกพันอยู่กับชุมชนและธรรมชาติ การดำเนินชีวิตก็หาได้จากดิน น้ำ ป่าไม้ เช่น การหาของป่า สมุนไพรรักษาโรค พืชผักต่างๆ การจับปลา ล่าสัตว์ เป็นต้น

เมื่อประชากรมากขึ้นกว่า 700 หลังคาเรือน ทำให้คีรีวงต้องแบ่งเขตการปกครองส่วนท้องถิ่นออกเป็น 4 หมู่บ้าน ในเดือนพฤษภาคม พ.ศ. 2536 แต่ยังคงคำว่า “**คีรี**” ไว้เป็นอนุสรณ์ ว่าครั้งหนึ่งหมู่บ้านดังกล่าว เคยอยู่ในชุมชนเดียวกันและยังคงรูปแบบความสัมพันธ์อันที่เครือญาติอย่างเหนียวแน่นช่วยเหลือ พึ่งพาอาศัยกันไม่เสื่อมคลาย

ภาพที่ 1: สภาพธรรมชาติ ทรัพยากรในชุมชนคีรีวง (ถ่ายเมื่อ 2548) ภาพโดยผู้เขียน

ภาพที่ 2: สวนสมรมเต็มไปด้วยผลไม้ชนิดต่างๆ พืชผัก รวมถึงสมุนไพร (ถ่ายเมื่อ 2548) ภาพโดยผู้เขียน

3. การเปลี่ยนแปลงของชุมชน: วิฤตที่พลิกฟื้นเป็นโอกาส

ในปี พ.ศ. 2505 เกิดวาตภัยที่แหลมตะลุมพุก ชุมชนคีรีวงได้รับผลกระทบจากวิฤตทางธรรมชาติเป็นครั้งแรก สร้างความเสียหายต่อบ้านเรือนและสวนผลไม้เป็นอย่างมาก เส้นทางคมนาคมได้รับความเสียหาย ทำให้ต้องมีการบุกเบิกเส้นทางคมนาคมทางบกแทนเส้นทางน้ำ กระทั่งปี พ.ศ. 2506 ผู้คนในชุมชนคีรีวงต้องประสบกับภัยการเมืองการปกครอง ถูกเพ่งเล็งจากทางการว่าเป็นคอมมิวนิสต์และประกาศให้พื้นที่คีรีวงเป็นพื้นที่สีแดง ทำให้ชาวคีรีวงต้องเผชิญกับแรงกดดันจากสังคมภายนอกเป็นอย่างมาก หลังพ้นวิฤตการเมือง

เพียงระยะเวลาไม่นาน กระแสการพัฒนาในรูปแบบต่างๆ ก็เริ่มหลั่งไหลเข้ามาสู่หมู่บ้านมากขึ้น ทำให้ชุมชนแห่งนี้มีวิถีเปลี่ยนไปจากเดิมพอสมควร

ในปี พ.ศ. 2518 เกิดอุทกภัยครั้งแรกในคีรีวง อันเนื่องมาจากการตัดไม้ทำลายป่า ความเสียหายของชุมชนคีรีวงในครั้งนี้ ทำให้หลายครอบครัวเดือดร้อนอย่างหนัก แต่ด้วยความเข้มแข็งของชาวบ้านในชุมชน สามารถทำให้วิกฤตนั้นแปรเปลี่ยนเป็นโอกาสในการต่อสู้กับภัยทุกรูปแบบอย่างกล้าหาญ เกิดความร่วมมือพร้อมใจร่วมใจกันในการแสวงหาทางออกให้กับชาวบ้านในชุมชน บทสรุปปัญหาและวิกฤตในชุมชนพบว่า เกิดจากปัญหาทางด้านเศรษฐกิจที่มีมาอย่างต่อเนื่อง รวมถึงระบบการผลิตของชุมชนที่ถูกกดขี่ด้านราคาสินค้าจากพ่อค้าคนกลาง อีกทั้งภาระค่าใช้จ่ายเกี่ยวกับการส่งบุตรหลานเข้าเรียนที่ต้องอาศัยปัจจัยด้านการเงินจำนวนมาก ทำให้ชาวบ้านบางรายสูญเสียที่ดินให้กับนายทุน เนื่องจากนำที่ดินไปเป็นหลักฐานจำนองเพื่อกู้ยืมเงิน ดังนั้น ในปี พ.ศ. 2523 ผู้นำชุมชนคีรีวงหลายท่านได้พยายามแสวงหาวิธีการช่วยเหลือชาวบ้านให้รอดพ้นจากสภาพปัญหาที่รุมเร้าอยู่ตลอดเวลา

กลุ่มออมทรัพย์ หรือ สัจจะออมทรัพย์บ้านคีรีวง จึงเกิดขึ้นจากแนวคิดในการแก้ไขปัญหาราคาสินค้าผลผลิตตกต่ำ และชาวบ้านประสบปัญหาขาดแคลนเงินทุนต้องไปกู้ยืมเงินนอกระบบ เพื่อนำมาใช้หมุนเวียน ทำให้มีหนี้สิน หลังจากผู้นำชุมชนและชาวบ้านพยายามหาหนทางในการแก้ปัญหาของชุมชนอยู่นาน กระทั่งจัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์ได้สำเร็จ เริ่มจากสมาชิก 51 คน ทุนเริ่มต้น 35,000 บาท ความสำเร็จครั้งนี้แม้ได้รับการยอมรับจากชาวบ้านและนำความภาคภูมิใจมาสู่ชุมชน แต่ขณะเดียวกันก็ยังไม่ได้รับการรับรองจากภาครัฐว่าเป็นสถาบัน

การเงินที่ถูกกฎหมาย และมีความพยายามอย่างต่อเนื่องของสถาบันการเงินพาณิชย์มากมายที่ต้องการแสวงหาประโยชน์จากกลุ่มการเงินของชาวคีรีวง

นอกจากนี้ชาวบ้านในชุมชนยังมีความพยายามในการช่วยกันพัฒนาชุมชนอย่างต่อเนื่อง เพื่อให้เกิดการยอมรับจากสังคมภายนอกอันแสดงให้เห็นถึงความสามัคคีของคนในชุมชนด้วยกัน จนเกิดเป็นหมู่บ้านอาสาพัฒนาป้องกันตนเอง (อ.พ.ป.) ในช่วง พ.ศ. 2528-2529 มีการส่งหมู่บ้านเข้าประกวดได้รับรางวัลทั้งในระดับจังหวัด ระดับภาค และระดับประเทศ สร้างชื่อเสียงเป็นที่รู้จักแก่ผู้คนมากมาย ทำให้มีผู้คนหลั่งไหลเข้ามาศึกษาดูงานในชุมชนอย่างไม่ขาดสาย

ขณะที่ชุมชนกำลังสนุกสนานเพลิดเพลินกับการเฉลิมฉลอง การเปิดรับสิ่งใหม่ๆ จากสังคมภายนอกและต้อนรับเพื่อนใหม่ๆ แยกบ้านแยกเมืองที่มาเยี่ยมเยือนได้ไม่นาน วิกฤตสำคัญอันใหญ่หลวงที่เป็นบททดสอบของชุมชนคีรีวงก็เกิดขึ้นอย่างที่ไม่คาดคิด วันที่ 22 พฤศจิกายน พ.ศ. 2531 เกิดมหาอุทกภัยครั้งใหญ่ น้ำป่าไหลทะลักเข้าหมู่บ้านพร้อมๆ กับดินโคลน ทลายท่อนซุงและซากต้นไม้ที่ถูกถอนรากถอนโคน ทำลายทุกสิ่งทุกอย่างเส้นทางจนหมดสิ้นทั้ง วัด โรงเรียน บ้านเรือน ทรัพย์สิน สิ่งของและชีวิตผู้คนในชุมชนอีก 13 ชีวิต รวมถึงกลุ่มสัจจะออมทรัพย์ที่ต้องสูญเสียเงินจำนวนมหาศาล เอกสารสำคัญต่างๆ แทบไม่มีเหลือ ชุมชนที่หลายคนเคยเปรียบเปรยว่าเป็นดั่งสวรรค์บนดินสิ้นชื่อไปกับสายน้ำในพริบตา

3	4
5	6

ภาพที่ 3: น้ำป่าไหลทะลักเข้าหมู่บ้าน (ถ่ายเมื่อ 2546) ภาพโดย ชมรมการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ บ้านคีรีวง

ภาพที่ 4: อุโบสถที่หลงเหลือเพียงครึ่งหลัง (ถ่ายเมื่อ 2546) ภาพโดย ชมรมการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ บ้านคีรีวง

ภาพที่ 5: สายน้ำเชี่ยวกราดพัดพาทุกสิ่งสูญหาย (ถ่ายเมื่อ 2546) ภาพโดย ชมรมการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ บ้านคีรีวง

ภาพที่ 6: บ้านประวัติศาสตร์สองชั้นที่ถูกดินโคลนทับถมจนเหลือชั้นเดียว (ถ่ายเมื่อ 2548) ภาพโดยผู้เขียน

วิกฤตชุมชนครั้งนี้ ถือเป็นจุดเปลี่ยนสำคัญในชุมชน เพราะหลังจากเกิดเหตุมหาอุทกภัยแล้ว ชาวบ้านพยายามช่วยเหลือตนเองเท่าที่กำลังและความสามารถจะมี โดยไม่รอการช่วยเหลือจากภาครัฐ เช่น เรื่องเครื่องอุปโภคบริโภค การซ่อมแซมบ้านเรือน พื้นที่ทำกินที่ได้รับ ความเสียหาย รวมถึงการช่วยเหลือครอบครัวและกำลังใจสำหรับผู้สูญเสียสมาชิกในครอบครัว ฯลฯ กระนั้นหน่วยงานราชการพยายามหาทางออกให้ชุมชน ด้วยแนวคิดการอพยพชาวบ้านไปอยู่ในพื้นที่ใหม่ที่ปลอดภัย แต่ความรักความผูกพันในแผ่นดินเกิด แผ่นดินของบรรพบุรุษ ทำให้ไม่มีใครยอมโยกย้ายและต่อรองกับหน่วยงานจนสำเร็จ เป็นความเห็นอกเห็นใจกันในยามทุกข์ยากที่เกิดขึ้นโดยไม่ต้องมีการร้องขอ เพราะทุกคนต่างเต็มใจช่วยเหลือกัน นับเป็นพลังชุมชนที่ยิ่งใหญ่ จากนั้นปี พ.ศ. 2532 ภายหลังเหตุการณ์มหาอุทกภัย หน่วยงานภาครัฐ องค์กรพัฒนาเอกชนรวมถึงผู้คนจากหลากหลายพื้นที่ ต่างเข้ามาช่วยเหลือและส่งเสริมกิจกรรมต่างๆ มากมาย เช่น กิจกรรมส่งเสริมด้านการประกอบอาชีพ การพัฒนาอาชีพเสริม กิจกรรมท่องเที่ยว ฯลฯ ทำให้คนภายนอกชุมชนเริ่มรู้จักและอยากเข้ามาสัมผัสประสบการณ์ใหม่ๆ ในชุมชนคีรีวงอีกครั้ง

4. ปัจจัยที่ช่วยเสริมสร้างชุมชน ทางแก้ปัญหาเพื่อทางรอดของชุมชน หลังวิกฤต

แม้เหตุการณ์มหาอุทกภัย ปี พ.ศ. 2531 จะสร้างความสูญเสียและเศร้าโศกให้กับชาวคีรีวงเป็นอย่างมาก แต่คนคีรีวงไม่เคยย่อท้อต่ออุปสรรคและความสูญเสียที่เกิดขึ้น ต่างพยายามรวบรวมแรงกาย แรงใจ ช่วยกันกู้ชีวิตของชุมชนกลับคืนมา สิ่งทีพิสูจน์และทำทนายสายตาสายของสังคมภายนอกที่เห็นได้อย่าง

ชัดเจนคือ กลุ่มสัจจะออมทรัพย์และเงินทุนมหาศาลที่สูญเสียชีวิตไปกับสายน้ำ แต่คณะกรรมการกลุ่มและชาวบ้านสามารถช่วยกันรวบรวมหาเอกสาร หลักฐาน ข้อมูลขึ้นมา จนสามารถก่อตั้งกลุ่มขึ้นมาได้อีกครั้ง และนำเงินมาคืนให้กับชาวบ้านได้ทุกบาททุกสตางค์ นั่นคือ สัจจะที่น่านับถือของคนศิรีวง ที่พิสูจน์ให้เห็นแล้วว่า ความซื่อสัตย์ ความไว้วางใจ เห็นอกเห็นใจกันนำมาซึ่งความสำเร็จและความภาคภูมิใจ

7

8

ภาพที่ 7: ชาวบ้านมา"เสียสัจจะ"ที่กลุ่มออมทรัพย์ (ถ่ายเมื่อ 2548) ภาพโดยผู้เขียน

ภาพที่ 8: กลุ่มออมทรัพย์มอบทุนช่วยเหลือญาติกรณีเสียชีวิต (ถ่ายเมื่อ 2546) ภาพโดย ศูนย์ประสานงานชุมชนศิรีวง

ปัจจุบันกลุ่มออมทรัพย์มีเงินทุนหมุนเวียนกว่า 50 ล้านบาท เป็นที่ศึกษาดูงานของคนภายนอกจำนวนมากและถือได้ว่าเป็นแม่แบบของกลุ่มองค์กร

ทั้งหมดในชุมชนคือวิ่ง กลุ่มออมทรัพย์จะเปิดทำการทุกวันทั้ง 6 ของทุกเดือน เพื่อให้ชาวบ้านไปเสียสัจจะ (การเสียสัจจะ หมายถึง การฝากเงินโดยมีการกำหนดจำนวนเงินที่แน่นอนว่าในแต่ละเดือนจะฝากกี่บาท สัจจะ หมายถึง ความตั้งใจ ความซื่อสัตย์ เช่น ตั้งใจฝากเงิน 100 บาท ในแต่ละเดือน ชาวบ้านก็จะนำเงินไปฝากเข้าบัญชีจำนวน 100 บาท) จำนวนเงินอาจมากหรือน้อยกว่านี้ก็ได้ สัจจะของแต่ละคนจึงแตกต่างกัน เจ้าหน้าที่ของกลุ่มจะคอยให้บริการอยู่ที่ทำการกลุ่มออมทรัพย์ทุกวัน (กิ่งแก้ว บัวเพชร, 2549: 49)

นอกจากการฟื้นฟูกลุ่มออมทรัพย์ขึ้นมาใหม่แล้ว งานเร่งด่วนที่ทำให้ชุมชนต้องเร่งแก้ปัญหา คือ การทบทวนถึงความผิดพลาดในเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นกับชุมชน ทำให้ชุมชนหันมาให้ความสำคัญกับการดูแลรักษาธรรมชาติมากขึ้น ในปี พ.ศ. 2532 จึงได้มีการจัดตั้ง “กองทุนเต็มสีเขียวใส่เขาหลวง” มีการรณรงค์ให้เกิดการรักษาสิ่งแวดล้อมและอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ มีหน่วยงานภาครัฐเข้ามาช่วยเหลือและสนับสนุนการจัดกิจกรรมต่างๆ เช่น การปลูกป่า การเดินป่าเพื่อสำรวจความเสียหาย ศึกษาเรียนรู้เกี่ยวกับความสัมพันธ์ของวิถีชีวิตชุมชนกับธรรมชาติ เป็นต้น กิจกรรมบางอย่างไม่ได้ประสบความสำเร็จดังที่คาดการณ์ไว้ แต่กลับสร้างปัญหาเพิ่มเติมให้กับชุมชนจนต้องร่วมกันทบทวนการทำงานของตนเองอีกหลายครั้ง ขณะที่ชุมชนก็ยังมีปัญหาอื่นๆ ตามมาอย่างต่อเนื่อง โดยเฉพาะปัญหาเศรษฐกิจ เนื่องจากสภาพดินฟ้าอากาศไม่เอื้ออำนวยเกิดภาวะภัยแล้ง ผลผลิตตกต่ำ ชาวบ้านจึงได้รวมกลุ่มทางด้านอาชีพเพื่อแก้ไขปัญหาเศรษฐกิจในระดับครอบครัว เช่น กลุ่มมัดย้อมสีธรรมชาติ กลุ่มใบไม้ กลุ่มหัตถกรรมพื้นบ้าน กลุ่มแม่บ้านทุเรียนกวน เป็นต้น

ในปี พ.ศ. 2539 ชุมชนเกิดแนวคิดในการทบทวนการทำงานอย่างจริงจังมากขึ้น เพราะระบบการจัดการทรัพยากรภายในชุมชนเริ่มส่งผลกระทบอย่างชัดเจนมากขึ้น ทำให้เกิดการระดมความคิดเห็นเพื่อวิเคราะห์สถานการณ์ปัญหาทั้งหมดในชุมชน กระทั่งสามารถสรุปสภาพปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชน (กิ่งแก้วบัวเพชร, 2549: 58) คือ

ก. วัฏจักรของปัญหาทางเศรษฐกิจ ทั้งปัญหาพืชผลราคาตกต่ำ ปัญหาหนี้สิน

ข. การทำลายทรัพยากรธรรมชาติของชาวบ้าน โดยการบุกรุกพื้นที่ป่า ถากถางที่ดินเพื่อทำการเกษตร การตัดไม้ ส่งผลให้เกิดภัยทางธรรมชาติ สร้างความเสียหายแก่ชุมชนอยู่บ่อยครั้ง

ค. การขาดการวางแผนในการรองรับการท่องเที่ยวของกองทุนเดิม สีเขียวใส่เซาหลวง ส่งผลกระทบต่อทรัพยากรและชาวบ้านในชุมชน

กลุ่มผู้นำชุมชนและชาวบ้านมีความเห็นร่วมกัน ที่จะนำการท่องเที่ยวเชิงนิเวศโดยชุมชนเข้ามาเป็นเครื่องมือหนึ่ง ในการจัดการแก้ไขปัญหภายในชุมชน จึงได้จัดตั้งชมรมการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์บ้านคีรีวงขึ้น โดยทั้งในระดับผู้นำชุมชน ชาวบ้าน กลุ่มองค์กรในชุมชนต่างต้องทำงานอย่างหนักเพื่อแสวงหาทางออกที่เหมาะสมให้กับชุมชน ผ่านกระบวนการทำงานต่างๆ มากมาย ลองผิดลองถูกและเรียนรู้แลกเปลี่ยนกับชุมชนอื่นๆ แก้ไขแนวทางการทำงานจากปัญหาและผลลัพธ์ที่ตามมาภายหลัง กระทั่งสามารถแสวงหาทางออกและนำพาชุมชนไปสู่ความสำเร็จในการจัดการชุมชน จนเป็นชุมชนที่มีบุคคลจากภายนอกเข้ามา

ท่องเที่ยวและศึกษาดูงาน รูปแบบวิธีการจัดการปัญหา ระบบการจัดการกลุ่มองค์กรในชุมชนแต่ละปีเป็นจำนวนมาก

ทั้งนี้ จะเห็นได้ว่า ในปัญหาแต่ละระดับที่เกิดขึ้นในชุมชนนั้น ชุมชนคิ๊วงสามารถผ่านพ้นวิกฤตต่างๆ มาได้ เนื่องจากมีปัจจัยที่ช่วยส่งเสริม สนับสนุนให้ชาวบ้านในชุมชนได้แสดงศักยภาพในการจัดการปัญหาของตนเองในภาวะวิกฤต โดยมีปัจจัยที่บ่งบอกถึงความสามารถในการบริหารจัดการที่นำมาซึ่งความสำเร็จและความเข้มแข็งของคนในชุมชนคิ๊วง ปัจจัยต่างๆ ได้แก่

1) **ผู้นำชุมชน** เป็นบุคคลหรือกลุ่มบุคคลที่มีบทบาทสำคัญในการผลักดันชาวบ้านในชุมชนให้เข้ามามีส่วนร่วมและมีส่วนร่วมกับการจัดการแก้ไขปัญหามุมชน กลุ่มผู้นำ ได้แก่ ผู้นำชุมชนที่เป็นทางการ (กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน) แต่ในช่วงที่ชุมชนเกิดภาวะวิกฤตนั้น ผู้นำทางธรรมชาติต่างๆ ได้เกิดขึ้นมากมาย อันเนื่องจากมีศักยภาพในตัวเองอยู่แล้ว เมื่อเกิดเหตุการณ์อะไรก็สามารถปรับบทบาทตนเองขึ้นมาเป็นผู้นำได้ทันที เช่น ผู้อาวุโส ชาวบ้านที่ได้รับความเชื่อถือ ได้รับการยกย่อง ประชาชนยอมรับ พระสงฆ์ในฐานะผู้นำศาสนา ซึ่งในยุคเริ่มแรกสมัยที่เกิดวาทภัยในปี 2505 นั้น พระสงฆ์ซึ่งเป็นเจ้าอาวาสวัดคิ๊วงเป็นผู้นำที่ริเริ่มให้ชาวบ้านมาช่วยกันขุดถนน ทางเดิน เนื่องจากไม่สามารถใช้การคมนาคมทางน้ำได้ จึงต้องทำถนนเพื่อให้ชาวบ้านสามารถหาบผลไม้ไปสู่ภายนอกชุมชนได้ ระบบการค้าขายแลกเปลี่ยนจึงเกิดขึ้น

9	10
---	----

ภาพที่ 9: การประชุมคณะกรรมการชุมชนของกลุ่มผู้นำทางการ (ถ่ายเมื่อ 2546) ภาพโดย ศูนย์ประสานงานชุมชนคีรีวง

ภาพที่ 10: การปรึกษาหารือของสมาชิกชมรมการท่องเที่ยว (ถ่ายเมื่อ 2546) ภาพโดย ชมรมการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์บ้านคีรีวง

กลุ่มผู้นำชุมชนเหล่านี้ เป็นผู้ที่ได้รับการยอมรับจากสมาชิกในชุมชน มีบทบาทเป็นแกนนำ มีความรู้ความสามารถและคุณลักษณะของผู้นำ ซึ่งคุณลักษณะของผู้นำที่ชาวบ้านให้การยอมรับ คือ เป็นผู้ที่มีความคิด ทำดี เข้มแข็ง และสามารถรวบรวมชาวบ้านให้เกิดความร่วมมือและช่วยเหลือในการทำงานร่วมกัน และแม้กลุ่มผู้นำในรุ่นเก่าๆ จะไม่สามารถช่วยเหลือแก้ปัญหา งานชุมชนด้วยการปฏิบัติ ลงมือทำได้เต็มที่ แต่ก็ยังมีคุณวุฒิที่คอยเป็นที่ปรึกษาและให้คำแนะนำอยู่เบื้องหลังคณะทำงานของชุมชน ตลอดจนชาวบ้านที่ให้ความไว้วางใจ ปรึกษาหารือและขอคำแนะนำได้เสมอ

กลุ่มผู้นำในชุมชนมีการถ่ายทอดคุณลักษณะความเป็นผู้นำจากรุ่นสู่รุ่น นอกจากผู้นำจะเกิดจากกระบวนการคัดเลือกจากคนในชุมชนรุ่นก่อนๆ เอง และส่วนหนึ่งผ่านระบบการศึกษาในระดับโรงเรียนแล้ว กลุ่มองค์กรภายนอกยังมีบทบาทสำคัญในการสร้างกลุ่มผู้นำรุ่นใหม่ๆ ให้กับชุมชนเช่นเดียวกัน จากตัวอย่างโครงการอบรมและสร้างผู้นำให้กับชุมชนศรีวงโดยมูลนิธิโกมล-คิมทอง วิทยาลัยครูนครศรีธรรมราช (มหาวิทยาลัยราชภัฏนครศรีธรรมราชในปัจจุบัน) ที่เคยเข้ามาจัดกิจกรรมอบรมความเป็นผู้นำนั้น ผู้ที่ผ่านกระบวนการและกิจกรรมของสองหน่วยงานนี้ ปัจจุบันเป็นทั้งผู้นำในระดับท้องถิ่น (กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน อธิบดีนายก อบต.) และบางส่วนเป็นพลังขับเคลื่อนชุมชนในฐานะผู้ให้คำปรึกษา แก่นำและสมาชิกกลุ่ม บางส่วนเป็นพลังสำคัญและแก่นำในการทำงาน พัฒนาชุมชนในปัจจุบันด้วย

2) รากฐานทางวัฒนธรรม ทูตทางสังคม เป็นระบบที่ช่วยให้คนรู้จักใช้ภูมิปัญญาให้เกิดประโยชน์สูงสุด ให้คนคิดเป็น ทำเป็น แก้ปัญหาเป็น โดยตั้งอยู่บนรากฐานแห่งความถูกต้อง เกิดประโยชน์สูงสุดทั้งกับตนเอง ครอบครัว ชุมชนและสังคม

ระบบเครือญาติ สังคมเครือญาติเป็นระบบความสัมพันธ์ที่ทำให้ชาวบ้านในชุมชนมีความรัก ความเอื้ออาทร พึ่งพาอาศัยและช่วยเหลือกัน ระบบเครือญาติช่วยในการเชื่อมโยงคนในชุมชนให้เข้ามาช่วยเหลือ ร่วมมือ และทำกิจกรรมร่วมกันไม่เฉพาะในเรื่องใดเรื่องหนึ่งของชุมชนแต่ครอบคลุมถึงการร่วมรักษาสิ่งดีงามของชุมชนให้คงอยู่ ความร่วมมือในการทำงานเพื่อพัฒนาชุมชน ฯลฯ ระบบเครือญาติเป็นจุดเริ่มต้นของพลังชุมชน ที่ทำให้ชาวบ้านในชุมชน

คือวงเกิดความเห็นอกเห็นใจ ช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ระบบการทำงานที่เกิดขึ้น ไม่ว่าจะเป็นผลสำเร็จหรือไม่ก็ตาม ระบบเครือข่ายและความผูกพันก็ยังไม่ได้ถดถอย ความสัมพันธ์อันดีเหล่านี้ช่วยส่งเสริมระบบความสัมพันธ์ทางใจของคนในชุมชนให้แน่นแฟ้นยิ่งขึ้น

วิถีชีวิต อาชีพชาวสวนเป็นวิถีชีวิตดั้งเดิมของคนศรีวิงตั้งแต่บรรพบุรุษ ระบบการปลูกพืชในลักษณะการพึ่งพาอาศัย โดยการปลูกพืชไล่ระดับปะปนกันไปในพื้นที่เดียวกัน ทำให้ไม่ต้องทำลายธรรมชาติด้วยสารเคมีต่างๆ อาชีพทำสวนสมรมจึงเป็นอาชีพที่ยั่งยืน เพราะทุกอย่างในสวนสมรมสามารถเป็นทั้งอาหาร ยารักษาโรค นำมาใช้สอยในครัว ตลอดจนเป็นผลผลิตให้ค้าขาย สร้างรายได้ให้กับชาวบ้านในชุมชนได้อย่างต่อเนื่อง วิถีชีวิตของชาวศรีวิงสามารถสร้างจุดเด่นในด้านการท่องเที่ยว ให้คนจากภายนอกเข้ามาศึกษาเรียนรู้ระบบการเพาะปลูก การเกื้อกูลระหว่างคนกับธรรมชาติในลักษณะไม่เบียดเบียนกัน

สำนึกในการใช้ประโยชน์จากทรัพยากร หากชาวบ้านมีสำนึกในการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรมากเพียงใด และชุมชนหรือพื้นที่ใดได้มีการอนุรักษ์และดูแลรักษา ตลอดจนนำทรัพยากรมาใช้อย่างรู้คุณค่าและเกิดประโยชน์สูงสุด ย่อมนำมาซึ่งความสามารถในการใช้ประโยชน์ในภาคหน้าด้วยและสามารถใช้ประโยชน์ได้รอบด้าน เช่น สร้างความร่มเย็นให้กับชุมชน ใช้เพื่อการท่องเที่ยว ประโยชน์ในการเป็นปัจจัยในการผลิตของกลุ่มองค์กรในชุมชน ไม่ต้องพึ่งพาทรัพยากรจากภายนอก ซึ่งอาจทำให้ชุมชนขาดสมดุลด้านเศรษฐกิจ สำนึกในการใช้ทรัพยากรอย่างรู้คุณค่าและพอเพียงยังเป็นกำแพงสร้างสมดุลธรรมชาติ ทำให้ชุมชนไม่ต้องประสบกับปัญหาภัยธรรมชาติ

อยู่บ่อยครั้งเหมือนแต่ก่อน เพราะมีบทเรียนด้านการทำลายป่าให้ได้เรียนรู้หลายครั้ง

ประเพณี วัฒนธรรม ความเชื่อ (กิ่งแก้ว บัวเพชร, 2549 : 52-55)

ประเพณี วัฒนธรรมอันดีงามของชาวศรีวิชัยเป็นเสมือนเครื่องมือที่ช่วยให้คนในชุมชนได้ผูกพัน แสดงออกถึงความรักในพวกพ้อง ความสามัคคี ความกตัญญู กตเวทิต่อผู้มีพระคุณ ความเคารพในผู้อาวุโส ตลอดจนความเห็นอกเห็นใจกันในยามเดือดร้อน มีปัญหา ประเพณีปฏิบัติอย่างเคร่งครัดของชาวศรีวิชัย เช่น

11

12

ภาพที่ 11: งานรำลึกถึงวันมรณภาพท่านปลัดเถื่อน สุชาติ (ถ่ายเมื่อ 2548)

ภาพโดย ศูนย์ประสานงานชุมชนศรีวิชัย

ภาพที่ 12: ทำบุญอาบน้ำ รดน้ำดำหัวผู้เฒ่าผู้แก่ (ถ่ายเมื่อ 2548) ภาพโดย

ศูนย์ประสานงานชุมชนศรีวิชัย

งานบุญเดือน 3 หรือ งานทำบุญอาจารย์ เป็นงานระลึกถึงวันมรณภาพของท่านปลัดเถื่อน สุชาติ ซึ่งเป็นพระที่ชาวบ้านให้ความเคารพนับถือมาก เป็น

ผู้นำในการพัฒนาชุมชนในอดีต จัดขึ้นเพื่อเป็นการยกย่องเชิดชูผู้ทำคุณประโยชน์แก่ชุมชนให้เป็นตัวอย่างแก่คนรุ่นหลังสืบต่อไป

งานทำบุญเดือน 5 หรือ งานทำบุญอบน้ำผู้เฒ่าผู้แก่ จัดขึ้นในวันสงกรานต์ของทุกปีเพื่อแสดงความกตัญญูตเวทีต่อบรรพบุรุษและบุพการี

งานบุญเดือน 8 หรือ งานเข้าพรรษา แสดงถึงความใกล้ชิดกับพระพุทธศาสนาที่ซึมซับอยู่ในจิตใจของชาวศรีวังทุกเพศทุกวัย นอกเหนือจากผู้เฒ่าผู้แก่

งานบุญเดือน 10 หรือ งานบุญวันสารท เป็นการทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้บรรพบุรุษผู้ล่วงลับในวันแรม 15 ค่ำ เดือน 10

งานบุญเดือน 11 หรือ งานบุญออกพรรษา ในวันแรม 1 ค่ำ เดือน 11 กลางคืนวันปวารณามีการสมโภชพระลาก ในเช้ามีदनออกพรรษามีประเพณีพื้นบ้านเรียกว่า “ประเพณีชักพระ”

13

14

ภาพที่ 13: ร่วมกันจัดหมรับ(สำรับ)บุญเดือนสิบ (ถ่ายเมื่อ 2548) ภาพโดย ผู้เขียน

ภาพที่ 14: ทำบุญอุทิศบุญกุศลแก่ผู้ล่วงลับ (ถ่ายเมื่อ 2548) ภาพโดย ผู้เขียน

15	16
17	18

ภาพที่ 15: งานชักพระ หรือ ลากพระ เดือน 11 (ถ่ายเมื่อ 2548) ภาพโดย ผู้เขียน

ภาพที่ 16: ทำบุญด้วยขนมต้มวันออกพรรษา (ถ่ายเมื่อ 2548) ภาพโดย ผู้เขียน

ภาพที่ 17: รำลึกถึงผู้สูญเสียเหตุการณ์มหาอุทกภัย 2531 (ถ่ายเมื่อ 2548) ภาพ

โดย ผู้เขียน

ภาพที่ 18: กิจกรรมแสดงมโนราห์ในงานพุทธศักราชรำลึก (ถ่ายเมื่อ 2548) ภาพโดย

ผู้เขียน

งานพฤศจิกายนรำลึก งานทำบุญตักบาตรระลึกถึงมหันตภัยจากน้ำท่วม ปี พ.ศ. 2531 ซึ่งกำหนดจัดงานในวันที่ 22 พฤศจิกายนของทุกปี เพื่อให้ชาวบ้านรำลึกและตระหนักถึงภัยธรรมชาติอันเนื่องจากฝีมือมนุษย์ที่บุกรุก ทำลายป่า ยังถือเป็นงานบุญที่เกิดจากความร่วมมือร่วมใจของชาวบ้านทุกคน ให้ช่วยเหลือเพื่อนมนุษย์ในการให้ทานไฟแก่ผู้อื่นอีกด้วย

ประเพณีพื้นบ้านที่สำคัญอีกอย่างหนึ่ง คือ “ประเพณีใส่คร้ว” เป็นการช่วยเหลือกันของชาวบ้านในชุมชนในงานศพ แสดงออกถึงน้ำใจในการช่วยเหลือเพื่อนบ้านยามเดือดร้อน ผู้อาวุโสในชุมชนเล่าว่า “ประเพณีใส่คร้วนี้ทำสืบทอดกันมานานแล้ว และมีอยู่ช่วงหนึ่งที่หายไป ตอนนั้นก็กลับมาทำอีกเพื่ออนุรักษ์ไว้ให้คนรุ่นหลังได้เห็น แต่ก่อนจัดขึ้นทั้งงานแต่งและงานศพ แต่ช่วง 30-40 ปีมานี้ทำแต่เฉพาะงานศพ พอมีงาน ผู้นำจะประกาศนัดกันว่าจะไปใส่คร้ววันไหน ใครมีอะไรก็เอามาช่วย เช่น ข้าวสาร น้ำปลา สะตอ ลูกเนียง กะปิ น้ำตาล อะไรก็ได้ทั้งนั้น แล้วเอาไปให้เจ้างาน เป็นการช่วยเหลือกันภายในชุมชนกันเอง เพราะเมื่อก่อนแต่ละบ้านลำบาก จัดงานแต่ละครั้งก็จำเป็นต้องใช้จ่ายเยอะ เพราะรู้จักกันทั้งหมดก็ต้องช่วยเหลือกัน ที่อื่นไม่มีอย่างนี้หรอก”

ชาวศรีวงมีความเชื่อเกี่ยวกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่อยู่ตามป่าหรือภูเขา ตลอดจนบรรพบุรุษและพระภิกษุผู้ล่วงลับไปแล้ว ชาวบ้านมีการประกอบพิธีและกราบบูชาตามฤดูกาล เช่น การตั้งเจ้าที่หลังจากเก็บผลผลิตหมดในแต่ละปี การตั้งเจ้าที่ตามสวนเมื่อขึ้นไปทำสวนหรืออนค่างคืนในสวน เป็นต้น เจ้าที่ที่ชาวบ้านเคารพบูชา ได้แก่ ตาหลวงสอง ตาหลวงตาพัง และปู่เจ้าอินทรเสด (ปู่เจ้าเขาหลวง)

ประเพณี ความเชื่อและพิธีกรรมต่างๆ แสดงถึงเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมประจำท้องถิ่นที่สำคัญ ที่ทำให้เห็นวิถีชีวิตของคนคือวง การเคารพสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ผู้อาวุโสที่สร้างคุณประโยชน์กับชุมชนและทรัพยากรธรรมชาติ ถือเป็นวิธีการผูกสัมพันธ์ของคนในชุมชนให้มีความรัก พึ่งพาช่วยเหลือกัน และใช้ประเพณี ความเชื่อเหล่านี้ในการสร้างความผูกพันของคนในชุมชนให้แน่นแฟ้นยิ่งขึ้น ประเพณีเหล่านี้เป็นเอกลักษณ์ อัตลักษณ์แห่งความภาคภูมิใจของชุมชนคือวงและเป็นการสืบสาน ดำรงรักษาไว้ซึ่งคุณค่าของท้องถิ่นได้เป็นอย่างดี

3) **กฎ-กติกาในชุมชน** เป็นมาตรฐานและข้อปฏิบัติร่วมกันของคนในชุมชน นอกจากนี้ยังมีกฎ-กติการะหว่างนักท่องเที่ยวและเจ้าของพื้นที่ กฎ-กติกาก็เกิดขึ้นในชุมชน แหล่งท่องเที่ยว ส่วนใหญ่เกิดจากการริเริ่มในการสร้างระเบียบปฏิบัติของคนในชุมชนเอง เป็นระเบียบปฏิบัติได้ง่ายๆ ไม่ยุ่งยากและเป็นระบบการจัดการเพื่อให้เกิดความสงบสุขเรียบร้อยในชุมชน เช่น จารีต ประเพณี กฎสำหรับนักท่องเที่ยว และบางส่วนเป็นระเบียบปฏิบัติที่เกิดขึ้นจากหน่วยงานของรัฐและส่วนท้องถิ่นจัดทำขึ้นเพื่อเป็นแนวทางในการทำงานและจัดการการท่องเที่ยว แต่อาจมีความเข้มข้น เข้มงวดในการบังคับใช้กับสมาชิกในชุมชนและนักท่องเที่ยวมากกว่ากฎของชุมชน แต่ไม่ว่าจะเป็นกฎ-กติการูปแบบใดก็ตาม หากแต่แต่ละฝ่ายมีการยอมรับและปฏิบัติตามกฎ-กติกาในชุมชนร่วมกันอย่างเคร่งครัด ปัญหาต่างๆ ก็ย่อมไม่เกิดขึ้นหรือเกิดข้อผิดพลาดในการทำงานร่วมกันน้อยมาก

“กฎ กติกาที่ช่วยให้ชุมชนเกิดความสงบสุข เรียบร้อย และยึดถือกันมานาน คือ การเคารพ และให้เกียรติเชื่อฟังผู้เฒ่าผู้แก่ ผู้อาวุโสกว่า ส่วนเรื่องการอนุรักษ์ทรัพยากรก็มี เช่น หากมีความจำเป็นต้องตัดไม้มาใช้ ก็ต้องมีการบอกให้ผู้ใหญ่บ้านทราบก่อนและมีการปลูกไม้ทดแทน ส่วนใหญ่ไม้ที่ชาวบ้านตัดเป็นไม้ในสวนของตนเอง ไม้ที่ตายแล้ว พวกไม้เงาะ เป็นต้น กติกาหน่กท่องเที่ยวก็ต้องคอยบอกกล่าวตักเตือน เช่น เรื่องการแต่งตัวให้มิดชิด เรื่องการสังสรรค์ ส่วนใหญ่ชุมชนไม่ค่อยมีปัญหา เพราะทุกคนร่วมมือร่วมใจกัน รักษากฎอย่างเคร่งครัด”

ชาวบ้านชุมชนศิ่วัง. สัมภาษณ์, 2548

4) การมีส่วนร่วม เป็นองค์ประกอบสำคัญในการทำงานร่วมกัน โดยเฉพาะงานพัฒนาชุมชน การแก้ไขปัญหาต่างๆ ในชุมชนร่วมกัน เพราะทุกคนเห็นความสำคัญว่าเป็นปัญหาร่วม มิใช่เรื่องส่วนตัว โดยการมีส่วนร่วมเป็นปัจจัยที่เสริมระบบความเป็นผู้นำ ถ้าคนในชุมชนมีส่วนร่วม ร่วมแรง ร่วมกาย ร่วมใจ ร่วมคิด ร่วมรับผล ความสำเร็จก็บังเกิด เช่น ในเรื่องของการจัดการการท่องเที่ยว เกิดจากความพยายามในการเรียนรู้องค์ความรู้ที่เกิดขึ้นใหม่จากการบริหารจัดการการท่องเที่ยว เพื่อจะปรับให้มีความเหมาะสมกับบริบทของพื้นที่ในการดำเนินกิจกรรมการท่องเที่ยว มีการจัดแบ่งหน้าที่ในการทำงานทั้งในระดับ

คณะกรรมการชมรม คณะกรรมการชุมชน กลุ่มองค์กรต่างๆ ตลอดจนให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมของคนในกลุ่มและชาวบ้านในชุมชนตั้งแต่กระบวนการคิด การทำงาน และการร่วมสรุปผลสำเร็จหรือข้อผิดพลาดเพื่อพัฒนาการจัดการการท่องเที่ยวในชุมชนของตนเอง

ภาพที่ 19: ชาวบ้านและอาสาสมัครในชุมชนช่วยกันซ่อมแซมถนนในหมู่บ้าน

แม้แต่ภาวะวิกฤตหลายครั้ง เช่น เกิดวาตภัยชาวบ้านออกมาช่วยกันขุดถนน ตอนเกิดมหาอุทกภัยชาวบ้านก็ช่วยกันปลูกป่า กระทั่งปัจจุบัน ถนนหนทางในหมู่บ้านมีปัญหา คนในชุมชนก็เสียสละเวลา ช่วยกันระดมแรง ระดมทุน ระดมสิ่งของกันเอง เพื่อมาซ่อมแซมถนนในหมู่บ้านโดยไม่ต้องรบกวนหน่วยงานท้องถิ่นหรือรอให้เกิดอุบัติเหตุในชุมชนก่อน จะเห็นว่าในแต่ละช่วงเวลาที่ทุกครัวเรือนต่างประสบกับปัญหา ความเดือดร้อน ทุกข์ยาก ชาวบ้านทุกคนต่างร่วมมือร่วมใจกันทำงาน พร้อมใจช่วยเหลือ เสียสละและมุ่งมั่นทำงานอย่างเข้มแข็ง เพื่อประโยชน์ของชุมชนเป็นหลัก

5) ความเข้มแข็งของการจัดการรูปแบบกลุ่ม/องค์กร กลุ่มองค์กร ในศิริวงถือเป็นรูปแบบการจัดการกลุ่มที่มีประสิทธิภาพ ทั้งในลักษณะการจัดการคนและการจัดการผลประโยชน์ ดังกรณีกลุ่มออมทรัพย์ ซึ่งเป็นกลุ่มที่เข้มแข็งที่สุดแม้ต้องเจอกับวิกฤตทางธรรมชาติที่รุนแรงก็ตาม จากฐานของการจัดตั้งกลุ่มมาจากแนวคิดแก้ปัญหาของตนเองโดยมีชุมชนเป็นพื้นฐาน รวมกลุ่มด้วยความสมัครใจปราศจากแรงกดดันจากภายนอก ดังนั้นระบบการจัดการกลุ่มจึงเป็นไปอย่างเรียบง่าย ที่ชาวบ้านดำเนินการได้ด้วยตัวเอง

การจัดการคนในแต่ละกลุ่มองค์กรนั้นจะมีการจัดระบบหน้าที่อย่างชัดเจน อาศัยระบบความสัมพันธ์เครือข่ายที่ถ้อยอาศัยกัน โดยไม่มีการแบ่งแยกความยากดีมีจน ฐานะ การศึกษา และข้อค้นพบที่ได้คือ แทบทุกกลุ่มมีระบบการออมทรัพย์อยู่ภายในกลุ่มนั้นๆ ด้วย ซึ่งเป็นการปลูกฝังวินัยเกี่ยวกับการใช้จ่ายอย่างประหยัดและอดออมให้กับสมาชิกในกลุ่มอีกทางหนึ่ง

กลุ่มในชุมชน เช่น กลุ่มหัตถกรรมพื้นบ้านศิริวงให้โอกาสแก่คนพิการ เข้าทำงาน สามารถมีรายได้เลี้ยงตัวเองและครอบครัว ไม่ต้องเป็นภาระใคร สร้างความภาคภูมิใจให้กับตนเองได้ ขณะที่กลุ่มแม่บ้านทุเรียนกวน กลุ่มผ้ามัดย้อมสีธรรมชาติ กลุ่มใบไม้ กลุ่มสมุนไพร กลุ่มลายเทียนบาติกสีธรรมชาติ ฯลฯ สามารถสร้างระบบจัดการกลุ่มโดยฐานคิดการใช้ประโยชน์จากวัสดุธรรมชาติที่มีในชุมชนท้องถิ่น ไม่ต้องพึ่งพาปัจจัยภายนอก ทั้งยังเป็นการรู้จักใช้ทรัพยากรอย่างรู้คุณค่า สร้างประโยชน์สูงสุดทั้งกับตนเองในเรื่องรายได้ (รายได้หลักและรายได้เสริม) สร้างประโยชน์ให้กับชุมชนในเรื่องสิ่งแวดล้อม ทรัพยากร และการ

สร้างจิตสำนึกให้คนในสังคมได้เรียนรู้และนำไปเป็นแบบอย่างได้ ผลที่ตามมาคือ ชื่อเสียง ความเป็นชุมชนเข้มแข็งที่สังคมให้การยอมรับ

ภาพที่ 20: ผลิตภัณฑ์ต่างๆ จากกลุ่มองค์กรด้านอาชีพในชุมชน

6) การแลกเปลี่ยนเรียนรู้จากภายนอกชุมชน ชุมชนคือวังไม่ สามารถเติบโตได้ หากขาดการเรียนรู้แลกเปลี่ยนจากสังคมภายนอก การเรียนรู้จากภายนอกส่วนใหญ่เป็นการเรียนรู้เกี่ยวกับวิธีการแก้ไขปัญหา รวมถึงการพัฒนาศักยภาพชุมชนในด้านต่างๆ อาทิ การแก้ไขปัญหาเศรษฐกิจครอบครัว และชุมชนด้วยการพัฒนาอาชีพเสริม การพัฒนารูปแบบการท่องเที่ยวโดยชุมชน ที่สอดคล้องกับวิถีชีวิตและสิ่งแวดล้อม การศึกษาดูงานพื้นที่ต่างๆ เพื่อนำมาปรับปรุงแก้ไขการจัดการการท่องเที่ยว แม้กระทั่งการส่งเสริมการเรียนรู้ส่วนบุคคลเพื่อพัฒนาศักยภาพของคนในการบริหารจัดการชุมชน เป็นต้น

หน่วยงานที่เข้ามามีบทบาทร่วมกับชุมชนและเป็นแรงหนุนเสริมสำคัญมีทั้งหน่วยงานภาครัฐ เอกชน ได้แก่ มูลนิธิโกมล-คิมทอง มหาวิทยาลัยราชภัฏนครศรีธรรมราช มหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์และสถานทูตออสเตรเลียที่เข้ามาสนับสนุนด้านอาชีพเสริม การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยเข้ามาช่วยประชาสัมพันธ์เรื่องราวต่างๆ ของชุมชน ส่วนองค์กรเอกชน เช่น โครงการท่องเที่ยวเพื่อชีวิตและธรรมชาติ (REST, Responsible Ecological Social Tours) มูลนิธิอาสาสมัครเพื่อสังคม (มอศ.) ฯลฯ เข้ามาเป็นวิทยากรบรรยายให้ความรู้เกี่ยวกับการท่องเที่ยวเชิงนิเวศและการจัดการการท่องเที่ยวโดยชุมชนในเบื้องต้น รวมทั้งมีการจัดเวทีเพื่อระดมความคิดเห็นของคนในชุมชนให้ฝึกการคิดวิเคราะห์และหาทางเลือกที่เหมาะสม เพื่อเป็นการค้นหาเป้าหมายและแรงจูงใจของชุมชนในการจัดการท่องเที่ยวให้กับชุมชนคิ่วง

เนื่องจากคิ่วงมีลักษณะของการจัดการการท่องเที่ยวโดยชุมชน ดังนั้นระบบการจัดการจึงมีความสัมพันธ์กับการพัฒนาชุมชนอย่างเป็นองค์รวม เพราะทรัพยากรการท่องเที่ยวกับทรัพยากรที่ชุมชนใช้เป็นฐานการผลิตเป็นทรัพยากรเดียวกัน วัฒนธรรมและสังคมเป็นตัวขับเคลื่อนเรื่องจิตวิญญาณของชุมชนในการสร้างความสัมพันธ์กับภายในชุมชนและการสัมพันธ์กับภายนอก (พจนานุกรม, 2546: 21) ดังนั้นการแลกเปลี่ยนเรียนรู้จากภายนอกชุมชน จึงเป็นปฏิสัมพันธ์ที่ช่วยให้เกิดการปรับเปลี่ยนกระบวนการเรียนรู้ภายในชุมชนเอง ในยามเกิดปัญหาหรือปรับเปลี่ยนกระบวนการแก้ไขปัญหาต่างๆ ให้ถูกต้องเหมาะสมกับสภาพการณ์นั้นๆ ด้วย

นอกจากนี้ตัวแทนของชุมชนคีรีวงยังได้มีโอกาสไปศึกษาดูงานการจัดการการท่องเที่ยวของชุมชนบ้านเกาะยาวน้อย จังหวัดพังงา และนำมาวิเคราะห์หาจุดอ่อน-จุดแข็งในชุมชนตนเองด้วย สำหรับการจัดการของคีรีวงและบ้านเกาะยาวน้อยในเรื่องการท่องเที่ยวนั้นมีส่วนความคล้ายคลึงกัน คือสภาพปัญหาที่เกี่ยวข้องกับทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในชุมชนของตนเองคือ ชุมชนคีรีวงประสบปัญหาภัยธรรมชาติเนื่องจากการทำลายป่า รวมถึงปัญหาเศรษฐกิจอันเกิดจากการขาดการวางแผนในการจัดการทรัพยากร ขณะที่ชุมชนเกาะยาวน้อยทรัพยากรสัตว์น้ำลดลงเนื่องจากประมงอวนลาก อวนรุน ทั้งสองชุมชนจึงมีวัตถุประสงค์การจัดการการท่องเที่ยว ด้วยการให้ฐานทรัพยากรที่มีอยู่ในการสร้างความเข้าใจต่อคนในชุมชนและคนภายนอกเรื่องคนกับป่าและสถานการณ์ทรัพยากร ใช้การท่องเที่ยวชุมชนเป็นเครื่องมือในการจัดการทรัพยากรดังกล่าว เป้าหมายของการจัดการท่องเที่ยวที่สอดคล้องกับวิถีชุมชน ทำให้ชาวบ้านได้เข้ามามีส่วนร่วมกับการทำงาน นำไปสู่ความสำเร็จในการจัดการการท่องเที่ยว ซึ่งช่วยแก้ไขปัญหที่เกิดขึ้นและเป็นการสร้างรายได้เสริมอีกช่องทางหนึ่ง เป็นต้น

ส่วนความต่างกัน คือ ลักษณะที่ตั้งของชุมชนคีรีวงอยู่ในเขตอุทยานแห่งชาติ ชาวบ้านประกอบอาชีพทำสวนเป็นหลัก มีต้นทุนทางสังคม ได้แก่ วิถีชาวพุทธ ระบบเครือญาติเหนียวแน่น วิถีประเพณีโดดเด่น ผู้นำเด็ดเดี่ยว กลุ่มองค์กรในชุมชนเข้มแข็ง ทั้งยังมีการจัดสรรรายได้จากการท่องเที่ยวหรือองค์กรภายในชุมชน เพื่อนำมาใช้ประโยชน์ในการพัฒนาชุมชนและสิ่งแวดล้อม ส่วนชุมชนเกาะยาวน้อยที่ตั้งชุมชนอยู่ในพื้นที่แหล่งท่องเที่ยวที่มีชื่อเสียง อาชีพหลัก

คือ การทำประมง มีต้นทุนทางสังคมด้านวิถีชีวิตชาวมุสลิม ศาสนาเป็นเครื่องยึดเหนี่ยว แบบแผนประเพณีเคร่งครัด และมีกองทุนในการดูแลรักษาสิ่งแวดล้อม

ความเหมือนและความแตกต่างของทั้งสองชุมชน ทำให้ชุมชนคีรีวงได้เข้าไปเรียนรู้ แลกเปลี่ยนประสบการณ์ การแก้ไขปัญหาจากสถานการณ์ต่างๆ ของชุมชนภายนอก ถือว่าเป็นการปฏิสัมพันธ์กับหน่วยงานหรือบุคคลภายนอกชุมชน ที่ช่วยให้คนคีรีวงรู้จักตนเองมากขึ้น จนสามารถสะท้อนแนวคิด และความต้องการของตัวเองให้สังคมได้รับรู้และยอมรับกับความต้องการพัฒนา การแก้ไขปัญหาและจัดการวิกฤตภายในชุมชนจากรากฐานชุมชนเอง

21	22
----	----

ภาพที่ 21-22: กิจกรรมการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ของชุมชนคีรีวงกับสังคมภายนอกทั้งในประเทศและต่างประเทศ

ทุกวันนี้ชุมชนศิรีวงไม่ได้หยุดปฏิสัมพันธ์กับภายนอก แต่ยังมีความเข้มแข็งและพัฒนาศักยภาพภายใน โดยกลุ่มเยาวชน คนรุ่นใหม่ในชุมชนศิรีวงซึ่งเรียกกลุ่มของตนเองว่า “กลุ่มเยาวชนลูกขุนน้ำ” เป็นการรวมกลุ่มกันเองของเยาวชนในช่วง พ.ศ.2549 ได้กลายเป็นผู้สืบสานภูมิปัญญาของชุมชน กิจกรรมหลักของกลุ่มเน้นการเรียนรู้ชุมชน โดยเฉพาะวิถีชีวิต ทรัพยากรธรรมชาติ ประวัติศาสตร์ และภัยพิบัติต่างๆ ที่เคยเกิดในชุมชน รูปแบบกิจกรรม เช่น การจัดค่าย กิจกรรมยุวมัคคุเทศก์น้อย กิจกรรมด้านศิลปะ ฯลฯ ทุกอย่างล้วนเชื่อมโยงกับความสำคัญของทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม นับได้ว่าเป็นการเตรียมความพร้อมในการถ่ายทอดความรู้ ระบบคิดในการบริหารจัดการ การทำงานพัฒนาชุมชนโดยกลุ่มเยาวชนเป็นอนาคตและกำลังสำคัญของชุมชนในการขับเคลื่อนงานด้านต่างๆ

จะเห็นว่า คนในชุมชนศิรีวงพยายามแสดงให้เห็นถึงรูปแบบการต่อสู้และยืนหยัดพึ่งตัวเองภายใต้สิทธิชุมชนทุกรูปแบบ ไม่ว่าจะเป็นการแก้วิกฤตทางธรรมชาติ วิกฤตการเมือง การเกิดมหาอุทกภัยและเศรษฐกิจในระดับครอบครัวที่ทำให้มีรายได้ไม่เพียงพอ มีการรวมกลุ่มเพื่อสร้างอาชีพเสริมเพิ่มรายได้ให้กับครอบครัวและเป็นอาชีพที่มีความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม แม้กระทั่งด้านการจัดการการท่องเที่ยวเชิงนิเวศที่เกี่ยวข้องกับทรัพยากรธรรมชาติ วิถีชีวิต ภูมิปัญญาท้องถิ่นในชุมชน มีการจัดตั้งองค์กรชุมชนและแบ่งหน้าที่ความรับผิดชอบในการบริหารจัดการ ร่วมกันออกกระเป๋ยบที่ทุกคนต้องยึดถือปฏิบัติ เปิดโอกาสให้ชาวบ้านในชุมชนมีส่วนร่วมดูแลทรัพยากรธรรมชาติ เช่น การดูแลรักษาป่าต้นน้ำลำธาร การช่วยรักษาความ

สะอาดพื้นที่ท่องเที่ยวทางธรรมชาติ ซึ่งทรัพยากรสิ่งแวดล้อมถือเป็นสมบัติส่วนรวมที่ได้ใช้ประโยชน์ร่วมกันในชุมชน เหล่านี้เป็นการสะท้อนให้เห็นถึงการใช้สิทธิอันชอบธรรมของชุมชนและกระบวนการเสริมสร้างความเข้มแข็งให้กับถิ่นที่อยู่อาศัยของตนเอง

แต่ทว่าปัญหาสำคัญ ที่คิวิรงต้องเผชิญในปัจจุบันนี้ คือ แนวคิดการพัฒนาที่ไม่ได้เกิดจากรากฐานความเป็นชุมชนและการตัดสินใจของคนในชุมชนเอง แต่เป็นแนวความคิดพัฒนาของภาครัฐ(นโยบาย)ที่พยายามสอดแทรกระบบคิด ระบบการทำงาน ระบบการสื่อสารประชาสัมพันธ์และระบบการสร้าง (ทางวัตถุ)ให้เป็นที่ปรากฏในชุมชนคิวิรง เช่นเดียวกับที่พบเห็นในชุมชนอื่นๆ การสร้างรอยประทับในลักษณะต่างๆ ให้กับชุมชนคิวิรงทั้งจากหน่วยงานภายนอกหรือจากผู้เข้ามาเยี่ยมเยียนชุมชนในฐานะที่แตกต่างกันโดยปราศจากพื้นฐานความรู้ความเข้าใจ การยอมรับและเคารพต่อวิถีชีวิต สิทธิความเป็นชุมชน อาจส่งผลกระทบต่ออย่างร้ายแรงกับความสามารถในการบริหารจัดการ การดูแลทรัพยากรและการท่องเที่ยวในชุมชน และส่งผลกระทบต่อเนืองกับระบบเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อมมากกว่าที่เป็นอยู่ รวมถึงความมั่นคงเป็นปึกแผ่นและความสงบสุขของชุมชนคิวิรงที่เคยมีมาดังในอดีต

เช่นกรณีที่เกิดขึ้นกับชุมชนในช่วง พ.ศ.2550-ปัจจุบัน คือ ปัญหาระบบการจัดการการท่องเที่ยวโดยชุมชน ที่แต่เดิมชาวบ้านและผู้แทนในชุมชนเป็นผู้มีส่วนสำคัญในการบริหารจัดการโดยโครงสร้างชมรมการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์บ้านคิวิรงเอง แต่ช่วงระยะเวลาที่ผ่านมาชมรมการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์บ้านคิวิรงประสบกับปัญหาการบริหารจัดการบุคลากรภายในชมรม ทำให้งาน

ฝ่ายจัดการบริหารการท่องเที่ยวบางส่วนดำเนินไปอย่างไร้ทิศทางและเป้าหมาย ส่งผลต่อจำนวนนักท่องเที่ยวที่ลดลง ทั้งในกลุ่มนักท่องเที่ยวที่เป็นหมู่คณะและนักท่องเที่ยวแบบโฮมสเตย์และความสามารถในการบริการที่ขาดคุณภาพอย่างเห็นได้ชัดจน อีกทั้งชุมชนเองก็ยังไม่มีการรองรับสภาพปัญหาที่เกิดขึ้น

“การต้อนรับนักท่องเที่ยวไม่เป็นระบบแม้จะอ้างอิงโครงสร้างชมรมการท่องเที่ยวเดิมก็ตาม ไม่มีการประชุมเพื่อปรับปรุงการทำงาน ระบบที่มีอยู่ก็ไม่เชื่อมต่อกับโครงสร้างสมาชิกกลุ่มชมรมบ้านพักโฮมสเตย์ยังคงทำหน้าที่ประสานงานและกระจายนักท่องเที่ยวแต่บางครั้งไม่เป็นไปตามคิวนักท่องเที่ยวบ้านพักบางครั้งก็เกิน 4 คนต่อหลัง มีการปรับราคาอาหารและราคาบ้านพักเพิ่มขึ้นจากเดิม จำนวนสมาชิกโฮมสเตย์มีบางส่วนที่ลาออกไป บางคนไม่ได้ลาออกแต่หยุดรับเพราะดูทิศทางการท่องเที่ยวว่าจะดีขึ้นหรือไม่ ส่วนการจัดสรรผลประโยชน์ไปยังส่วนต่างๆ ยังเหมือนเดิม เช่น ค่าบำรุงอาคารสถานที่ ยกเว้นมีการหักเปอร์เซ็นต์รายได้จากบ้านพักเยอะขึ้น จำนวนนักท่องเที่ยวที่ลดลงไม่ว่าจะเป็น

นักท่องเที่ยวทั่วไป หมู่คณะหรือโฮมสเตย์ น่าจะมาจากสาเหตุการกระจายงาน ความหนาแน่นของนักท่องเที่ยวต่อหลัง ทำให้การดูแลไม่สะดวกทั่วถึง บางคนอยากสร้างที่พักส่วนตัวแยกจากบ้านเดิม สร้างสิ่งอำนวยความสะดวกแก่นักท่องเที่ยวเน้นโดยเน้นความเป็นสมัยใหม่แบบเมืองเพิ่มขึ้น

ด้านความเปลี่ยนแปลงในชุมชนมีการเปลี่ยนแปลงไปมากเช่นกัน โครงสร้างฝ่ายปกครองเปลี่ยนหลายตำแหน่ง สิ่งแวดล้อมเสื่อมโทรมลง สภาพสังคม วัฒนธรรมเปลี่ยนไป ระบบคิดคนรุ่นใหม่รับวัฒนธรรมภายนอกมากขึ้น ไม่ค่อยสนใจเรื่องภายในมากนัก ปัญหายาเสพติด ชุมชนยังไม่มีแผนรองรับ แผนการทำงานของ อบต.เรื่องการท่องเที่ยวนั้นไม่มี การจะให้ อบต.เข้ามาดูแลบริหารจัดการท่องเที่ยวคงเป็นไปได้ยาก เพราะส่วนใหญ่คิดเรื่องอาคาร สถานที่มากกว่า อย่างอาคารเดิมที่ตั้งใจสร้างเป็นโรงอาหารก็มีการใช้งานอาคารไม่ตรงกับวัตถุประสงค์เดิมที่ตั้งใจ แต่ก็ไม่ใช่ประโยชน์

ทีเดียว กลุ่มองค์กรด้านอาชีพได้เข้าไปใช้
ประโยชน์ กลุ่มองค์กรก็ต้องพึ่งพาตนเอง
มากขึ้นทั้งในแง่การตลาดและประชาสัมพันธ์
เพื่อความอยู่รอดของกลุ่ม”

ชาวบ้านชุมชนศิรีวง, สัมภาษณ์, 24 ตุลาคม 2551

อนาคตของชุมชนศิรีวง คนในชุมชนเองมองว่าการท่องเที่ยวที่เคยเป็น
เครื่องมือในการจัดการปัญหาวิกฤตต่างๆ ได้นั้น อาจไม่สามารถรองรับ
สถานการณ์ปัญหาในภายภาคหน้าได้ เพราะการท่องเที่ยวของชุมชนอาจจะ
ไม่เติบโตอย่างที่ผ่านมา

“ต่อไปการท่องเที่ยวของศิรีวงคงซบเซาไปอีก
เยอะกว่าที่เป็นอยู่ เพราะคนทำงานไม่มีเวลา
ใส่ใจกับงาน ไม่มีคนทำงานหลัก ชาว
ผู้บริหารช่วยดูแลประสานติดต่อกับหน่วยงาน
ภายนอก แต่ก่อนยังมีอบรม เสริมทักษะด้าน
การท่องเที่ยวอยู่บ่อยครั้ง ถ้ามีทีมงานและ
บริหารจัดการการท่องเที่ยวให้ดีอย่างที่เคยทำ
น่าจะเปิดตลาดนักท่องเที่ยวใหม่ๆ ได้อีก ”

ชาวบ้านชุมชนศิรีวง, สัมภาษณ์, 24 ตุลาคม 2551

แม้ว่าชุมชนศิรีวงจะไม่สามารถปิดกั้นกระแสสังคมภายนอกที่
เข้ามายังชุมชนได้ทั้งหมด แต่การรักษาสภาพธรรมชาติและชุมชนให้คงอยู่ คง
ต้องเป็นหน้าที่ของชาวศิรีวงทุกคนที่ต้องร่วมมือช่วยกันอีกครั้งก่อนจะเกิดวิกฤต
ร้ายแรงกับชุมชน ซึ่งอาจไม่ใช่วิกฤตทางธรรมชาติแต่เป็นวิกฤตและ

ปรากฏการณ์ทางสังคมอันเกิดจากรากของระบบคิด ระบบและประสบการณ์การทำงานจากงานพัฒนาของภาครัฐล้มเหลว เพราะต่างยึดเอารูปแบบการพัฒนาที่เน้นกระแสทุน กระแสนิยมต่างๆ ยึดทิศทางการพัฒนาในรูปแบบเดียวกัน โดยละเลยเป้าหมายที่แท้จริงของชุมชนในเบื้องต้น รวมถึงสภาพปัญหาและการจัดการปัญหาต่างๆ ภายในชุมชนที่ยังขาดการแก้ไขและวางแผนรองรับสถานการณ์ที่เป็นระบบ ดังนั้นสิ่งที่ชุมชนทำได้ดีที่สุด คือ “ คีรีวงต้องรู้จักและเข้าใจตัวเอง เข้าใจรากเหง้าของวิถีตัวเอง หมั่นทบทวนตัวเองทั้งอดีต ปัจจุบันและคำนึงถึงเป้าหมายในอนาคตว่าสอดคล้องและตรงความต้องการของคนในชุมชนหรือไม่ รวมถึงการสร้างการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ มองปัญหาและผลที่จะเกิดขึ้นรอบทิศทางเพื่อให้ทันต่อกระแสสังคม กระแสโลกจากภายนอก” ความจำเป็นที่ทำให้ชุมชนคีรีวงดำรงอยู่ได้นั้น ต้องมีการถ่ายทอดความเป็นตัวตนสู่คนรุ่นต่อไป เพื่อดำรงไว้ซึ่งอัตลักษณ์และความภาคภูมิใจ ให้สังคมภายนอกยอมรับและให้ความเคารพความเป็นชุมชนคีรีวงต้นแบบอย่างที่ควรจะเป็น

เอกสารอ้างอิง

ภาษาไทย

- กิ่งแก้ว บัวเพชร. (2549) **การมีส่วนร่วมในการจัดการการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ โดยชุมชน: กรณีศึกษาชุมชนคีรีวง อำเภอลานสกา จังหวัด นครศรีธรรมราช**. วิทยานิพนธ์ปริญญาามหาบัณฑิต, สหสาขาวิชา พัฒนามนุษย์และสังคม บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ชมรมการท่องเที่ยวอนุรักษ์บ้านคีรีวง. (2546) **เอกสารแสดงโครงสร้าง ชมรมการท่องเที่ยวอนุรักษ์ บ้านคีรีวง**.
- พรพิไล เลิศวิชา. (2532) **คีรีวง จากไพร่หนีนายถึงธนาคารแห่งขุนเขา**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์หมู่บ้าน.
- พจนา สอนศรี. (2546) **คู่มือการจัดการการท่องเที่ยวโดยชุมชน**. โครงการท่องเที่ยวเพื่อชีวิตและธรรมชาติ. พิมพ์ครั้งที่ 3.
- เลิศชาย ศิริชัย. บรรณาธิการ. (2547) **ภูมิปัญญาท้องถิ่น จากข้อเท็จจริง ยกระดับสู่กระบวนการทัศนความเข้มแข็งชุมชน**. สำนักวิชา ศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์: นครศรีธรรมราช.
- สายสุนีย์ สิงห์ทัศน์. (2548) **คีรีวง ชุมชนการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์แห่งเขาหลวง (มกราคม 2548). โครงการสานสัมพันธ์เครือข่ายชุมชนเพื่อการท่องเที่ยวที่ยั่งยืน[Online]**. กระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬา สำนักงานพัฒนาการท่องเที่ยว.
แหล่งที่มา: <http://www.ecotour.in.th/thai.files/th04.4.ns.html>
27 กุมภาพันธ์ 2548].

หลักเกณฑ์การเสนอบทความเพื่อตีพิมพ์ในวารสารวิจัยสังคม

หลักเกณฑ์วารสารวิจัยสังคม

วัตถุประสงค์

วารสารวิจัยสังคม เป็นวารสารวิชาการของสถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย มีวัตถุประสงค์เพื่อการเป็นเวทีวิชาการในการเผยแพร่ แลกเปลี่ยนความรู้และผลงานทางวิชาการด้านสังคมศาสตร์ สังคมวิทยา และมานุษยวิทยา

การพิจารณาบทความ

วารสารวิจัยสังคม มีนโยบายรับพิจารณาบทความวิจัย บทความวิชาการของนักวิชาการ นักวิจัย นิสิต นักศึกษาและบุคคลทั่วไป ทั้งภาษาไทยและภาษาอังกฤษที่เกี่ยวข้องและได้มาตรฐานตามที่วารสารวิจัยสังคมได้กำหนดไว้ ทั้งนี้โดยไม่คำนึงถึงหน่วยงานต้นสังกัด พื้นฐานทางการศึกษา แหล่งเงินที่พำนัก หรือศาสนาของผู้เขียน

ข้อกำหนดในการส่งและพิจารณาต้นฉบับ

1. ต้นฉบับพิมพ์ด้วย Microsoft Word for Windows ความยาว 10-20 หน้ากระดาษ A4
2. ใช้แบบตัวอักษร Browallia New รายละเอียดขนาดตัวอักษรและการจัดรูปแบบตามเอกสารคำแนะนำการเตรียมต้นฉบับ (สามารถดูรายละเอียดได้ที่ <http://www.cusri.chula.ac.th>)
3. ระบุชื่อของผู้เขียน หน่วยงานที่สังกัด ตำแหน่งทางวิชาการ / ประวัติผู้เขียนโดยย่อ (ถ้ามี)
4. มีบทความภาษาไทยและภาษาอังกฤษ ไม่ควรเกิน 1 หน้ากระดาษ A4
5. ผลงานวิชาการที่ส่งมาต้องไม่ได้รับการเผยแพร่ที่ใดมาก่อน

6. การส่งต้นฉบับให้จัดส่งแบบเสนอแบบฟอร์มส่งบทความเพื่อพิจารณานำลงวารสารวิจัยสังคม รวมทั้งเอกสารบทความพร้อมไฟล์ต้นฉบับที่บันทึกลงแผ่นซีดี หรือจดหมายอิเล็กทรอนิกส์ ส่งถึง กองบรรณาธิการ “วารสารวิจัยสังคม” สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย อาคารวิศิษฐ์ ประจวบเหมาะ ชั้น 5 ถนนพญาไท กรุงเทพฯ 10330 email: sripub06@yahoo.com
7. กองบรรณาธิการจะพิจารณาบทความที่ส่งมาและเสนอต่อผู้ทรงคุณวุฒิ คัดกรองบทความ เพื่อพิจารณาคุณภาพความเหมาะสมของบทความก่อนการจัดพิมพ์
 - 7.1 ในกรณีที่ผลการพิจารณาให้จัดพิมพ์ได้ หรือต้องมีการปรับปรุงแก้ไขก่อน กองบรรณาธิการจะแจ้งให้ทราบ โดยผู้เขียนจะต้องดำเนินการปรับแก้ให้แล้วเสร็จภายในระยะเวลาที่กำหนด และกองบรรณาธิการขอสงวนสิทธิ์ในการตกแต่งต้นฉบับความถูกต้องตามหลักภาษาไทย และภาษาอังกฤษ
 - 7.2 ในกรณีที่ผลการพิจารณาไม่สามารถจัดพิมพ์ได้ กองบรรณาธิการจะแจ้งและส่งต้นฉบับผลงานคืนแก่ผู้เขียน
8. ลิขสิทธิ์ของผลงาน
ทัศนะและข้อคิดเห็นในวารสารวิจัยสังคมเป็นของผู้เขียนแต่ละท่าน มิใช่ทัศนะและข้อเขียนของกองบรรณาธิการ หรือสถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ผู้ประสงค์จะนำข้อความใดๆ ไปผลิต/เผยแพร่ซ้ำต้องได้รับอนุญาตจากผู้เขียนและกองบรรณาธิการวารสารวิจัยสังคมว่าด้วยกฎหมายลิขสิทธิ์

แนวทางในการพิจารณาบทความ

1. กองบรรณาธิการ ส่งบทความไปยังผู้ทรงคุณวุฒิเพื่อพิจารณาคัดกรองบทความตามความสนใจ และความเชี่ยวชาญของผู้ทรงคุณวุฒิจำนวน 1 บทความ / 2 ท่าน
2. ผู้ทรงคุณวุฒิจะให้ข้อคิดเห็น/ข้อเสนอแนะ ตามที่เห็นสมควร ลงในแบบฟอร์มข้อคิดเห็นเกี่ยวกับบทความ และส่งคืนกลับยังกองบรรณาธิการ
3. กองบรรณาธิการส่งต้นฉบับและข้อคิดเห็นของผู้ทรงคุณวุฒิให้ผู้เขียนปรับแก้ไข (ถ้ามี) ภายในระยะเวลา 2 เดือน และส่งต้นฉบับ(ฉบับแก้ไข) กลับมายังกองบรรณาธิการเพื่อพิจารณาว่าได้ปรับแก้หรือไม่อย่างไร

แบบฟอร์มส่งบทความเพื่อพิจารณานำลงวารสารวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

วันที่.....เดือน.....พ.ศ.....

ข้าพเจ้า(นาย/นาง/นางสาว).....นามสกุล.....
ตำแหน่งทางวิชาการ.....สถานที่ทำงาน.....
สถานที่ติดต่อได้สะดวก.....

เบอร์โทรศัพท์ที่ติดต่อได้สะดวก.....อีเมล.....

มีความประสงค์ตีพิมพ์บทความลงในวารสารวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

☐ บทความวิจัย	☐ บทความวิชาการ
☐ บทความวรรณกรรมปริทัศน์	☐ บทวิจารณ์หนังสือ

ทั้งนี้ข้าพเจ้าขอยืนยันว่า บทความดังกล่าวไม่เคยลงตีพิมพ์ และไม่อยู่ระหว่างการส่งไปตีพิมพ์หรือได้รับการตอบรับให้ตีพิมพ์ในวารสารฉบับอื่น หรือเผยแพร่ในสื่อสิ่งพิมพ์อื่นใดมาก่อน และข้าพเจ้าไม่ได้คัดลอกบทความ ประโยค ตาราง หรือรูปภาพจากวารสารฉบับอื่นโดยมิได้รับอนุญาตจากเจ้าของบทความหรือบรรณาธิการของวารสารฉบับนั้น และข้าพเจ้ายินยอมให้นำบทความนี้ลงพิมพ์ในวารสารวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เพียงฉบับเดียวเท่านั้น และลิขสิทธิ์ของบทความที่ได้รับการตีพิมพ์แล้วเป็นของสถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เท่านั้น

หากบทความดังกล่าวมีการคัดลอกไปว่าส่วนใดส่วนหนึ่งของบทความ ข้าพเจ้าและผู้ร่วมเขียนบทความจะเป็นผู้รับผิดชอบแต่เพียงผู้เดียว

ลงนาม.....
(.....)

ผู้เขียนบทความ ลำดับที่ 1

ลงนาม.....
(.....)

ผู้เขียนบทความ ลำดับที่ 2

ลงนาม.....
(.....)

ผู้เขียนบทความ ลำดับที่ 3

ลงวันที่.....

ติดต่อหรือส่งบทความลงตีพิมพ์ได้ที่

สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย อาคารวิศิษฐ์ ประจวบเหมาะ ชั้น 5
ถนนพญาไท กรุงเทพฯ 10330

Chulalongkorn University Social Research Institute

Phayathai Road, Bangkok 10330 Thailand

Tel. 0-2218-7394, 0-2218-7401

Fax 0-2215-5523, 0-2255-2353

E-mail: cusri@chula.ac.th, sripub06@yahoo.com

<http://www.cusri.chula.ac.th>

สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

อาคารวิศิษฐ์ ประจวบเหมาะ ชั้น 5 ถนนพญาไท เขตปทุมวัน กรุงเทพฯ 10330

โทรศัพท์ : 0-2218-7395-8 โทรสาร : 0-2215-5523, 0-2255-2353

E-mail : cusri@chula.ac.th